В. Заишевский. - О. Барвіньский.

ВСЕСЬВІТНА ІСТОРИЯ СЕРЕДНИХ ВІКІВ

II.

ВІНКЕНТИЙ ЗАКШЕВСКИЙ.

ВСЕСЬВІТНА ІСТОРИЯ

ДЛЯ ВИСШИХ КЛЯС СЕРЕДНИХ ШКІЛ.

ТОМ II.

ІСТОРИЯ СЕРЕДНИХ ВІКІВ.

З VI-го польского виданя переложив з дозволу автора

Олександер Барвіньский.

Ціна 2 корони 40 гелєрів.

У ЛЬВОВІ, 1916.
НАКЛАДОМ Ц. К. ВИДАВНИЦТВА ШКІЛЬНИХ КНИЖОК.
З ДРУКАРНЇ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА.

В публичних школах мають уживати ся лиш книжки, приписані ц. к. Радою Шкільною краєвою і видані накладом ц. к. Видавництва шкільних книжок, винявши окремі уповажненя Ради Шкільної. Також не вільно тих книжок продавати по цїнах висших над ті, які на заголовнім листї означені. Кожда книжка, видана накладом ц. к. Видавництва шкільних книжок, має на заголовнім листї ц. к. орла з написом: „Ц. к. Видавництво книжок шкільних“.

Зміст.

Історня середних віків.

Перша доба.

Часи твореня нового ладу, 476—814.

Друга доба.

Часи усталеня середньовічного ладу на заході, 814—1095.

Третя доба.

Часи хрестоносних походів 1095—1270.

Четверта доба.

Часи занепаду середньовічного ладу 1270—1492.

Історня середних віків.

Freeman, Histoire générale de l' Europe par la géographie politique, Париж 1886 (з англ. оригіналу п. з.: The historical geography of Eur.). — Spruner-Menke, Handatlas f. d. Geschichte d. Mittelalters u. d. neueren Zeit, Gotha 1880. — Lavisse-Rambaud, Histoire générale du IV siécle à nos jours: I. Les Origines 395—1095; II. L' Europe féodale, les Croisades 1095—1270; III. Formation des grands États, 1270—1492; Париж 1892—94. — H. Prutz — I. v. Pflugk-Hartung, Geschichte des Mittelalters, 3 томи, Berlin 1889—91 (в ілюстр. Allg. Weltgeschichte von Flathe etc., том 4—6). — Lindner, Weltgeschichte seit der Völkerwanderung, томи 1—4, Stuttgart u. Berlin, 1901—5. — The Cambridge Medieval History (збірна праця, досп т. I., до кінця VI. ст.), Cambr. 1911. — Grupp, Kulturgeschichte des Mittelalters 2 томи, Stuttgart, 1894—95. — Breysig, Kulturgesch. der Neuzeit, 2 томи (т. II. Altertum u. Mittelalter als Vorstufen d. Neuzeit), Berlin 1900—91. — Meitzen, Siedelung und Agrarwesen der West-u. Ostgermanen, der Kelten, Römer, Finnen u. Slaven, 3 томи і атляс, Berlin 1895. — Hergenröther, Handbuch d. allg. Kirchengeschichte, т. 1. і 2. (4. вид. Kirsch) Freiburg, 1892 sq. (польс. переклад, Варшава 1901). — Ebert, Allg. Gesch. d. Litteratur des Mittelalters im Abendlande 3 томи (вид. 2) Leipzig 1889. (франц. переклад в Парижі 1883—89), — Korzon, Kurs historyi wieków średnich, Warszawa 1874. — Bémont-Monod, Histoire de l' Europe et en particulier de la France 395—1270, Париж 1891, — Ranke, Weltgeschichte IV—IX.; Weber, IV—VIII; Weiss (3 вид.). III—VI.

Вступ.

Значінє і поділ історії середних віків.

Що то є середні віки? — Політична єдність цілого цивілїзованого сьвіта була останним виразом старинности, в котрої останних столїтях одна велика держава обнимала в собі всї народи ріжного походженя, однак переняті і злучені з собою спільною осьвітою і цивілїзациєю. З розбитєм отже сеї єдности наслїдком наїзду ґерманьских племен скінчила ся старинність, але новий лад сьвіта творив ся довго і поволї. Осїлі в західних провінциях римского цісарства ґерманьскі племена зливали ся з численнїйшим від

них підбитим населенєм в завязки нових романьских народів, а рівночасно там, де не було підбитого романьского населеня, повставали під впливом християньства і Церкви із злуки племен нові ґерманьскі народи. Найпізнійше творили ся славяньскі народи, а зростали з численних племен, на котрі з одного боку напирали Ґермани, а з другого ділали відмінні впливи, котрі виходили з тої части римского цісарства, що на сході ще держала ся кілька столїть, але перетворила ся в цісарство вже чисто грецке або византийске. Весь час більш 10 столїть, від половини V. до кінця XV. столїтя, коли вже не було старинности, нинїшні новочасні народи і держави оперті на народній підставі що йно творили ся і ще не виобразували ся наконечно, означаємо назвою середних віків. В них находять ся підстави всїх наших нинїшних полїтичних і суспільних відносин — і для того новочасні віки вяжуть ся нерівно тїснійше з середними, як із старинностю.

Значінє Церкви в середних віках. — Християньство, яко пануюча релїгія в римскім цїсарстві, присвоїло собі єго орґанїзацию і почутє єдности, а католицка Церква зберегла се враз з усім, що остало серед розбитя із старинної просьвіти і цивілїзациї. Яко головна єї опікунка в середних віках, Церква для єї охорони і для придбаня для себе опіки дала понуку до воскресеня на заході бодай часткової полїтичної єдности християньского сьвіта в виді середньовічного цїсарства. Відтак, утвердивши власну свою єдність, пособляла змаганю окремих народів до самостійности, щоби самій визволити ся зпід переваги і погубного натиску цїсарства. Звідси походить надзвичайне в середних віках значінє Церкви, яко найважнійшого цивілїзацийного чинника.

Поділ історії середних віків. — Історія середних віків ділить ся на чотири доби:

I. доба є часом твореня нового ладу на заході і сході: на заході наслідком повставаня нових ґерманьских держав і наверненя на християньство майже всїх ґерманьских народів, котрі на останку зєдиняють ся у великій франконьскій монархії і у воскрешенім для Кароля В. римскім цїсарстві, а на сході наслідком появи

нової релїґії магометаньскої і арабских заборів. Ся доба триває отже від занепаду західного римского цїсарства до смерти Кароля В., 476—814.

II. доба є часом усталеня на заходї нового ладу, опертого на февдалїзмі і на зверхности над християньским сьвітом двох найвисших начальників, папи і цїсаря, між котрими на останку сеї доби починає ся боротьба; є се заразом час наверненя на християньство скандинавских Норманів і славяньских народів, триває отже ся доба до почину хрестних походів, 814—1095.

III. доба, вік хрестних походів, час великої боротьби християньского Заходу з музулманьским Сходом, є заразом часом найвисшого процвиту середньовічного ладу, але також і боротьби обидвох найвисших властий в християньстві, цїсарства з папством, 1095—1270.

IV. доба на останку є часом занепаду середньовічного ладу і его поваг, цїсарства і папства, і усталеня на то місце новочасних держав зовсїм самостійних, а триває до кінця XV. столїтя (іменно же до відкритя Америки в р. 1492).

ПЕРША ДОБА.

Часи твореня нового ладу.

476—814.

I. РОЗДІЛ.

Нові ґерманьскі держави і католицка Церква.

Dahn, Urgeschichte der germanischen und romanischen Völker, 4 томи, Berlin 1881—89 (в збірцї Oncken-a). — Villari, Le invasioni barbariche in Italia, Медиолян 1897.— Kaufmann, Deutsche Geschichte bis auf Karl den Grossen, 2 томи. Leipzig 1880—81. — Lamprecht, Deutsche Geschichte, т. I., Berlin 1891. — Waitz, Deutsche Verfassungsgeschichte т. I. і II. (вид. 3) Göttingen 1885. — Bobrzyński, Historya prawa niemieckiego w zarysie, 1. зошит, Kraków 1876. — Lavisse, Hist. de France II. 1: Bayet, Pfister, Kleinklausz, Париж 1903. — Kurth, Clovis, 2 томи, Брукселя 1901. — Green. Histoire abrégée du peuple anglais, переклад з анґлїйского, 2 томи, Париж 1889. — Winkelmann, Geschichte der Angelsachsen bis zum Tode Alfreds des Gr., Berlin 1883 (в збірцї Oncken-a). — Gardiner, A students history of England, London 1891. —

Church. The beginning of the midde ages, London 1877. — Gregorovius, Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter, 8 томів, Stuttgart 1889 і сл. (4 впд.).— v. Reumont, Geschichte der Stadt Rom, 2-ий том, Berlin 1867. — Grisar, Gesch. Roms u. der Päpste im Mittelalter, том 1-ий. Freiburg 1901.

Германи, їх політичний устрій і обичаї. Ґерманьскі племена, що вдирали ся до римского цїсарства і поселяли ся в нїм, оставали майже всї під владою королів, котра спершу була вельми слаба. Король, вибираний із шляхти найзнатнїйшого роду, був найвисшим вождом і сторожем всего прилюдного ладу, але про всї найважнїйші справи становили загальні віча, в котрих мали участь всї вільні Ґермани. На загальних вічах вибирано також окружних судиїв, а сї судиї проводили в окружних судових вічах, де видавали засуд після неписаних звичаєвих прав всї присутні вільні люди, а головним доводовим середником була присяга або також судовий поєдинок або инші Божі суди. Звичайною карою були грошеві оплати; навіть забійство можна було окупити ублаганєм родини і заплатою поголовщини (wergeld): смертну кару накладано лише за тяжкі прилюдні злочини: зраду або трусливість у бою. Крім участи в вічах, другим обовязком кождого вільного була воєнна служба; війну цінили над усе, а роботу на ріллї оставляли невільникам і на пів вільним т. зв. лїтам.

Нові ґерманьскі держави в західних провінциях. В хвилї, коли західне цїсарство доживало свого віку, були вже в єго провінциях отсї ґерманьскі держави: вандальска в Африцї і на Сицилїї та Сардинїї; свевска в північно-західній Іспанії над Океаном; візиґотска в рештї Іспанії і в південній Ґаллії по Льоару, із столицею в Тулюзї (тольозаньска держава); бурґундска в південно-східній Ґаллії над Роданом і Саоною, дрібні держави Анґлїв і Сасів в Британії, а на останку королївство Одовакра в Італії, засноване ним і єго ґерманьскими затяжцями ріжного походженя.

Поселенє сих ґерманьских племен довершило ся на основі римскої кватирункової системи т. є. тим способом, що дотеперішні власники ґрунтів були приневолені значну часть їх віддати на власність Ґерманам, а для

загалу поселенців провінциї се часткове вивласненє не було вельми пригнобливе, бо вся земска власність згромадила ся вже була в руках дуже невеликого числа осіб. З того часу в кождій з нових ґерманьских держав жили побіч себе дві верстви населеня: численнїйше підбите і уярмлене, романьске, і нечисленне побідне, ґерманьске. Були се верстви ріжні мовою, звичаями і релїґією, бо всї (крім Анґлїв і Сасів) названі ґерманьскі племена визнавали вже вправдї християньство, але зачисляли ся доісповідників арияньскої секти.

Теодорих В. і королївство Остроготів в Італії. — З тих нових держав найкоротше тривало королївство Одовакра, котре знищив Теодорих, король Остроготів, вихований в молодости в Константинополї на цїсарскім дворі і перенятий високою почестию для римскої цивілїзациї. Від східного цїсаря, з котрим доси воював, дістав порученє відобрати Одовакрови Італїю; виправив ся отже 488 на єї підбій з цїлим своїм народом, що доси заселяв Паннонїю і Мезию, побідив Одовакра в північній Італії і обляг у Равеннї, на останку приневолив єго до умови з собою, а небавом опісля убив. З того часу яко одинокий володар просторої держави (крім Італії та Сицилїї, придбаної умовою від Вандалів, обнимала она ще Ретию, Паннонїю і Дальматию) правив нею Теодорих, 493—526, так кріпко, мудро і мирно, що заслужив собі назву Великого. Теодорих змагав до поєднаня обидвох верств населеня, ґотицкої і римскої, задержав римску адміністрацию, уживав до помочи знаменитих Римлян, а сенатови і католицкому духовеньству оставляв усяку свободу, хоч сам був ариянином, як усї Ґоти. Теодорих був неперечно наймогутнїйшим з усїх сучасних володарів, не вспів однак побороти обопільної неохоти католицких Римлян і арияньских Ґотів. В останних лїтах свого житя зачав строго прослїдувати католицких епископів і римских сенаторів, підозріваючи їх о вимірені проти себе союзи із східним цїсарством, а тим прослїдуванєм підкопав цїлу дотеперішню свою систему; після єго смерти остроготска держава стала скоро занепадати, уступаючи першеньства державі Франків.

Франки і Кльодвіґ. — Основником могутної держави Франків був Кльодвіґ (Хльодовех), 481—511, з роду Меровінґів, з котрого салійскі Франки вибирали собі королів. Франки поселили ся за цісарским дозволом в північно-східній Ґаллії, т. є над долішним Реном, Мозою і Скальдою, в краю зовсім вилюдненім і виступали яко союзники цісарства; аж коли цісарство упало і римский управник сеї части середньої Ґаллії, котра ще не улягла Германам, Сиаґрий, прибрав титул короля, Кльодвіґ почав з ним війну, побив єго, 486, і заволодів Ґаллією аж по границї візиґотских і бурґундских посїлостий. В кілька лїт опісля побив Аляманів, поселених над горішним Реном і приневолив їх до признаня над собою зверхности Франків; а наслїдком обіту, зложеного підчас довго нерішеного бою з ними, 496, приняв хрещенє яко католик враз з 3000 Франків, бо був одружений з католицкою бурґундскою королївною. Се відразу приєднало єму прихильність всего підбитого, католицкого населеня, як в єго державі, так і в сусїдних державах, правлених арияньскими королями. Певний сеї піддержки, вступав ся за католиками, почав війну і поборов бурґундского короля, а Візиґотам видер Аквітанїю. А що в сю справу вмішав ся Теодорих В., Кльодвіґ був приневолений занехати дальші забори, але за те в останних лїтах свого житя зєдинив усїх Франків і винищив инші роди королївскі.

Зріст могучости Франків за перших Меровінґів і їх внутрішні боротьби. — Забору Ґаллії довершив Кльодвіґ на власну руку з підмогою дружини добровольців і тому вважав себе одиноким паном усїх ґрунтів без власника як і скарбових дібр; одних і других найшов він так богато в здобутих краях, що міг обділити ними всїх своїх товаришів, богато вивінувати церкви і монастирі і задержати ще богато на потреби двора і держави. Королївска влада змогла ся незвичайно, бо ціле давне населенє підлягало католицкому королеви, яко законному наслїдникови цїсарів, а се змінило єго відносини і до Франків. З того часу всю управу держав король у своїй руцї і на своїм дворі та іменував після своєї волї як двірских урядників, що творили єго звичайну раду, так і ґрафів (comes, Graf), що правили в єго імени частями краю, і кня-

зїв (dux, Herzog), зверхників над кількома ґрафами. Чотири сини Кльодвіґа поділили ся по єго смерти франконьскою державою і розширили її вельми значно. Рівночасно однак сї перші Меровінґи, сини і внуки Кльодвіґа, рівнож як він люди вдатні, нагальні і жорстокі а жадні власти, воювали майже безнасґанно одні з другими, убивали одні других і видирали собі обопільно уділи. Особливо довгі і кроваві були усобиці, викликані завзятою ненавистю двох королевих, Брунегільди і Фредеґонди. Серед поділів усталило ся на останку розріжнюванє двох частий в краю заселенім Франками: Австразиї, майже чисто ґерманської, де Франки жили вже перед Кльодвіґом, і Найстриї, підбитої Кльодвіґом, де переважало романьске живло.

Занепад вандальскої і остроґотскої держави. — Підчас тих боротьб і заборів франконьских королів упали инші ґерманьскі держави на Заході. Вандали в Африці, ревні ариянн, були зненавиджені католицким населенєм, котре вони гнобили, видерши єму попередно право власности всїх ґрунтів; але серед спокою і вигідного житя затратили они свою давну воєнну хоробрість. Скоро отже східний цїсар Юстинїян задумав відзискати західні провінциї, хоробрий цїсарский воєвода, Белїзарий, наїхав Африку, поборов досить легко Вандалів і перемінив їх державу знов у провінцию цїсарства, 534. Зараз опісля пішов звідси війною на Сицилію і до Італії, де після смерти Теодориха В. заострила ся ще більше суперечність католицкого населеня до ариянських Остроґотів, розриваних крім того внутрішними полїтичними спорами. При всїм тім Остроґоти боронили ся однак перед цїсарскими війсками довго і витривало; аж по 20 лїтах завзятої боротьби вспів наслїдник Белїзария, Нарсес, приневолити цїлу Італію до признаня цїсарскої власти і тим способом положив конець остроґотскій державі, 555. Навіть східні побережа Іспанії здобули цїсарскі війска на Візиґотах. Виперті Франками з Ґаллії, перенесли Візиґоти свою столицю до Толєдо і підбили свевску державу, але яко ариянн розбуджували безнастанну неохоту підбитого іспаньского населеня.

Завойоване Італії Льонгобардами. — Придбане Італії для цісарства не було тривке; вже в 568 р. вдерли ся тут Льонгобарди під проводом короля Альбоїна з Паннонії, заволоділи північною Італією, заснували столицю в Павії і стали щораз більше простирати ся на полудне. Льонгобарди, дикші і жорстокійші від Франків і Остроґотів, також арияни, нищили все римске (именно муніципальний устрій міст), накидували цілому краєви підбитому власні права і устрій та обертали місцеве населене в підданих. Коли однак по смерти Альбоїна довший час оставали під управою князїв, що поділили між собою завойований край, тоді устав їх заборний розгін. Равенна з околицею, Рим і південна Італїя остали на дальше частию цісарства під управою цісарского намісника т. зв. равеньского ексарха.

Католицка Церква в нових державах; значінє монастирів і епископів. — Серед безнастанних війн і загального заколоту занедбана скоро просьвіта находила безпечний захист лише в Церкві, котра також опікувала ся зростаючим убожеством. За прикладом Сходу вже давнійше повстали і на Заході численні монастирі монахів, що обітували убожество, чистоту і послух. Відколиж сьв. Венедикт з Нурсиї (529) надав монахам на Монте Кассіно правило, котре крім молитов і умертвленя тїла приписувало віддавати ся також ручній і умовій праці, стали монастирі найважнійшим чинником в розповсюдженю цивілїзациї. Се именно правило принято небавом майже всюди на Заході. З того часу в монастирях Венедиктинів відписувано пильно книжки церковних і старинних авторів і громаджено книгозбори, вирубувано і корчовано лїси, серед котрих звичайно закладано монастирі, управлювано старанно рілю, а именно плекано городи і давано цілим околицям взірці видосконаленого господарства. Иншого роду, але ще більше було значінє епископів супротив германьских завойовників. Вже за цісарства епископи побіч свого духовного достоїньства звичайно справували уряд оборонців (defensor) міст, в котрих мали свою столицю; а в часї наїздів сповняли сей уряд з цілим пожертвованєм, серед грізних небезпек стали дійсними начальниками місцевого населеня. Сї мужі часто високої науки а вели-

кої чесноти і побожности, яко представники висшої, надприродної сили, збуджували мимохіть пошану в Германах. Особливо сильна церковна орґанїзация, оперта на митрополитальнім союзї епископів підчинених зверхности архіепископа і на послуху духовеньства епископови, була одинокою тривкою злукою серед загального розладу і безнастанних змін і розбуджувала подив між варварскими завойовниками. Старали ся отже приєднати собі епископів і через них придбати покірливість численного завойованого населеня. Навіть поганьскі володарі і арияньскі королї удержували з ними взаємини і засягали їх ради; а Франки навернувши ся на католицизм, заявляли їм незвичайне поважанє. Вже Кльодвіґ скликав перший синод епископів своєї держави; і він і єго наслїдники обсипали їх надїлами численних дібр. З підмогою Церкви і духовеньства зближали ся і зливали обидві верстви населеня в нових державах, ґерманьска і романьска, і в тім лежала основа безнастанно зростаючої єї могучости.

Зріст значіня папів, Григорий Великий. — Відколи Лев В. своїм ходатайством супроти Аттилї і Ґензериха захистив Рим від знищеня і рїзнї, зростала особливо повага римских епископів або папів не лише духовна, але й сьвітска. Наслїдком немочи ексархарту супроти Льонґобардів, котрі по кільканайцяти роках привернули у себе королївске достоїньство і поновили забори, весь тягар оборони Риму упав на папів. Найревнїйше трудив ся над тим Григорий І. Великий, 590—604, нащадок знатної сенаторскої родини і муж великої осьвіти, спершу сьвітский достойник, відтак монах незвичайної побожности, на останку вибраний однодушно папою і приневолений приняти се достоїньство проти своєї волї. Управляв він з того часу дбало великими добрами римскої Церкви, обертав їх доходи на потреби убогих, викуп невільників, відбудову і прикрасу підупавших церков і величавість богослуженя (григорияньский сьпів), а рівночасно писав у приступній формі богато богословских і моральних дїл і складав церковні гимни. Взагалї Григорий був невтомний на кождім полї дїяльности, а цїсарскі урядники в Римі підлягали єму зовсім. Двічи захистив місто від Льонґобардів, що наближали ся під єго мури, а заразом далеко

поза границї Італїї сягав словом і дїлом. За єго приводом повага і значінє папства піднесли ся до незнаної доси висоти, а католицизм розповсюдив ся незвичайно, коли навернули ся ариянські доси Візиґоти і Льонґобарди. Дїлом Григория В. було також навернене Анґлїї на християньство.

Завойованє Англїї Англями і Саксонами. — Британїю, полишену римскими леґіонами вже в початку V. столїтя, підбивали Ґермани зовсїм иншим способом, як римскі провінциї на суходолї. На острів прибули сюди кораблями лише дрібні громади Саксонів, Анґлїв і Ютів знад Везери і Лаби, осїдали на ріжних точках побережа, а звідтам, пособлювані щораз новими приходцями, випирали щораз дальше дотеперішне населенє, винищували єго зовсїм і наслїдком того підбито весь південно-східний низ і зовсїм зґерманїзовано протягом півтора столїтя (450 – 600). З тих ріжних осель виросло перегодом 7 окремих ґерманьских королївств у Британїї, т. зв. гептархія. На останку зійшли ся з собою їх границї і з того часу почала ся між ними боротьба о перевагу при сучасно триваючій дальшій війнї всїх з Бритонами. Сї оборонювали ся инколи хоробро (перекази про короля Артуса), були однак приневолені уступати щораз дальше в північно-західні гірскі околицї; богато вийшло під той час до Ґаллїї, на півострів Арморику, котрий з того часу дістав назву Бретанїї.

Наверненє Англїв і Саксонів на християньство. — Бритони від римских часів визнавали вже християньство і в V. столїтю розповсюдили єго серед Шкотів в Ірляндиї. Але поганьскі Анґльове і Саксони довго відтручували і уперто нищили християньство, доки прибувало до них від погорджених і ненависних Бритонів. Аж 597 р. висланий з Риму Григорием В. монах сьв. Августин враз з товаришами найшов легкий приступ до володаря королївства Кент (одруженого вже з християньскою королївною з роду Меровінґів), охрестив єго і богато Анґлїв і в єго столицї (Canterbury) оснував перше епископство. По кількадесяти роках присланий знов з Риму на кантуарийского архіепископа духовний зорґанїзував під зверхностю папи церковну єрархію в цїлім краю, котрий через се осягнув значно раньше церковну єдність як полїтичну і спільну назву: Ан-

ґлія. Анґлїйске духовеньство ревно займало ся науками і плекало просьвіту в тій порі, коли в инших християньских державах на суходолї залягала найгрубша темнота в VII. і в початках VIII. ст.

II. РОЗДЇЛ.

Східне римске цїсарство.

Hertzberg, Geschichte Griechenlands seit dem Absterben des antiken Lebens, 5 томів, Gotha 1876 і сл. — Тойже, Geschichte der Byzantiner und des Osmanischen Reichs, Berlin 1883 (в збірцї Oncken-а) — Bury, History of the later roman Empire, 395—802, 2 томи Льондон 1899. — Diehl, Justinien, Париж 1901. — Тойже, Etudes Byzantines, Париж 1904. — Rambaud, L' empire grec au X siècle, Париж 1870. — K. Neumann, Die Weltstellung d. Byzantin. Reiches vor den Kreuzzügen, Липск 1894. — Krumbacher, Geschichte der Byzantinischen Litteratur 2 вид. München 1897. — Diehl, Manuel d' art. byzantin, Париж 1910.

Східне цїсарство і варварскі народи. — Коли західне цїсарство падало під ударами ґерманьских наїздів, східне цїсарство спершу вспіло удержати ся в невкороченних майже межах. Утворена Константином В. централїстична орґанїзация достарчувала все цїсарскому скарбови богатих засобів з найбогатших а недоторкнених наїздом провінций в Азиї і Африцї, а бережені традициї римскої воєнної штуки позваляли знаменито орґанїзувати армії з хоробрих варварских затяжцїв. Цїсарі проживали в укріпленій столицї над Босфором серед такої виставности й пишности, що варварам, котрих королї випрошували собі у них надаванє гідностий й достоїньств, видавали ся родом надприродних єств. Після традицийної римскої полїтики зуміли цїсарі зручно користувати ся обставинами і поперемінно то поборювати грізних ворогів, то знов окуплювати ся їм даниною, ворохобити одних проти других і позбувати ся їх із сусїдства, а приймати і поселювати в своїй державі таких варварских приходцїв, котрі піддавали ся і признавали цїсарску зверхність (Славяни).

Цїсар Юстинїян I., 527—565, єго забори і війни. — З того часу, як перестало єствувати окреме західне цїсарство, східні цїсарі вважали себе законними володарями також західних провінций, а цїсар Юстинїян витичив собі цїлию реставрацию єдности і могучости цїсарства.

Обдарований незвичайним талантом вишукуваня знаменитих полководців і дорадників довершив у значній части сего діла. Белїзарий і Нарсес здобули для цісарства північну Африку, Італїю, Сицилїю і Сардинїю та часть Іспанії, а наслїдком того володарство Юстинїяна засияло невиданим від часів Теодозия блеском. Сучасно однак на сході перскі Сассанїди непокоїли своїми наїздами Сирию. Щоби бути безпечним з сего боку, цісар був приневолений зобовязати ся до оплати данини. Від північи знов дикі Болгари, монгольско-фіньский нарід, прибувший зза Волги над Дунай, вдирали ся в межі цісарства і опустошували страшно Тракію аж по мури Константинополя; на останку однак побив їх Белїзарий, а наддунайску межу обезпечив рядом твердинь.

Внутрішне володарство Юстинїяна; кодифікация права. — Згнобивши в починах володарства грізне повстанє в столиці, викликане завистию циркових факций (т. зв. повстанє Ніка), Юстинїян усунув останки републиканьского устрою, а зачиненєм плятоньскої академії в Атенах (529) положив конець поганьству і фільософічним грецким студиям. Опікував ся замість того промислом (заведенє плеканя шовковика в Европі) і торговлею, котрої важним осїдком був Константинопіль. Найбільше прославив ся кодифікациєю права (Codex Justinianeus), довершеною комісиєю правників під проводом Трибонїяна, що зібрали вислїди вікового розвитку римского права в одну велику цїлість, corpus iuris civilis. І на инших наукових і лїтературних полях панував за Юстинїяна оживлений рух.

Будівлї Юстинїяна і византийска штука. — Будовані перед Юстинїяном християньскі храми мали звичайно вид давних римских базилїк. Були се отже поздовжні, прямокутні будівлї, поділені двома рядами колюмн на три нави, покриті деревляною стелею і на обидва боки похилою крівлею, а закінчені поза престолом (поставленим у підвисшеній части напротив середньої нави, ширшої від обидвох бічних) апсидою, т. є. полукруглим вглибленєм. Юстинїян ставляв з черги богато нових а величавих храмів і впровадив до архітектури за приводом Сходу важну новість, сю іменно, що головною середньою частию єго будівлї стала ся велика копула, здвигнена на могучих фі-

лярах, злучених з собою круглими луками. Такий вид одержала найвеличнійша з єго будівель, великаньска церква сьв. Софії (властиво Божої Мудрости), збудована в столиці з найціннійших материялів і украшена множеством мозаїкових мальовил, звичайно на золотій основі. Сей храм став взірцем нового стилю в мистецтві, взірцем т. зв. византийского мистецтва. Головною єго характеристичною ціхою є копули (бані), котрі опісля прибирали всякі постати, бували стрункійші і ставлені громадами (4 менші около 5-ої головної, а навіть більше аж до 12). У византийскій живописи, головно мозаїковій, ходить передовсім о симетричне уґрупованє, повагу і величавість; перегодом усталили ся в ній постати одностайних і незмінених типів.

Невзгодини і втрати східного цїсарства по Юстиніяні. — Після смерти Юстиніяна почали спадати на східне цїсарство невзгодини і втрати одна по другій. Наперед на Заході видерли єму Льонґобарди переважну часть Італії, недавно здобутої; опісля знищили равеньский ексархат і обмежили цїсарске володарство до побережа полуденної Італії. Візиґоти виперли єго зовсім з Іспанії. Небавом монґольскі Авари, призвані Юстиніяном проти Болгар, розсїли ся над Дунаєм і Тисою, стали страшним від півночи нещастєм Балканьского півострова, нападали раз-по-раз і страшно грабували край аж під мури столиці. Побіч них ріжні славяньскі племена докучали єму безнастанними нападами і поселяли ся аж у глибині самої Греції. Наслїдком того характер населеня Балканьского півострова змінив ся зовсїм. На останку Болгари, призвані з черги против Аварів, заняли тривко край між Дунаєм і Балканами і поселили ся тут серед славяньского населеня. Найбільші однак втрати понесло цїсарство на сході. Вправдї Персів, що заволодїли Сириєю й Єгиптом, а навіть загрозили Константинополеви, побив цїсар Гераклїй (610—641) і відплатив їм наїздом на їх власний край; але той сам цїсар в кілька лїт опісля не міг здержати Арабів, котрі заняли Сирию, Єгипет, Африку, Кипр і Родос і протягом 7 лїт облягали Константинопіль, поки повело ся грецким огнем знищити їх фльоту і приневолити їх до розєму.

Східне римске цїсарство стає грецким або византийским. — Протягом сих тяжких боротьб, що тривали сучасно в ріжних сторонах півтора столїтя, східне цїсарство втратило наконечно всї дальші провінциї на заходї і сходї, але з укріпленої столицї проявило на причуд відпорну силу. Дотеперішнїй характер римского цїсарства щез з того часу зовсїм; в державі, обмеженій до грецких країв, столиця стала ся єго оживляючим серцем, а серед мішанини ріжнородного населеня грецке живло здобуло повну перевагу. Грецкий язик був виключно урядовим і все з того часу: управа, війско, Церква, звичаї так само як мистецтво і лїтература, носило грецко-византийский характер. Се византийске цїсарство скріпив і зреставрував у тїснїйших границях цїсар Лев III. (717—741), що побив Арабів, котрі вже вдруге облягали Константинопіль і прогнав їх зовсїм з Малої Азиї, упорядкував скарб і зреорґанїзував адмінїстрацию. Серед тяжких також опісля боротьб на границї, серед безнастанної грози наїздів цїсарство підупадало поперемінно і двигало ся, скілько разів станув на єго чолї справдї вдатний володар; але зберегаючи всї скарби старинної цивілїзациї, мимо застою і мертвоти було всеж важним у діях цивілїзацийним чинником, а богатством і величавостю столицї будило завість західних народів, з котрими втратило злуку і союз.

Відносини східних цїсарів до Церкви і єреси. — Побіч зверхних нещасть причиняли ся до занепаду східного цїсарства нераз звязані з ними внутрішні забуреня і палатні революциї, усуванє і видвиганє на престіл всяких суперників наслїдком неуправильненого докладно способу наслїдства престола. Особливо важним жерелом забурень були релїґійні спори. Давне замилованє Греків у фільософічних дослїдах звернуло ся по принятю християньства на богословске поле, а наслїдком того появляли ся щораз нові єреси і все находили богато прихильників. Східні цїсарі вважали Церкву державною інституциєю, а себе єї начальниками, самі отже від себе видавали доґматичні ореченя і намагали ся управильняти церковні справи, а тим давали нераз понуку до повставаня нових єресий, а секти, осуджувані цїсарями, ставали ся заразом полїтичними сторонництвами, ворожими державі. Грізнїйші

розміри від давнійших єресий (монофізитів і монотелєтів) прибрала нова єресь, образоборство, витворена реставратором византийскої держави, Львом III., що постановив винищити розповсюджену аж до пересади на Сході честь сьвятих статуй і образів і приказав їх всюди нищити. Переважна часть духовеньства, особливо черцї і маса народу, оперла ся тим цїсарским розпорядкам; а з того виринули більш 100 лїт триваючі забуреня, поки на останку наконечно усталила ся честь образів. Для папів образоборство стало головним поводом, що перестали признавати єретичних цїсарів і глядїли захисту у начальників франконьскої держави.

III. РОЗДЇЛ.

Магомет і забори Арабів.*

Sprenger, Das Leben und die Lehre des Mohamed, Berlin 1868. — A. Müller, Der Islam im Morgen- und Abendland, 2 томи, Berlin 1885—87 (в збірцї Oncken-а). — A. v. Kremer. Kulturgeschichte des Orients unter den Chalifen, 2 томи, Відень 1875—77. — Dozy, Histoire des Musulmans d' Espagne, 4 томи, Leyden 1861.

Арабія і Араби перед Магометом. — Арабію, великий півострів відокремлений між Азиєю і Африкою, заселяли від непамятних часів численні поколїня одного семітского народу. Одні з них займали ся рільництвом і торговлею, де їм сприяло положенє краю, на полуднї і на заходї, над морем, инші знов кочували з чередами верблюдів і овець по пустинї, в середнїй і північній Арабії. Гостинні, але жадібні і до грабованя похопні, Бедуїни жили в безнастанних з собою боротьбах і незгодї, не мали значнїйших держав і правили ся патриярхально, а найтїснїйша родова звязь була підставою цїлого їх устрою. При вельми неясних розумінях про одного Бога Араби вірили в богато духів, джін, а головно почитували фетиші, сьвяті камінї або дерева, а навіть творили собі божі бовнани. Найбільшої чести в усій Арабії дізнавала мала сьвятиня незвичайного виду, Кааба, з уміщеним в нїй метеоритним чорним камінем; до неї і до міста Мекки, де та сьвятиня находила ся, прибували щорічно прочани з далеких сторін і тодї, під захистом сьвятости місця, відбували

ся тут великі ярмарки. Звідси мало великі користи поколїнє Корейшитів, що доглядало Кааби і позволило в округ неї уставити боввани всїх арабских поколїнь.

Магомет, пророк нової релїгії. — З того поколїня Корейшитів походив Магомет (властиво Могамед), уроджений около 570 р.; убогий сирота рано заняв ся торговлею і в численних подорожах у чужій службі сходив ся з жидами й християнами і пізнав їх релїгії. Одружив ся він з богатою вдовою (Хадіджою) і віддав ся в супокою релїгійним роздумуваням, а на останку виступив прилюдно з наукою, мовби обявленою єму Богом в надприродних привидах. Вправдї приєднав небавом для неї троха прихильників серед родини, але коли зачав взивати до нищеня бовванів, викликав богато невдоволеня в Мекцї, де передовсїм дбали о удержанє спокою і згоди, потрібних для успішної торговлї. Коли єму на останку стала грозити небезпека, утїк з Мекки з усїма своїми прихильниками до Медини. Сей побіг Магомета з Мекки до Медини в р. 622 по Хр. зве ся Геджра і від неї починають Магометани свою еру (рахуючи час після місяцевих років). Признаний бо в Мединї пророком, став Магомет розповсюджувати свою релїгію і умовами або насилою приневолювати щораз то нові поколїня, щоб її приймали. Мекканьских Корейшитів приєднав доперва по довгій сьвятій війнї; на останку відбув прощу до Мекки і викинув звідтам всї боввани р. 630, але зберіг честь для Кааби, яко місця особливо сьвятого. Небавом опісля решта арабских поколїнь приняла єго релїгію і Магомет з того часу був неперечно володарем цїлої Арабії зєдиненої политично і релїгійно; помер однак вже 632 р. в Мединї, де єго поховано. До кінця жив патриярхально в давній простотї і смирности.

Іслям, релїгія Магомета. — Магомет навчав, що є лише оден одинокий Бог, Аллах, що вже давно обявив свою релїгію таким пророкам, як Авраам, Мойсей, Христос, але найдоскональшу релїгію обявив Магометови („Нема Бога лише Бог і пророк єго Магомет“); що Бог про долю кождого чоловіка заздалегідь постановив і нїчо не може змінити сеї долї (фаталїзм); що Божій волї треба беззглядно піддати ся і зовсїм підлягати; звідтіль:

піддане, Іслям, є назвою магометаньскої релігії, котрої ісповідники звуть ся Музулманами (від мослємін, піддані Богови). Навчав дальше Магомет, що кождий одержить по смерти кару або нагороду за свої вчинки, за житя зділані, і описував рай вірних красками, які відповідають уяві Арабів. Хто хоче заслужити на сей рай, повинен тричи щоденно відправляти приписані молитви, кождого року строго постити цілий місяць (Рамадан), пособляти убогим співісповідникам милостинею і щонайменше раз в житю відбути прощу до Мекки. На останку приказ сьвятої війни є також одним з основних приписів Ісляму, котрий подає богато инших приписів, що до береженя чистоти, уживаня певних страв (заборона свинини і вина) і т. п., а позваляє многоженьство, розповсюджене вже передтим в Арабії, як і всюди на Сході. Релігія отже Магомета не містить в собі майже нічого оригінального і черпає головні основи з мозаїзму і християньства, приноровивши їх лише до арабских розумінь, почувань і звичаїв. Всї науки пророка списано після єго смерти в сьвяту книгу звану Коран (або Алькоран т. є. читанє).

Перші халїфи і великі забори Арабів. — Після смерти Магомета найблизші єго товариші вибирали одного зпоміж себе халїфом, т. є. заступником пророка або найвисшим сьвітским і духовним начальником усїх музулманів, а сей зараз приладжував оружні походи поза границї Арабії. Справдешним однак творцем великої арабскої держави був другий халїф, Омар, 634—644, котрого вдатнї полководцї в незвичайно короткім часї здобули просторі краї на обидвох сусїдних великих державах, византийскім цїсарстві і перскім королївстві Сасанїдів. Цїсарскі доси краї, Палестина і Єгипет стали легкою добичю Арабів, що сучасно заволодїли також богатою Мезопотамією, сягнули в глибину Ірану і збурили з нащадком перску державу. Органїзуючи сьвіжо набуті провінциї, Омар установив у них намісників і судиїв, розмістив Арабів по великих містах яко залоги, заборонив їм набувати ґрунта поза Арабією, але повизначував плати із скарбу, до котрого християньске і перске населенє оплачувало поголовщину і инші данини. Хто з сего населеня приймав науку пророка, сей осягав рівні з Арабами права і привілеї. Про місцеву

управу Омар не дбав зовсїм і полишив підбитим стілько волї особливо на церковному полї, що арабске володарство видавало ся лагіднійшим і лекшим від давнійших управ, і се було причиною тривкости арабских заборів.

Халїфат Омаядів в Дамаску 661—750. Четвертий халїф (Алї, Магометів зять) не найшов признаня у всїх Арабів. Прийшло задля того поміж ними до довгої і кровавої усобицї, в котрій наостанку побідив Моавія з роду наймогнійших давнійше в Мецї Омаядів, доси сирийский намісник. Там також, в Дамаску, остав він надальше яко халїф, переніс до Сириї точку тяжести, зробив халїфат з вибирального наслїдним у своїй родинї (після засад сенїорату) і почав окружати ся величавостю після живих в Сириї византийских традиций. Утворив він арабску фльоту, заволодів Кипром і Родом і безнастанно від суходолу і моря загрожував Царгородови і Малій Азиї; а пізнійші дамаскеньскі Омаяди розпростерли границї халїфату як найдальше. На сходї довершено забору Туркестану і части Індиї, а на заходї по завойованю з Єгипту всеї північної Африки, доси византийскої, Араби вдерли ся до Европи через Іспанїю.

Завойоване Іспанїї Арабами, 711, і боротьби їх з Франками. — Від часу наверненя арияньских Візиготів на католицизм держава їх в Іспанїї осягнула богато на внутрішнїй звязи й силї, а се їм помогло набути наново забрані їм Юстинїяном части краю. Але небавом почали ся там незгоди і ворохобнї вельмож против королїв, котрі промостили Арабам дорогу до забору. Призваний ворохобниками, явив ся тут з Африки висланий неначе на вивіди з невеликим віддїлом Тарик (Джебель Тарик — Ґібральтар). Колиж відніс несподївано над візиґотским королем рішучу побіду під Xeres (Херес) de la Frontera (недалеко Кадиксу), 711, Араби, звані тут на заходї Сараценами, заволодїли всею Іспанїєю, з котрої лише дрібна північно-західна часть, гориста Астурия, остала надальше в руках християн. Небавом Араби переступили Піренеї і заволодїли південною Ґаллїєю; однак побіда Кароля Мартеля поміж Tours a Poitiers, (читай: Тур, Пуат'є) 732, спинила дальший похід Сараценів і оберегла західну Европу від їх заливу в тім самім часї, коли цїсар Лев Ізаврийский спинив єго на довший час на сходї.

Багдадский халїфат Аббасидів (750—1258) і розірванє єдности Арабів. — Мимо могучости Омаядів значна часть Арабів уважала їх управу кривдою, заподїяною родинї пророка, а наслїдком того повтаряли ся против них ворохобнї. На останку нащадок Магометового стрия, Абуль-Аббас, побідив останнього дамаскеньского халїфа, 750, вимордував підступом родину Омаядів і заволодів сам найвисшим достоїньством. Єго брат і наслїдник кинув Сирию, де жили традициї упавшої династиї, збудував нову столицю над Тигром, Баґдад, і переніс точку тяжести халїфату до Мезопотамії між прихильні своїй родинї живла. Баґдадскі халїфи стали деспотами зовсім на ориєнтальний лад, зачинили ся в палатї і здали управу на своїх заступників, везирів; а що се достоїньство дістало ся членам могучої царскої родини, длятого перскі впливи придбали собі велике значінє і причинили ся незвичайно до розвитку арабскої цивілїзациї. Сучасно послїдувало розірванє єдности халїфату, коли одинокий з Омаядів, що спас ся перед різнею, Абдер Раман, утік до Іспанії, виборов там признанє своїй зверхности і дав почин окремому халїфатови із столицею в Кордові.

Арабска цивілїзация: промисл і торговля. — Підбивши краї з високою старинною цивілїзациєю, Араби вельми скоро стали собі її присвоювати і дальше розвивати. В Сириї, Мезопотамії, Персиї цвило віддавна богато родів промислу, котрим Араби віддавали ся небавом так ревно, що скоро набули великої і заслуженої слави їх бавовняні, лняні, шовкові тканини, перскі коверцї, вироби із скла, порцеляни і металїв, дамаскеньске оруже ітд. Баґдад одїдичив зовсім по стариннім Вавилонї єго становище і так само був осїдком торговлї зі Сходом і Заходом. Ведено її суходолом з підмогою караван і морем по Перскім заливі; іменно до Индиї прямували цїлі торгові фльоти і довозили до устя Евфрату і Тиґру (Бассора) всякі индийскі плоди, котрі опісля звідси розходили ся на захід. Заразом Араби не занедбували і рільництва; особливо розповсюдили на заході управу многих ростин і східних або полудневих овочів (риж, морва, помаранчі, пальми, коноплї, шпараґи і т. и.).

Арабска цивілїзация: мистецтво, лїтература й науки. — Араби будували богато палат і сьвятинь або мечетів, черпаючи взірцї з византийского і перского мистецтва. Характеристичною цїхою арабского мистецтва є взнеслі копули, стрункі і легкі колюмни і луки всякого виду: круглі, острі і підковасті, як і вельми богата орнаментика. Наслїдком заборони Корану арабскі артисти, не могли різьбити анї малювати людских постатий отже силкували ся на щораз фантастичнїйші комбінациї лїний або ростинних мотивів, т. зв. арабески. Поезия, іменно лїрична, плекана Арабами вже перед Магометом, розрастала ся опісля вельми під впливом перскої поезиї (прибули такі оповіданя, як Тисяч і одна ніч); та найбогатше розвинула ся арабска наукова лїтература. Студиї над Кораном дали почин фільольоґії і богатій з часом богословскій лїтературі; зачато писати історичні твори і укладати описи далеких подорожий, а на останку знакомство з творами старинних Греків дало живу понуку до розвитку фільософії та точних наук. Переложивши іменно на арабску мову всї письма Аристотеля і александрийских учених: математиків, природописців, лїкарів, Араби на тій основі забрали ся до дальших самостійних дослїдів, опертих на численних наукових досьвідах (винахід альґебри, початки фізики і хемії). На заходї в християньскім сьвітї довго ще не було нїчого такого, що дало би порівнати ся з високим поземом знаня Арабів. Жадібні науки християни удавали ся по неї до арабских висших шкіл, іменно до тих, що були в Іспанії. Помимо бо полїтичного роздїлу не перервала ся народна звязь усїх Арабів і всякий поступ їх цивілїзациї на сходї діставав ся зараз на захід. Спершу баґдадскі халїфи, іменно славний Гарун-аль-Рашид (786—809), сучасник Кароля В., були головними опікунами поетів і вчених, а наслїдком пливучих з усїх усюдів до Баґдаду богатств, двір їх сияв чудовим блеском; відтак в Х ст. головним осїдком арабскої просьвіти став кордовский халїфат і в Іспанії ще пізнїйше повставали найзнатнїйші дїла арабского мистецтва або мавретаньского стилю, як єго тут звали (такі як Альказар у Севіллї або Альгамбра в Ґранадї). Але серед вигід, достатків і розкоши вже тодї стала вичерпувати ся і слабнути житєва сила Арабів.

IV. РОЗДЇЛ.

Перевага Франків і початки Каролїнґів.

Bonell, Die Anfänge des Karolingischen Hauses, Berlin, 1866. — Breisig, Die Zeit Karl Martells, Leipzig 1869. — Oelsner, Pippin der Kurze, Leipzig 1871. — Dahn, Die Könige der Germanen, том VIII: Die Franken unter den Karolingern, Leipzig 1899. — Hauck, Kirchengeschichte Deutschlands, 3 томи, 1898—99 (2 впд.). — Lindner, Die sogenannten Schenkungen Pippins, Karls d. Gr. u. Ottos I. an die Päpste, Stuttgart 1896. — L. M. Hartmann, Gesch. Italiens im Mittelalter, 2 томи, Leipzig 1897.

Майордоми у франконьскій державі. Кароль Мартель. — Наймогутнїйша в VI. ст. з германьских держав на заходї франконьска держава стала в VII. ст. клонити ся до занепаду, з того часу, як пізнїйші Меровінґи, затративши войовничого духа своїх предків, попали у рознїженє і вели марне житє в глибинї своїх палат. Вся влада управи перейшла на могучу аристократию урядників і великих власників земских т. зв. сенїорів, котра виросла серед усобиць на основі щедрих надїлень дібр першими Меровінґами. Іменовані давнїйше королями довільно і зависимі від них графи і князї, здобували собі щораз більший полїтичний вплив спільно з рівно могучими епископами або опатами, котрі у франконьскій державі справували нераз найвисші уряди. Наслїдком частого малолїтства королїв їх придворні маршалки, майордоми (maior domus, Hausmeyer, maire du palais) дійшли до великого значіня, а на сей уряд, тепер найвисший у кождій з трох франконьских держав: Австразиї, Найстриї і Бурґундиї, вибирали вельможі одного зпоміж себе і йшли о се з собою завзято на взаводи. З тих спорів між Франками користали племена від них зависимі і здобували собі майже повну независимість. Привернути єдність своєї держави дїдичною овладою уряду майордома повело ся постепенно могучій в Австразиї родинї, з котрої найзнаменитший Кароль (названий молотом) Мартель, 714—741, здобув собі серед тяжких внутрішних боротьб владу майордома в усїх франконьских королївствах. Найбільш вславив ся він побідою поміж Tours і Poitiers, 732, яко витязь музулманів і оборонець західного християнства і тим заснував дальшу могучість родини Каролїнґів, названої так від єго імени.

Англьосаскі місиї за Реном. Сьв. Боніфатий, апостол Німеччини. — Кароль Мартель опікував ся англійскими місионарами, котрі визначали ся тоді ревностю і осьвітою перед иншими та виправляли ся за Рен для наверненя поганьских ґерманьских племен. Найуспішнійшу апостольску діяльність розвинув англійский монах Вінфрид Боніфатий, що протягом 40 літ перейшов усї майже ґерманьскі краї, Туринґію, Гессию, Баварию, де всюди невтомимо навчав, навертав і хрестив, закладав нові епископства або відновляв заложені давнійше і занепавші, основував монастирі і спроваджував до них з Анґлії черців і черниці, на останку заводив школи і уладжував усї церковні відносини. Все те робив у найтїснійшій злуці з Римом, куди сам тричи їздив і де єго висьвячено на епископа. Опісля став моґунцким архіепископом і одержав від папи митрополитальну зверхність над зареньскими епископами і німецкою Церквою, зорґанізованою точно після римского взірця. На останку перевів сьв. Боніфатий в тім самім дусї реформу Церкви у франконьскій державі, а то на домаганє синів Кароля Мартеля, що бажали усунути розпаношений у ній заколот. Громадив він на синоди епископів з усеї Ґаллії і віддалив недостойних сьвящеників, привернув церковну карність і усталив забутий тут майже митрополитальний союз. В пізній старости сьв. Боніфатий вибрав ся ще раз навертати Фризів і з їх рук потерпів мученичу смерть, 755 р.; біля єго мощий, зложених у монастирі Фульдї, в улюбленій єго фондациї, зацвила небавом славна духовна школа. На кілька літ перед смертю мав він участь в осадженю на франконьскім престолї нової династиї Каролїнґів.

Пепін т. зв. Малий: осадженє Каролїнгів на королївскім престолї. — Вся влада Кароля Мартеля перейшла на єго сина Пепіна (званого хибно, аж від XI ст. Малим), котрий небавом забажав титулу короля, і в сїй цїли вдав ся о поміч до папи. Спонукані папским ореченєм, що справедливо є, щоби королївский титул носив сей, що має владу і управу, Франки вибрали справді Пепіна королем (піднявши на щитї); останнього Меровінґа зачинено в монастирі, а сьв. Боніфатий торжественно коронував і помазав на короля Пепіна, 751. Сей акт коронациї, що з того

часу повтаряв ся при всїх слїдуючих королях, був зверхним знаком санкциї, котрою Церква надїляла зміну династиї у Франків. Відновив її ще раз на Пепінї і єго синах сам папа Стефан II., коли в кілька лїт опісля прибув до Франків взивати їх помочи проти Льонґобардів.

Примирє Пепіна з папою і початки Церковної держави. — Підчас безнастанних невзгодин, котрих дізнавало византийске цїсарство, льонґобардскі королї щораз виразнїйше змагали до забору всеї Італїї враз з Римом. В тїй небезпецї папи тим менше могли числити на поміч слабих цїсарів, бо образоборні замахи Льва III. розєднали їх з ними зовсїм. Коли отже Льонгобарди збурили останки ексархату і здобули Равенну, тодї папа Захария, щоби приєднати собі Пепіна, допоміг єму осягнути престіл. Папа Стефан II. візвав особисто єго помочи, вінчав єго і іменував єго заразом римским патрициєм, а через те надавав єму право і обовязок опіки над римскою Церквою і неначеб управу в Італїї. Пепін зробив угоду з папою і дарував церкві Равенну з ексархатом і т. зв. пентаполїс (т. є. цїле східне побереже Італїї від устя Паду до Анкони), підняв два походи до Італїї, льонґобардского короля приневолив до признаня своєї зверхности і до видачі папі сих країв 756. Враз з Римом і єго околицею даровизна Пепіна утворила перший завязок церковної держави і сьвітскої власти папскої; небавом утворив ся переказ, що вже Константин В. дарував папам цїлу Італїю, а навіть цїле західне цїсарство. В останних лїтах свого володарства випер Пепін за Піренеї пануючих ще в південній Ґаллїї Арабів і покорив опорну Аквітанїю. Сучасно закладав монастирі і ставив церкви та пильнував дальшої реформи духовеньства, скріпляючи тїсний союз обидвох найвисших влад на заходї: сьвітскої короля Франків і духовної римского папи.

V. РОЗДЇЛ.

Кароль Великий і воскресенє цїсарства на Заходї.

Mühlbacher, Deutsche Geschichte unter d. Karolingern, Stuttgart, 1896. — Abel u. Simson, Jahrbücher des fränkischen Reichs unter Karl d. Grossen, 2 томи, Leipzig 1888 (2 вид.). — Lamprecht, Deutsche Geschichte, том II, Berlin 1892. — H. Gebhardt, Handbuch der deutschen Geschichte, вид. 2, 2 томи, Stuttgart, 1901. — Vétault, Histoire de Charle-

magne, Париж 1876. — Waitz, Deutsche Verfassungsgeschichte, т. III. i IV., Kiel 1883—85 (3 вид.). — Viollet, Histoire des institutions politiques et administratives de la France, том I, Париж 1890. — Hauréau, Charlemagne et sa cour, Париж 1868. — K. Werner, Alcuin und sein Jahrhundert, Wien 1876. — Bryce, Das heilige römische Reich, Leipzig 1873, з анґл.; (франц. переклад, Париж 1890).

Почин володарства Кароля В. і перегляд єго війн. — Два сини Пепіна малого, старший Кароль і молодший Карльоман, поділили ся по єго смерти, 768, вітцївскою державою; але Карльоман умер вже по трох роках, а Франки признали одиноким королем Кароля, котрий майже пів столїтя, 768—814, розвивав невтомну діяльність яко войовник, орґанїзатор і законодавець. З численних єго війн дві мали найбільшу досяглість: піднята в обороні папи війна з Льонгобардами, закінчена знищенєм їх держави, і ряд війн з поганьскими Саксонами протягом 30 років, закінчених їх покоренєм і наверненєм на християньство.

Збуренє держави Льонгобардів. — Взиваний до загроженого знов Льонгобардами папи Адрияна, Кароль виправив ся до Італїї, обляг у Павії останнього льонгобардского короля Дезидерия, приневолив єго піддати ся і відіслав єго до монастиря, а сам приняв титул короля Льонґобардів, 774. Се наконечно скріпило заключений Пепіном союз короля Франків з папою, котрому Кароль потвердив даровизну свого вітця, прибувши яко патриций до Риму.

Покоренє і наверненє Саксонів. — Саксони або Саси, поселені на північ і схід від Франків, над морем аж по Лабу і Салю, тривко стояли при давнім поганьстві і правили ся без королїв після староґерманьских правних звичаїв. Ставили они довго завзятий опір, а душею єго був удатний їх князь Відукінд, котрий то втїкав перед переважними силами за границю до Нормандів, то вертав знов, щоби роздмухати ворохобню. Кароль 8 разів виправляв ся оружно до їх краю, 772—804, підбивав єго систематично, осаджував всюди франконьских ґрафів, бурив сьвятинї, а ставив церкви і монастирі, зневолював Сасів приймати хрещенє, берегти пости і складати сьвященикам десятини, спроваджував черцїв, на останку заложив кілька епископств і піддав їх під зверхність моґунцкої

і кольоньскої метрополії. Всяку ворохобню гнобив безглядно, а вертаючих до поганьства нищив безпощадно. На останку сам Відукінд піддав ся і приняв хрещенє; а хоч ще й опісля Саси зривали ся до повстаня, всеж були се лише часткові ворохобні без більшої досяглости; Сасів на все приєднано для християнства.

Війни Кароля з Арабами і Аварами, Славянами і Норманами. І всї инші війни Кароля В. мали метою оборону християньства від поган або музулманів. До Іспанії вирушив сам (778), візваний кількома арабскими начальниками, що не хотїли піддати ся кордовскому Абдер Раманови і загорнув край по ріку Ебро. Вправдї задна єго сторожа дізнала у відворотї в ронсевальскім провалї в Піренеях страшного пораженя, нанесеного їй Басками, в котрім згинув осьпівуваний опісля в рицарскій поезиї Ролянд, а набутки небавом втрачено; але відтак полководцї Кароля відплатили страти так, що можна було на полуднї від Піренеїв зорґанізувати іспаньску мархію. Над Дунаєм і Тисою все ще були могучі хижаки Авари, з котрими зносив ся і вязав проти Кароля баварский князь, хоч зневолений признав уже був над собою єго зверхність. Коли єго задля сего усунено і зачинено в монастирі, а весь край Баварів прилучено до франконьскої монархії безпосередньо, Кароль сам вибрав ся против Аварів. Він побив їх і дійшов аж по Рабу, а пізнїйше єго воєводи переправили ся навіть за Дунай, здобули і знищили укріплений город їх володаря, т. зв. хаґана, недалеко Тиси і забрали там великаньскі скарби нагромаджені грабежами. Гноблені доси Аварами Славяни, кинули ся на їх останки і під тими ударами вигинули Авари зовсїм так, що навіть їх імя затратило ся раз на все. З того часу Франконьска держава на цїлій лїнії від Адрийского аж по Балтийске море стала прямо сусїдом славяньских народів. Кароль не намагав ся їх покорити, але, щоби розбудити в них тривогу і здержати їх від напастий на свою державу, виправляв ся кілька раз за Дунай, Салю і Лабу і тими походами довів богато славяньских племен до признаня своєї зверхности, оплати данин і достави воєнної підмоги. Північних сусїдів, удатних Норманів на даньскім півострові, навіть до того

не міг приневолити; по численних з ними боях був приневолений вдоволити ся тим, що ріку Айдору признано границею; і все тревожливо споглядав у сю сторону, не маючи без фльоти спроможности спиняти грабованя норманьких хижаків на побережах своєї держави.

Простір франконьскої держави і єї військова організация. — Наслїдком усїх тих війн держава Кароля В. простягала ся від ріки Ебро і Океану на заході по Лабу, Салю, Рабу і дальматинькі побережа на сході і від Айдори на півночи по Беневент у південній Італії. Для єї скріпленя і захисту від зверхних ворогів Кароль устроїв всюди на границях військові погранича, мархії, найсильнійші на сході (фурляньску т. є Фриюль, корунтаньску і аварску або східну, Ostmark, перший завязок Австриї між Анїзою і Рабою), менше численні на півночи (даньска мархія), на заході, (бретаньска мархія для захисту від Кельтів в Армориці, котрі побиті задержали свого князя під зверхностю Кароля В.) і на полуднї (іспаньска мархія поміж Піренеями і Ебром для захисту від Арабів). Вимагаючи точно загального обовязку воєнної служби, опер се на посїданю ґрунту і на свої походи покликував ополченє всїх власників землї (дрібнїйші висилали одного зпосеред себе, і складали ся на єго удержанє); а посїдачі бенефіций і королївскі васалї повинні були достарчувати кінних віддїлів, бо війска Кароля В. складали ся в значній части з кінноти.

Устрій монархії Кароля В.; двір і двірскі урядники. — В своїй просторій державі Кароль В. пильно устроював усякі внутрішні відносини і змагав витревало до того, щоби її зробити одноцїльною, всї части тїснїйше злучити з собою, звязати нерозривним способом державу з Церквою, всюди завести франконьский устрій полїтичний, самостійну владу урядників обмежити і піддати їх бачній контролї, а самому запобігати всім надужитям і давати понуку до удосконалень і хосенних реформ. Для того все майже опирало ся о єго особу; він сам і єго двір або королївска палата, palatium, були живущою душею цїлої держави. Було там богато сьвітских і духовних урядників, не було вже лише уряду майордома, бо сей знесли Каролїнги від початку. Важну часть двора творила зложена з многих духовних королївска каплиця (на-

зва capella повстала звідси, що при дворі бережено яко найцїннїйшу релїквію плащ, cappa, сьв. Мартина і при релїквіярі відправлювано богослуженє). На чолї сеї каплицї стояв верховний капелян, звичайно котрийсь з епископів або опатів, звичайний королївский дорадник в усїх церковних справах, заразом начальник королївскої канцелярії, в котрій працювали духовні, обзнакомлені з нерозповсюдженою між сьвітскими умілостю писаня. Иншим важним двірским урядником був палатний ґраф, або палатин, comes palatinus, що представляв королеви жалоби в судових справах, засїдав у королївскім судї, а відтак заступав короля в судї. Королївский підкоморий розглядав і представляв королеви всї инші жалоби, іменно в скарбових справах. Крім того звичайно перебували при дворі окрім богато инших, низших урядників, численні мужі покликані з усїх частий держави, а Кароль В. засягав у всїх справах думки їх яко у своєї ради і зпоміж них опісля вибирав найгіднїйших на урядників або епископів

Місцева управа: ґрафи і епископи, королївскі висланцї. — Кароль В. нищив окремішність і самостійність ріжних удїлів і племен, що входили в склад єго держави; тому зніс всюди уряд князїв, а владу ґрафів обмежив помноженєм числа ґрафств і розширенєм обсягу дїланя епископів. Лише в мархіях пограничні ґрафи, т. зв. марґрафи, мали ширшу урядову владу і самостійне право покликуваня оружної сили. Ґрафи робили се лише на приказ короля і тодї проводили ополченю. Іменував їх звичайно король з можних поселенцїв у ґрафстві і так само іменував усїх епископів і опатів, покликуючи на духовні достоїнства мужів, що визначали ся образованєм, побожностю і справдешним церковним духом. В справи одних і других вглядали заведені Каролем В. королївскі висланцї, missi dominici, котрих щорічно висилав по 2 (одного духовного а другого сьвітского) з найдовіренїйших радників на обїзд визначених їм околиць, де скликували місцеві зїзди, приймали жалоби на урядників, відбували суди і про все давали звіт королеви.

Віча і суди, права і капітулярі. — Двічи щорічно, осеню і весною, відбував Кароль В. віча, placita, і згромаджував при своїм боцї покликаних з ріжних сто-

рін своєї держави урядників і епископів. На менших, осїнних, чисто урядничих зїздах укладано проґраму праць на слїдуючий рік; а загальні весняні віча, т. зв. маєві поля, злучені з військовим пописом покликаних в сїм році до походу, на котрі міг явити ся кождий, хто хотїв, заступали давні народні збори. На них оповіщувано королївскі розпорядки, капітулярі (capitularia т. зв. від подїлу на роздїли, capita), з котрих творило ся нове загальне королївске право, обовязкове в цїлій державі побіч давних партикулярних прав, відмінних у ріжних племен. Сї давні права (салїйске, рипуарске, баварске, саксоньске і т. д., т. зв. leges barbarorum), велїв Кароль В. списати і завести в них усякі зміни. Були отже в єго державі побіч себе два ріжні роди прав: давні, особисті, питомі ріжним племенам, після котрих судили народні суди, і нове загальне право, королївске, уживане в лавничих судах, де засїдали установлені Каролем В. лавники, scabini, іменовані ґрафом, а судили під проводом солтиса, scultetus.

Скарбовість і коронні добра; будівлї Кароля В. — В капітулярах, котрих Кароль В. видав богато, містить ся дуже много подрібних приписів про королївскі добра і веденє в них господарства, бо з тих дібр головно черпав він свої доходи, а небогато з цла, судових гривен і добровільних дарів. Податки, побирані у франконьскій державі за перших Меровінґів від підбитого романьского населеня, устали зовсїм, гроший було мало, монети уживано лише срібної, всї оплати вношено звичайно в натурі і в натурі побирали свої доходи королївскі урядники. Кароль В. дбав вельми про двигненє рільництва в своїх добрах, в котрих звичайно проживав, не маючи нїякої сталої столицї; будував там великі палати, звичайно деревляні. Однак в Аквізґранї, де проживав найрадше, іменно в пізнїйших лїтах, здвигнув окрім палати величаву на ті часи катедру після взірця костела в Равеннї, звідки навіть спроваджено часть материялів (іменно готові колюмни).

Науки і просьвіта за Кароля В. Алькуін. — Кароль, хоч сам не мав образованя (в старости ще вчив ся писати, але безуспішно), дбав однак вельми ревно про науки і просьвіту. На своїм дворі заложив палатну школу,

до котрої посилав свої діти, часто її звідував і заохочував учеників до пильности. Крім инших учених мужів спровадив з Анґлії найзнаменитшого в тім часі ученого, Алькуіна, і поставив єго на чолї сеї школи, з котрої вийшло богато знаменитих письменників, іменно Ейнгард, автор житєписи Кароля В. Повстало також на єго дворі щось в родї наукового товариства або академії, де ведено літературні розправи при живій участи особистій Кароля. За тим прикладом і за проводом короля, що від духовеньства домагав ся ліпшого як доси образованя, піднесли ся або потворили нові школи при многих монастирях (особливо в Тур, Фульдї, Ст. Ґаллєн); старанно, гарним письмом переписувано церковних і старинних авторів, укладано підручники для духовеньства і шкільні книжки, очивидно все латиньскою мовою. Але Кароль дбав також о розповсюдженє просьвіти між народом і велів перекладати молитви ґерманьскою мовою, а навіть дбав про устні останки людової літератури і поручив збирати ґерманьскі історичні піснї. Єго ревні заходи коло просьвіти осягнули тривкі наслідки; двигнувши ся вельми, перетривала всї пізнїйші заворушеня так, що дотеперішня темнота з VII ст. не вернула вже нїколи опісля.

Кароль В. римским цїсарем. — Відколи Кароль В. був володарем усїх провінций на заходї колись римских, а не підбитих музулманьством, і всїх ґерманьских племен, в значній части ним навернених на християньство, з того часу нагадував своїм становищем подекуди римских цїсарів. Церквою ревно опікував ся, приказував складати загально десятини, дбав пильно про виконанє всїх церковних приписів, і заслугами около Церкви ставав мов би на рівнї з Константином і Теодозиєм. В папі поважав і почитував начальника католицкої Церкви і зносив ся з ним у всїх церковних справах, а до устрою римскої Церкви велів у всїм приноровлювати ся згідно з реформою духовеньства, переведеною у франконьскій державі сьв. Бонифатиєм. В Церкві, особливо в Римі тривала все ще жива память цїсарства і переконанє, що лише християньский цїсар може бути справдешним покровителем Церкви. Наслїдком внутрішних забурень Лев III, переможений і зневажений противним єму серед римскої шляхти

сторонництом, був приневолений утїкати за Альпи і взивати опіки Кароля, яко римского патриция. Кароль приняв єго почесно і відослав до Риму в товаристві своїх урядників, котрим римскі ворохобники були приневолені піддати ся. В слїдуючім роцї прибув сам з війском до Риму і покарав ворогів папи. Тодї то, в день Різдва Христового 800 р., підчас богослуженя папа Лев III. коронував Кароля, що молив ся над гробом сьв. Петра, римским цїсарем серед радісних окликів усїх зібраних Римлян і Франків.

Значінє цїсарскої коронациї Кароля В. — Сей акт, котрий сучасники уважали перенесенєм цїсарского достоїнства від Греків до Франків (в Царгородї якраз не було цїсаря, відколи цїсарева Ірина усунула свого сина і заняла єго місце), в дійсности був воскресенєм окремого римского цїсарства західного, закінченєм вікової боротьби Германів з Римом, тепер поєднаних під владою спільного ґерманьского володаря, утреваленєм тїсного союза держави і Церкви. Але заразом сей акт був точкою виходу до дальшого розвитку, проґрамою нового ладу в західнім християньстві для грядучих віків. Коронований папою цїсар мав бути з того часу головою і сьвітским зверхником всего західного християньства, оборонцем і покровителем Церкви і єго голови. Акт з 800 р. положив підвалину середньовічної теориї про двох начальників сьвіта, сьвітского і духовного, що дїлали в повній згодї для загального добра і представляли висший Божий лад сьвіта.

Цїсар Кароль В. а східне цїсарство і халїфат; останні лїта та історичне значінє Кароля. — Власти і могучости Кароля В. не помножило цїсарске достоїньство, додавало єму однак поваги і примани. Всї піддані знов зложили єму присягу на вірність, яко цїсареви; християньскі королї, котрі єму не підлягали: анґлїйскі, ірляндскі, іспаньскі, що воювали з Арабами, признавали єго провід; навіть на сходї єрусалимский патриярх вважав єго опікуном Христового гробу і післав єму ключі від него. В Царгородї косо глядїли на єго цїсарский титул; спершу думав Кароль мабуть про подруже з цїсаревою Іриною, щоби й там осягнути признанє; після єї упадку звернув заняті ним

провінциї (Істрию, Дальматию) і навязав приязні взаємини з єї наслїдником. О такіж взаємини убігав ся і далекий баґдадский халїф, Гарун аль Рашид, і вислав до Кароля посольство з подарками. Останні лїта Кароля В. проминули переважно в спокою; тим ревнїйше віддавав ся тодї орґанїзаторскій і законодатнїй працї. Під конець житя дізнав тяжкої печали наслїдком смерти синів. Одинокого, що єму остав, Людвика, велїв признати своїм наслїдником на скликанім у тій цїли великім вічу в Аквізґранї і коронував єго зараз, а небавом опісля вмер (28 сїчня) 814 р. 72-лїтним старцем. Кароль В., обдарований тверезим і бистрим розумом а широким на сьвіт поглядом, змагав усе до великих та ідеальних цїлий, желїзною силою волї і невтомною енерґією двигнув весь західний тогочасний сьвіт на висший степень цивілїзациї і на всю суспільність мав вплив, котрий проявляв ся в многих слїдуючих віках. Длятого Кароль В. є одною з найбільшнх постатий у всесьвітній історий, а заразом улюбленою постатю леґенди і поезиї.

Огляд історий середних віків у першій добі. — Основою витвореного в першій добі середних віків нового ладу було се, що наїзди Ґерманів на Заходї, а забори Арабів на Сходї розбили дотеперішню єдність старинного цивілїзованого сьвіта на три части, на три полїтично і цивілїзацийно ріжні між собою круги: західний ґерманьско-романьский, середній грецко-византийский і східний арабско-музулманьский, з котрих кождий з того часу розвиває ся сам у собі, має власні в своїм обсягу огнища, відмінні перебуває переходи і на обидва віддїловує лише посередньо, та намагає заразом або розширити ся їх коштом, або також відвернути і поборотн їх напір на власні межі.

Наймогутнїйшим у сій добі і для обидвох инших вельми грізним є східний круг музулманьский, з усїх трох наймолодший, бо утворений аж в VII. столїтю Арабами, котрих пророк нової релїґії, Магомет, зумів натхнути фанатизмом, а єго наслїдники, перші халїфи, повели зпоза меж дотеперішнього цивілїзованого сьвіта на забори єго східних частий. З того часу сей круг простирає ся безнастанно на всї сторони, на схід сягає аж до Індиї, а

на захід через Африку вдирає ся по овладі Іспанією аж до Галлії, але на останку розпадає ся на дві части: східну і західну; сучасно розвиває ся в єго обсягу незвичайно буйна і всестороння цивілїзация, котрої огнищем є спершу Дамаск в Сириї за халіфату Омаядів, а відтак після роздвоєня арабскої держави Багдад на сході, а Кордова на заході.

Найменший є середнїй круг грецко-византийский, останок старинного римского цїсарства, котре після хвилевого двигненя і розширеня на заході за Юстинїяна опісля щораз більше стїсняє ся, але зберегає в своїм одинокім все огнищу, Константинополї, традициї старинної цивілїзациї. Звідтам має досяглий вплив не лише на північ на варварскі народи, головно славяньскі, котрі єму загрожують і з котрими боре ся безнастанно, але також на захід, з котрим стикає ся наслїдком посїданя Сицилїї і полуденної Італїї; напір однак музулманьства від сходу відпирає тривко мимо всего внутрішнього релїгійного розкладу, в значній части викликаного беззглядною зависимостю Церкви і духовеньства від держави й цїсаря.

На останку найпомалїйше складає ся і розвиває західний круг, ґерманьско-романьский, зложений спершу з усїх західних провінций римских: Італїї, Африки, Іспанії, Ґаллїї, Британїї, в котрих вже в V. столїтю заснували нові держави арияньскі або поганьскі Ґермани, осїлї серед численнїйшого від них романьского, католицкого населеня. Часть тих держав щезає небавом, а займані ними провінциї входять з того часу в цїлости або в части в обсяг обидвох инших кругів, а іменно: Африка, що після занепаду вандальскої держави дістає ся під византийску владу, а відтак під музулманьску; Іспанїя, котрої часть, видерту Візиґотам Юстинїяном, відзискали вправдї пізнїйші їх королї, але котра майже цїла по збуреню візиґотскої держави дістала ся музулманам; Італїя, котрою в цїлости заволодїли східні цїсарі після знищеня остроґотскої держави, о котрої посїданє опісля вели завзяту боротьбу з нападаючими на край Льонґобардами і котрої полуденну часть враз із Сицилїєю задержали на дальше у своїй владї. Инші однак з тих нових держав розвивають ся успішно. Так іменно держави варварских Англїв і Саксонів в Британії,

котрих місионарі, вислані з Риму, навертають на християньство і добувають наново сей край для цивілїзованого сьвіта; так передовсїм державу Франків у Ґаллії. Тут, по наверненю на католицизм Кльодвіґа, з підмогою романьского населеня і духовеньства, Франки випирають зовсїм арияньских Візиґотів, а знищивши окрему бурґундску державу, зєдиняють всю Ґаллїю і відси накидають свою зверхність Аляманам, Турингам і Баварам, простираючи через те межі своєї держави і всего романьско-ґерманьского круга на схід.

Після хвилевої знемоги держави Франків за пізнїйших Меровінґів двигає ся она небавом ще могутнїйше за приводом каролїнґских майордомів, а відтак королїв і з того часу двір сих Каролїнґів і монарша особа стає полїтичним огнищем для всего західного круга, романьско-ґерманьского, так само, як єго церковним огнищем і цивілїзацийним був від почину Рим і папи, котрих значінє зростало тимчасом безнастанно. Є се іменно характеристичним знаменем сего західного круга, котрим виріжняє ся від обидвох инших, що в єго обсягу полїтичне огнище в иншім находить ся місцї, як церковне. Що йно тїсний союз і примирє Риму з Франками і папів з Каролїнґами доводить після занепаду окремої льонґобардскої держави до церковної і полїтичної злуки всего романьско-ґерманьского сьвіта у відновленім західнім римскім цїсарстві під зверхностю двох начальників: цїсаря і папи; а ся злука дає Каролеви В. спромогу розпростерти межі сего сьвіта на заходї коштом музулманьства, а на сходї коштом поганьства, внутрішні в нім відносини уодностайнити і поправити, а просьвіту двигнути з занепаду, в котрий попала підчас попередних війн і заворушень.

ДРУГА ДОБА.

Часи усталеня середньовічного ладу на заходї.

814—1095.

VI. РОЗДЇЛ.

Занепад Каролїнґів і февдальна система.

Simson, Jahrbücher des deutschen Reichs unter Ludwig dem Frommen, 2 томи, Leipzig 1874. — Dümmler, Geschichte des Ostfränkischen Reichs, 2 томи, Berlin 1862—65. — P. Roth, Geschichte des Beneficialwesens, Erlangen 1850. — Stutz, Gesch. des kirchlichen Beneficialwesens, т. I, Berlin 1898. — Smolka, Początki feudalizmu, Lwów 1874. — Waitz, Viollet, Lamprecht, Bobrzyński див. V. роздїл.

Нетривкість дїла Кароля В.: Людвик Побожний, єго сини і їх боротьби. — Тривкости дїла Кароля В. загрожували ріжні небезпеки: богато зверхних ворогів; слабка звязь злучених ним в одну цїлість ріжнородних живел; неміч центральної управи, що не мала самостійної оружної сили, беззглядно їй підвладної; наостанку влада могучої аристократиї великих земских власників, опертої о васалїв. Потреба отже було конче могучої личности на чолї держави, щоби її удержати ненарушеною. Тимчасом цїсар Людвик Побожний, 814—840, був се чоловік чесний, але слабий і сам викликав неспокої, коли прибрав найстаршого сина Льотара співволодарем, визначив молодшим синам значні удїли, а відтак хотїв змінити сей подїл в користь сина з другого подружа. Полишений вельможами в боротьбі з ворохобними синами, був приневолений покорити ся і зложити корону, а через те цїсарске достоїньство дізнало такої шкоди, що не могло вже добути собі давної поваги. Привернений ще до влади, попав у нові з синами спори, серед котрих умер; але й цїсар Льотар, коли хотїв виконувати зверхню владу над молодшими братами, дізнав також опору від них і від прихильних їм вельмож. Їх побіда в головнім бою під Фонтанетум, 841, рішила про долю великої франконьскої монархії.

Договір в Верден (Verdun), 843, і єго значінє. — Побитий цїсар, принаглюваний власними могучими сто-

ронниками, був приневолений вдати ся в переговори з побідними братами, Людвиком і Каролем, і договором у Верден (Verdun) поділити з ними вітцївску державу на три части. Людвик дістав усї краї на схід Рену, Кароль, званий Лисим, все, що лежало на заході Родану, Мози і Скальди. Цїсареви остала лише Італія з Римом, яко столицею цїсарства і смуга краю, простерта від Альп до побережа Північного моря, т. є Бурґундия і Австразия з Аквізґраном, уважаним другою столицею цїсарства, а надто положена за Реном Фризия. Тим способом повстали з одної три окремі держави Франків, бо Людвик і Кароль носили титул франконьских королів. Однак головне значінє верденьского договору полягало на тім, що границї сих держав менше більше відповідали витвореним уже в головних чертах народним ріжницям, а наслїдком сего сам поділ дав почин до усталеня трох окремих народностий: італїйскої, француского і нїмецкої. Поселенцї бо всїх Людвикових країв на схід Рену уживали ріжних, але чисто ґерманьских говорів і длятого їх володаря, Людвика, означує ся назвиском: Нїмецкий; а в усїх краях, положених на захід Родану і Скальди, переважувало рішучо романьске живло так, що осїлі там Франки говорили нарічами, котрі повставали з перетвореної і попсованої народної латини (Штрасбурска присяга); в Італії наостанку Ґоти і Льонґобарди так вже були змішали ся з давним місцевим населенєм, що там говорено відмінним знов нарічєм романьским. Лише в північній, заальпейскій части держави Льотара злучені були околицї чисто ґерманьскі із зроманїзованими і длятого сї краї між Роданом і Скальдою а Реном по всї від тепер часи аж до нинїшнього дня бували предметом спорів і війн між Нїмеччиною а Франциєю.

Лїзнїйші поділи і боротьби Каролїнґів та чужі наїзди. — Сей поділ великої франконьскої монархії і попереджаючі єго боротьби ослабили всюди монаршу владу, а значно піднесли вплив можновладства, котре й опісля приневолені були собі приєднувати Каролїнґи у взаїмних своїх спорах та усобицях. Кожда смерть в їх родинї спроваджувала нові дальші поділи або викликувала завзяті боротьби о посїданє опорожненого удїлу, а підчас тих боротьб заграничні вороги непокоїли безкарно розірвану

на части державу. Славяньскі народи, визволяючи ся зпід зверхности східно-франконьских королів, наїзджали їх границї; хижі Нормани грабували всї побережа і були нещастєм особливо західно-франконьскої держави; а Сарацени, заволодївши з Африки Сицилією (доси належною ще до византийского цїсарства), вдирали ся звідтам до Італії.

Зріст влади папів: Миколай І. і почин грецкої схизми. — В міру, як слабла могучість цїсарів, підносило ся намість того значінє папів, до котрих удавали ся з усїх усюдів, яко до одиноких вже представників єдности західного християньства. Особливо високо підніс повагу папства енерґічний Миколай І. (858—867), оден з найзнаменитших папів. Яко найвисший сторож права і справедливости, приймав він відклики від суду митрополитів і від оречень синодів, виступив яко судия одного з франконьских королїв (Льотара II, володаря Австразиї, званої з того часу Льотаринґією), виміг признанє для своїх ворогів і тим способом утвердив папску зверхність над цїлим заходом. Але на Сходї почала ся саме тодї схизма або відлука грецкої Церкви. Учений Фотий, котрого цїсар іменував безправно патрияpхом намість самовільно усуненого, не міг виєднати признаня від Миколая І. і закинув римскій Церкві всякі єреси (іменно в науцї про походженє сьв. Духа: filioque), а на останку викляв папу, 867. А хоч новий цїсар усунув осудженого на скликанім соборі Фотия, а з ним разом і схизму, огнище єї остало й на дальше, роздуване завистию царгородских патрияpхів до папи і давною неприхильностю Греків до Заходу.

Занепад Каролїнгів. — Наслїдники Миколая І. намагали ся удержати заняте ним становище зверхника християньства, розпоряджаючи довільно цїсарскою короною. Коли вигасла найстарша лїнія Каролїнґів, в котрій се достоїньство було дійсно наслїдне, папа (Йоан VIII.) віддав єго, обминаючи старшу східно-франконьску лїнію, призваному до Риму королеви західної Франконії, Каролеви Лисому. Сей зрік ся зате всеї сьвітскої зверхности над Римом, котру від часу Кароля В. мали цїсарскі урядники. Але Кароль Лисий не умів успішно захистити анї Італії від Сараценів анї свого королївства від Норманів; а ще слабшим

показав ся слїдуючий цїсар із східно-франконьскої лінії, Кароль Грубий, хоч наслїдив удїли своїх братів і зєдинив на останку під своєю владою цїлу велику монархію Кароля В., коли єго і західні Франки признали своїм королем. На сходї занехав війну з великоморавским князем, котрому поробив численні уступки. Зібравши значне війско, вирушив на захід проти Норманів облягаючих Париж, захищуваний доси хоробро, але замість бою заключив з ними соромну умову, окупив мир великою сумою і позволив на спустошенє нетиканих ще околиць. Викликало се таке обуренє, що вельможі усунули єго з престола 887 р., а вибираючи зпосеред себе королів у кождій з франконьских держав, затвердили наконечну побіду власної переваги, опертої на февдальнім устрою, над наслїдним королївским правом родини Каролїнґів.

Початки февдалїзму. — Початок февдалїзму виплинув за часів Меровінґів з т. зв. сенїорату великих власників земских. Франки, підбиваючи Ґаллїю, застали там уже богато власників просторих волостий; число їх помножило ся ще королївскими наданями великих дібр. А загальний обовязок до воєнної служби власним коштом усїх вільних став так трудний і шкідний для дрібних власників, що дрібна власність земска почала скоро щезати. Вільні люди були отже приневолені у формі т. зв. комендациї віддавати ся під опіку і входити в зависимість від великих панів. Сї пани, яко їх сенїори, або давали їм ґрунта за оплатою певного чиншу в натурі або також уживали їх до всяких послуг, а особливо узброювали своїм коштом і удержували в потребі для воєнної служби. Звідтіль то походив зріст значіня аристократиї за останних Меровінґів, коли сенїори могли випровадити до боротьби цїлі віддїли людий від себе зависимих.

Австразийскі майордоми, привертаючи єдність франконьскої держави, приневолювали сенїорів, щоб они комендували ся з черги майордомам, т. є обітували окремою присягою вірність і воєнну службу на кождий поклик і тим способом ставали сенїори їх васалями (vassus, vassalus). Бажаючи однак деяких сенїорів ще тїснійше звязати з собою, Кароль Мартель, а відтак єго наслїдники зачали їм у нагороду відданих прислуг надавати корони, або в не-

достачі таких церковні добра, способом від давнійших меровінґских даровизн відмінним, за прикладом усталеної в церковних добрах практики сучасно з розвитком сеніорату. А що Церкві не вільно було позбувати ся на все своїх посілостий, віддавала отже части своїх дібр у часове, відкличне посіданє, що найбільш досмертне, яко т. зв. precaria або beneficia. Після сего взірця уладжені тепер королївскі бенефіциї надавали перші Каролінґи своїм васалям головно в тій цїли, щоби сї могли тим лекше одолїти тягар воєнної служби, котра з давнїйшої пішої в часї боротьб з Арабами замінила ся в кінну, значно коштовнїйшу. До неї були обовязані королївскі васалї, обдаровані бенефіциями; а наслїдуючи приклад королїв і они також почали творити із своїх посїлостий дрібнїйші бенефіциї і з тим самим обовязком кінної служби надавати їх менше заможним, яко своїм васалям. Війска Кароля В. складали ся в переважній части з таких бенефіциярів, бо тодї ще двоякі відносини: бенефіцияльність і васальство, хоч часто зустрічали ся у тих самих осіб, не конечно лучили ся з собою (бували королївскі васалї, що не мали бенефіций, або бенефіциярі, що не були васалями). Аж протягом IX. столїтя сплели ся ті двоякі відносини з собою нерозривно і з тої злуки обох повстала феодальна система яко підстава всего полїтичного устрою, а полягала на тім, що кождий васаль мав бенефіцию або, як з того часу звано, feudum, ленно, для відріжненя від дібр посїданих на власність, званих: allodium.

Феодалїзм управною системою. — Богато сенїорів і епископів вельми скоро присвоїло собі часть управної влади над усім населенєм, осїлим на їх добрах (наслїдком королївских надїлів, т. зв. immunitas т. є. виїмки зпід екзекутивної влади королївских урядників). Наслїдком заведеня бенефіций королївскі васалї одержали також військову зверхність над своїми васалями. Наостанку за останних Каролїнґів, підчас внутрішних боротьб і зверхних наїздів, вельможі т. є. великі земскі власники і королївскі васалї, іменовані заразом урядниками, захопили в свої руки решту управної влади, а в часах заколоту і щораз слабшої королївскої влади як уряди так і бенефіциї зачали ставати дїйсно наслїдними. Потреба близкої опіки і захисту для всїх слабших стала

тодї так вельми наглою, що вже Кароль Лисий видав загальний приказ комендациї. З того часу кождий власник землї, котрий сего не вчинив попередно, спішив піддати ся могучому вельможі добровільно або робив се ним приневолений, бо урядник давав урядову опіку лише тим, що війшли в особисті відносини зависимости від него. Слабші отже зрекли ся власности своїх дібр і віддавали їх могучим, від котрих за те одержували їх зараз яко ленна. З посїданєм землї, відданої в ленно, особливо великим васалям, злучили ся отже всї урядові дїла, неначеб випливали з него, а февдалїзм став на Заходї управною системою, що наконечно усталила ся в X. столїтю. Король перестав бути володарем своїх підданих, був лише з того часу сенїором або сузереном наймогутнїйших васалїв, з котрих кождий був знов сенїором своїх васалїв, підданих королеви лише посередно; від гори аж до долу на кождім щебли повтаряли ся такі самі відносини і творили цїлу февдальну єрархію.

Обовязки і обопільні відносини васалїв і сенїорів. — Февдалїзм, раз вироблений, витворив нові суспільні ріжниці. Васалї заняті управою рілї і обовязані до чиншів, роботизн і найріжнїйших тягарів у користь своїх ленних зверхників, зійшли майже до становища підданих, на рівні з населенєм первісно невільничим. Назву васалїв одержали з того часу лише ті, що мали ленна з обовязком воєнної служби, кінної, а котрі без огляду на походженє, деколи навіть з невільної служби, стали з того часу низшою шляхтою, званою також лицарством. Висшу шляхту творили великі королївскі васалї з ріжними титулами: князїв, маркґрафів, ґрафів або без окремих титулів, означені спільною назвою баронів, barones. В посїданє ленна входив васаль по зложеню свому сенїорови чолобитні навколїшках, homagium, із зложеними в єго руки руками і присягою на вірність. Сенїор надавав єму бенефіцию дорученєм якогось символїчного знаку (при великих леннах прапора), що звало ся інвеститурою. Той акт (враз з чолобитнею і присягою) повтаряв ся при кождій змінї в особі ленника чи сенїора навіть і тодї, коли вже усталила ся повна наслїдність ленна. Окрім вірности і воєнної служби на візванє кождий васаль був обовязаний

до певних послуг на дворі сенїора і до участи в єго судї, бо всякі жалоби, заношені на васаля, розглядав сенїор спільно з иншими васалями своїми, рівними обжалованому, pares. Через зломанє сих обовязків васаль ставав ся винним фельонїї і тратив своє ленно; намість того сенїор обовязаний був захищати вірного васаля і доходити єго кривди всяким способом. Звідси, як і з замилованя в уживаню насили та перемоги, походили майже безнастанні війни приватні, а наслідком того потреба оборонних захистів; на всї сторони почали повставати гóроди і февдальні замки, звичайно будовані (спершу з дерева, відтак з каміня) в місцях не легко доступних.

Останні Каролїнги в західно-франконьскій державі. — Февдалїзм усталив ся і став управною системою скорше в західній части франконьскої держави, як у східній. В західно-франконьскій державі протягом цїлого столїтя, 887—987, тривала боротьба о корону поміж щораз слабшими Каролїнґами, а зростаючими в силу князями Франциї. Сим князям повело ся на останку тривко осягнути королївске достоїньство, котре зрештою не давало нїякої справдешньої влади, окрім титулу і спершу лише іменної (номінальної) зверхности над ленниками. З настанєм нової династиї Капетинґів починає ся історія властивої Франциї, розбитої на великі ленна; побіч неї було окреме королївство Бурґундиї між Роданом і Альпами, що повстало за Кароля Грубого.

Східно-франконьска держава за останних Каролїнгів. — В східно-франконьскій державі по усуненю з престола Кароля Грубого, не зірвано з родиною Каролїнґів; з неї походив новий король Арнульф (887 — 899). Воєвничий і ємкий, витязь Норманів, двічи удавав ся він до Італїї і осягнув там цїсарску корону, але не вспів анї одолїти в боротьбі Славян на сході анї заволодїти зростаючим внутрішним заколотом, котрий ще більшав, коли по єго смерти вибрано королем єго малолїтного сина Людвика Дитя. Був се останнїй нащадок східної лїнїї Каролїнгів, родини, що вигасла на нїм в 911 р. За óстанних Каролїнґів у східно-франконьскій державі віджила в цїлій повнї згноблена давнїйше окремішність нїмецких племен: Баварів,

Сасів, Швабів (т. є. Аляманів) і Франків, котрих князї (Herzöge) і пятий кн. Льотаринґії були значно могутнїйші від короля і небогато єму улягали.

Наслїдки занепаду Каролїнгів. — Боротьби пізнїйших Каролїнґів поміж собою і з неслухняними васалями, творенє февдальної системи і безнастанні усобиці, а передовсїм страшні наїзди варварских народів: Норманів, Славян і Угрів, майже зовсїм знївечили добуток цивілїзаторскої праці Кароля В., так як знищили єго державу. Настали часи вельми трудні для всїх слабих і безборонних, перевага і влада насили, великий занепад обичаїв і просьвіти; цивілїзованому сьвітови загрозила після хвилевих відродин нова повінь варварства. Однак занепад цивілїзациї і просьвіти не був уже тепер так глибокий, як в VII. столїтю, а наслїдком скорого усталеня февдального ладу на заходї, а виступленя могучої династиї в Нїмеччинї, просьвіта піднесла ся скоро і розповсюджувана враз із християньством поміж сусїдними варварскими народами втягнула їх в обсяг цивілїзованого сьвіта.

VII. РОЗДЇЛ.

Нормани, їх походи і забори.

Büdinger, Staatengründungen der Normannen, в Histor. Zeitschrift v. Sybel, т. 4. (1860). — Dondorff, Die Normannen u. ihre Bedeutung für das europäische Kulturleben im Mittelalter, Hamburg, 1876. — Steenstrup, Études préliminaires pour servir à l' histoire des Normands et de leurs invasions (перекл. з даньского), Caen 1882. — R. Pauli, König Alfred und seine Stelle in d. Gesch. Englands, Berlin 1851. — Freemann, The history of the Norman conquest of England, 6 томів, Oxford 1872—79. — Allen, Histoire de Dannemark (перекл. з даньского), Копенгаґа 1878.

Нормани і їх морскі походи. — Назвою Норманів означувано ґерманьскі племена, поселені в скандинавских краях, з первісним ґерманьским устроєм, поганьскі і воєвничі, закалені на всякі труди і мозоли в безнастанній боротьбі із строгою природою. Убожество краю і вроджена їх хоробрість веліли їм глядїти боротьби і добичі за границею, а надморске положенє їх вітчини і богатство глибоко в суходіл врізаних заливів, на котрих рано заправили ся до плавби, заманили їх на далекі морскі

походи за грабованєм. Вже в VIII. ст., а особливо в IX. всї побережа в Европі зароїли ся від тих вікінґів, т. є. оружних норманьских дружин, що на дрібних, легких суднах сьміло пускали ся на море, допливали аж до Iспанії, а навіть до Італії, Грециї і самого Царгорода. Найчастїйше однак Нормани прямували на переміну то на побережа Анґлії, то до франконьских держав, впливали в гирла більших рік і, дïставши ся сею дорогою далеко в глибину суходолу, являли ся несподївано та несли пожежу і знищенє, щоби щезнути скоро з унесеною добичю, поки вспіли зібрати ся більші сили для їх відпору. В деяких надморских околицях оставали на зиму або також старали ся там поселити ся на все.

Нормани або Дани в Анґлії. Альфред Великий.— Анґлїйску гептархію зєдинив під своєю зверхностю король Вессексу, Еґберт (827), що передтим перебував яко вигнанець на дворі Кароля В.; але народне почутє розбудило ся і усталило в Анґлії аж в довгій боротьбі з Норманами (звано їх там Данцями або Дунцями), що спершу являли ся тут для грабованя, а на останку почали змагати до овлади цїлого краю. Найбільша небезпека грозила Англії з їх боку за короля Альфреда В., (871—901), котрий, многократно побитий і полишений майже всїма, був приневолений скривати ся серед недоступних мочарищ; звідтіль однак з горсткою вірних підняв витревало дальшу боротьбу, закладав гóроди, будував фльоту, аж на останку зумів побороти Норманів і приневолити їх до умови. Їх начальник (Гудрун) склонив ся приняти хрещенє і остав при посїданю північної Анґлії. Обмежений на південну Анґлію Альфред В. розвивав там з того часу серед мира невтомиму всесторонну діяльність, велїв списувати давні права і надавав нові, устроював край, відбудовував знищені церкви і закладав школи, бо передовсїм був ревним опікуном просьвіти, сам перекладав анґлїйскою мовою латиньскі книги і складав пісні. Наслїдком єго ревних заходів Англїя так вельми скріпила ся у внутрі, що вдатні єго наслїдники могли з успіхом підняти знов боротьбу з Норманами осїлими в краю і довели їх до підлеглости. Оставлено їм однак власні права і від тепер

протягом довшого часу довершувала ся помалу їх асиміляция.

Нормани у Франциї; початок князівства Нормандиї. — Нормани, здержувані в Анґлії Альфредом В., тим нагальнійше непокоїли західно-франконьску державу. Край бо сей приманював їх до себе більшою від инших засібностю, а любимою їх дорогою в глибину суходолу бувала Льоара, а ще більше Секвана. Славна їх облога Парижа (886) стала прямим поводом упадку Кароля Грубого; а хоч удатний єго наслідник вспів їх побідити, наїзди їх повтаряли ся безнастанно і наостанку стали они володарями околиць над устєм Секвани. Треба отже було умовити ся з їх начальником Ролльоном, з котрим заключений договор 911 р. утворив для него князівство Нормандиї, яко велике наслідне ленно. Ролльон приняв хрещенє, зложив яко кн. Роберт чолобитню королеви і прирік захищати державу від Норманів. З того часу закінчили ся норманьскі наїзди на західно-франконьске королівство; а кн. Роберт поселив у своїм князівстві навернених Норманів і зорґанізував їх февдальним способом. В нових оселях Нормани піддавали ся радо висшій цивілізациї, легко і скоро присвоювали собі мову і обичаї підбитого населеня і небавом вславили ся яко ревні християни і оборонці Церкви; зберегли однак богато з давного народного характеру, тай ще опісля із князівства Нормандиї довершили нових заборів і піднимали звідси походи до Анґлії, а навіть до південної Італії.

Почини скандинавских держав. Походи Норманів на північ. — Причиною частійших від половини IX. ст. норманьских походів на захід було невдоволенє залюбленої в бурливій свободі шляхти новим ладом, котрий почав наставати в Скандинавії, відколи засновники більших орґанізмів політичних стали там підбивати найблизших сусідів і тим способом творити три королівства: Норвеґії, Данії і Швециї. Тим то так богато людий утікало перед їх володарством; деякі з виходців поселяли ся на островах Шетляндских і Оркадских та на далекій Ісляндиї; а звідтам знов в X. столітю дістали ся Нормани до Ґренляндиї, а навіть до т. зв. Вінляндиї т. є. части північної Америки, про що опісля зовсім позабуто. На Ісляндиї найдов-

ше зберіг ся давний устрій і давні звичаї враз з поганьством, з почестию Одіна і з численними переказами або заґами, котрі опісля списано в т. зв. Еддах. Християньство довго зустрічало завзятий опір у Скандинавії. Аж по році 1000 всі скандинавскі народи на все навернено на християньство і тим способом стало приєднано для цивілїзациї.

Могучість Канута Великого. — Найбільші в сїй справі заслуги положив Канут В. або Сьвятий, 1014—1035. Володів він не лише в Данії і Норвеґії, але також і в Англії, котру вже був підбив єго отець. Канут зєднав собі підбитих Англичан і правив ними з великою розвагою після їх власних прав і звичаїв. Відбув він прощу до Риму і уживав усеї своєї влади для розповсюдженя християньства в обидвох своїх скандинавских державах; а після покореня Поморя і Прус став побіч цїсаря наймогутнїйшим монархом у цїлім християньстві. Та після єго смерти розбила ся та могуча північна держава, а Данія попала знов у зависимість від Нїмеччини.

Нормани на сходї: значїнє їх в історії. — Між тим як з Норвеґії і Данії виправляли ся на захід морскі походи вікінґів, инші оружні дружини Норманів, званих Варягами, прямували із Швециї на схід, наїздили і нищили славяньскі краї, а на останку дали там почин рускій державі (гл. низше: Почини Руси) і стали грізними для східного цїсарства. — Взагалї завдяки своїй зухвалій відвазї, ємкости і очайдушности, злученій з хитрою проворностю і незвичайною спосібностю приноровлювати ся до всяких чужих звичаїв, Нормани внесли в несформовані ще або оспалі суспільности живучий фермент. Засновинами цїлого ряду нових держав не утворили они вправдї нїчого основного нового, але всюди викликували живійший рух і причиняли ся до скоршого розвитку февдалїзму та до нового устрою церковних відносин, а через те стали одним із найважнїйших чинників в історії середних віків.

VIII. РОЗДЇЛ.

Славяни й Угри. Почини Руси, Чех і Польщі.

Krek, Einleitung in die slavische Literaturgeschichte, 2 вид. Graz 1887. — Büdinger, Österreichische Geschichte, Leipzig, 1858. — Huber,

Geschichte Oesterreichs, т. I. Gotha 1885. — Luschin-Ebengreuth, Oesterr. Reichsgeschichte, Bamberg 1896. — Balzer, Historya ustroju Austryi, Lwów 1899. — Gromnicki, SS. Cyryl i Metody, Kraków 1879—80 (Rozprawy Akad. Umiej. t. 10—12). — Potkański, Konstanty i Metodyusz, Kraków 1905. — Jireček, Geschichte der Bulgaren, Prag, 1876. — Palacky, Geschichte von Böhmen, т. I. Prag 1844. — Lippert, Sozial-Geschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit, 2. томи, Prag 1896—98. — Tomek, Dĕje královstvi českeho, Прага 1884 (польский переклад, Краків 1901.) — Bachmann, Gesch. Böhmens. Prag 1899. — Fessler, Gesch. von Ungarn (вид. 2. Klein-a) т. I. Leipzig 1867. — Szujski, Historyi polskiej ksiąg XII., Kraków 1889 (2 вид. в „Dzieła-x" II. 9). — Bobrzyński, Dzieje Polski w zarysie, 2 томи, Kraków 1887—90 (3 вид.) — Д-р. А. Левицкий — І. Матїєв, Історія краю родинного, 1895. — М. Грушевский, Історія України-Руси, Київ-Львів I—III. 1898—1901. — Grabieński, Dzieje narodu polskiego, 2 томи, Краків, 1897—8. — A. Sokołowski, Dzieje Polski ilustr. 4 томи, Відень, 1896—1901. — Czermak, Illustr. dzieje Polski, т. I. Відень, 1905. — Бестужевъ-Рюминъ, Русская Исторія т. I. Петербург 1872 (нїмец. переклад, Мітава 1876). — Трачевскій, Русская Исторія т. I. Петербург, 1895. — Rambaud, Histoire de Russie, 4 вид. Париж 1893. — Schiemann, Russland, Polen und Livland, 2 т. Berlin 1886—88 (в збірцї Oncken-a) — Brückner, Gesch. Russlands, Gotha 1896.

Славяни, їх устрій та звичаї. — Найпізнїйше з усїх народів арийского походженя являють ся в історії Славяни, бо аж в V. і VI. столїтю; тодї вже заселяють східну Европу аж по Дунай і Альпи, Лабу і Салю і сусїдують на заходї з Ґерманами. Подїлені на богато племен і народів, віддані переважно годівлї худоби і рільництву, Славяни жили ще тодї в вельми первісних відносинах, сидїли в лихих хатах і не знали особистої земскої власности; кожда їх оселя належала до цїлої родини або роду, а родова звязь під зверхностю найстарших начальників була підвалиною цїлого їх устрою суспільного і полїтичного. Учасники одного народу громадили ся на наради в загальних справах на віча, на котрих могли западати ухвали лише за однодушною згодою. Найчисленнїйші збори відбували ся з нагоди релїґійних обходів при континах т. є. сьвятинях божеств, котрі подібно як у инших арийских народів були вчоловіченєм явищ природи, а мали у ріжних племен ріжні назви. Славяни не мали воєнного духа Ґерманів; незгідливі між собою і без тїснїйшої орґанїзациї полїтичної легко діставали ся під кормигу і аж за приводом чужих або під їх напором, пізно і помалу, навчили ся творити значнїйші держави.

Славяни й Авари (Обри). Держава Самона. — Найраньше приневолені були підлягати Славяни сумежним з ними від сходу фіньским і монгольским народам: Гунам, Болгарам і Аварам, котрими перті або спасаючи ся перед ними або слїдуючи їм вдирали ся на полудне, за Дунай, в межі східного цїсарства і заселили в значній части Балканьский півострів. Відколиж кінні орди хижих Аварів поселили ся на паноньскім низу, підбиті ними Славяни були приневолені в тяжкій неволї або на них працювати на рілї або брати участь в хижацких походах, на котрі Авари гнали їх перед собою в перших рядах. Зриваючи ся до повстаня против сих жорстоких гнобителів, перший раз утворили Славяни значнїйшу державу. Якийсь Франк, захожий для торговлї в краї Славян, чи таки може купець Славянин бувалий в краю Франків, Само, зумів зорґанізувати на взір Франків численні племена славяньскі в одну цїлість під своєю владою. Він скинув аварске ярмо, а навіть відпер великі війська Франків, що загрожували єму з заходу, і довший час, около 650 р., правив на широкім просторі, а в Чехах мав головний осїдок своєї держави. Але після єго смерти упала она скоро, а давний аварский гнет вернув по більшій части.

Славяни в зависимости від Франків. Великоморавска держава. — Від Аварів визволили Славян походи Кароля В., котрий довів їх до зависимости від своєї держави, закладав в їх краях мархії і стало зближив їх із західною цивілїзациєю та з християньством. Паноньскі і моравскі Славяни, приймаючи християньство, покористували ся немочию поділеної франконьскої монархії, щоби самим лїпше зорґанізувати ся і визволити ся з зависимости. До сего змагали тривко моравскі князї: Моймір, Растислав, Сьвятополк (Сватоплюк) і на переміну то підлягали Каролїнґам, то знов бороли ся з ними. Іменно Сьвятополк, 871—894, зневолив до покореня всї славяньскі племена від Драви аж по Лабу і з своєї столицї у Велеградї на Моравії володів кріпко в сїй могучій державі Великоморавскій та відклонив всякі забаги цїсаря Арнульфа до зверхности над Славянами.

Сьв. Кирил і Методий, апостоли Славян. — Християньство, проповідуване в сій державі німецкими сьвящениками, стало розповсюджувати ся аж тоді, коли на просьбу Растислава, що бажав визволити ся з церковної зависимости від Німеччини, прибули прислані з Царгорода два братя Греки: Константин або Кирил і Методий, родом з Солуня (т. є. Сальоники). Проповідували они Христову науку в славяньскій мові, винайшли письменні знаки для сеї мови, глаголицю, і переложили на неї евангелиє. Обжаловані о єресь перед папою Миколаєм І. завистливими німецкими сьвящениками особисто оправдали ся в Римі і придбали собі там повне признанє своєї діяльности. Методий, іменований славяньским митрополитом (Константин вступив у Римі до монастиря під іменем Кирила і там умер), аж до смерти, 885, займав ся успішно апостольскою працею в моравскій державі. Не перестало однак ворогованє німецких духовних і їх суперництво; по смерти Методия уступили з Моравії єго ученики і перенесли ся до навернених уже тимчасом Болгар.

Зіславяньщенє і наверненє Болгар. — Заснувавши в VII. ст. грізну для східного цісарства державу між Дунаєм і Балканами, монгольскі Болгари поселили ся серед богато численнійшого славяньского населеня, помалу і постепенно підлягали єго впливови і приняли від него мову, а мимо безнастанних боротьб із византийскими цісарями стали навертати ся під впливом грецких місионарів. На останку сам їх король Богорис приняв християньство й імя Михаїла в тім часї, коли Кирил і Методий стали апостолувати на Моравії, 864, а побоюючи ся церковної зависимости від Царгорода, удав ся до папи Миколая І. з просьбою о присилку духовних з Риму. Навязані тодї зносини, на котрі нерадо споглядали з Царгорода, небавом перервали ся; ще Богорис-Михаїл дав наклонити ся намовам Греків і признав зверхність царгородского патриярхату, а ученики Методия, переселивши ся до Болгариї, розповсюдили тут славяньский обряд і дали почин богатій церковній лїтературі (писаній кирилицею). Християньскі болгарскі королї були ще якийсь час могучі і грізні для цісарства; коли однак серед Болгар повстали незгоди,

повело ся цїсарям (Василь Болгаробийник) побити їх і зовсїм покорити при участи Варягів з Руси.

Почини Руси. — Після оповіданя найстаршої рускої лїтописи (т. зв. Нестора), Рурик з норманьского поколїня Русів разом з двома братами прибув в р. 862 з оружною дружиною в околиці Новгорода, запрошений самими Славянами, щоби обняв над ними владу. А звідтіль Варяги, скріплені щораз новими відділами, довершили забору славяньских племен над Днїпром і визволили їх зпід зависимости від монгольских Хозарів. Колиж наслїдники Рурика злучили ті всї малі норманьскі держави в одну цїлість і перенесли свій осїдок над Днїпро, до Києва, повстала велика руска держава*), грізна небавом для сусїдів і для східного цїсарства, на котрого побережа воєвничі Варяги пускали ся морем на грабованє і деколи загрожували й самому Царгородови. Оплачуючи ся їм, византийскі цїсарі старали ся сучасно приманити хоробрих удальцїв до служби в своїх війсках або звернути силу самих руских князїв проти близших своїх ворогів. Візваний

*) Новійші історики розходять ся в поглядах про почини Руси. Одні придержують ся дословно „Повісти временних лїт“ (т. зв. Нестора) і виводять початок Руси від норманьских Варягів; инші знов, а іменно часть українсько-руских і российских істориків, не находять назви Руси в VII—IX ст. на півночи, а стрічаючи сю назву привязаною головно до околиць Києва, вважають первісною колибелю Руси землю над середним Днїпром, серед Полян. Оружним дружинам Варягів, скандинавского походженя, приписують сї історики лише важний вплив на дальший розвиток внутрішних відносин і устрою рускої держави. Первісна бо воєнна десяточна орґанїзация на Руси (подїл землї на сотки з сотниками, десятки з десятниками, а все те з найвисшим воєнним урядником, тисяцким, на чолї, яко начальником тисячки і громадскі віча) не є норманьска, лише славяньска орґанїзация і вийшла очивидно з Києва. Варяжска дружина заняла опісля місце десяточної орґанїзациї, котра перегодом утратила свій воєнний характер, а на варяжску дружину перейшла оборона землї і дала князеви спромогу підбивати сусїдні племена, виправляти ся в далекі походи, а з єї підмогою визволити ся зпід опіки громади, віча й земскої аристократиї.

Новійшими дослїдами захитано теорию про норманьский початок Руси, хоч справа початків Руси остала доси невиясненою. Отже з наукового становища треба вельми обережно приймати лїтописну історию варяжского завойованя задля непевности сеї теориї.

Прим. перекл.

цїсарем Сьвятослав, внук Рурика, побідив Болгар, але коли намагав сам на їх місци поселити ся на Балканьскім півострові, дізнав на останку пораженя і був приневолений уступити, а вертаючи над Дніпро згинув у бою з Печенїгами. По єго смерти руска держава поділена поміж єго синів ослабла у внутрішних боротьбах.

Сьв. Володимир і навернене Руси на християньство. — На Русь, а іменно до Києва, осїдка значної торговлї, діставало ся християньство і находило нечисленних ще ісповідників серед Славян і серед Варягів, котрі подібно як Нормани на Заході присвоювали собі звичаї і мову покореного населеня. Вже мати Сьвятослава, Ольга, удала ся була до Царгорода і приняла хрещенє; але аж внук єї, а син Сьвятослава, Володимир В., 980—1015, що знов зєдинив цїлу Русь і відновив боротьбу з сусїдами, після побідної війни із східним цїсарем і одруженя з византийскою княжною дав ся охрестити, 988, грецким сьвященикам, котрі з нею прибули. Спроваджені з Болгариї славяньскі місионарі довершили наверненя Руси, над чим Володимир трудив ся так ревно, що опісля Церква признала єго Сьвятим і апостолом Руси (Рівноапостольним), а нарід Великим. В Києві збудував він „Десятинну Церкву“ та оснував митрополїю для всеї Руси, підчинену царгородскому патриярсї, а руска Церква остала з того часу в звязи з грецкою і враз з нею опісля попала в схизму. Тим способом утревалене перегодом церковне роздвоєнє відбило ся серед славяньских народів і внесло поміж них антагонїзм, котрий з того часу не уставав нїколи; бо перед наверненєм Руси переважна часть західних Славян приняла з Нїмеччини католицизм і латиньский обряд, а славяньский обряд постепенно загинув серед них зовсїм після збуреня великоморавскої держави Уграми.

Угри і їх хижацкі походи. — Угри або Мадяри (Magyar), первісно поселені над Волгою і Доном, були фіньско-монгольскою ордою, спорідненою з Гунами і Аварами, і подібно, як сї, на той час дикою і страшною задля опустошуючих наїздів своїх кінних відділів, котрі так скоро щезали, як нагло появляли ся. Взивані насамперед византийскими цїсарями против Болгар, відтак Арнульфом проти великоморавскої держави, під проводом напів казочного

Арпада в останній десятці літ IX. столїтя поселили ся на панонькім низу, збурили досить легко, около 906. поділену поміж синів Сьвятополка великоморавску державу, покорили часть Славян і стали страшним нещастєм для всїх сусїдів, запускаючи свої хижацкі ватаги аж до північної Італії і південної Франциї. Передовсїм протягом кількадесяти лїт доскулювали славяньским народам і Нїмцям, поки королї на ново зорґанїзованої і зростаючої нїмецкої держави не нанесли їм важкого пораженя. Спільна небезпека з боку Угорщини веліла Чехам глядїти нїмецкого захисту.

Почини Чех і їх відносини до Нїмеччини. — Чехи також належали до великоморавскої держави, а ческий князь Боживой (з родини казочного Перемисля: звідси назва династиї ческих князїв і королїв, Перемислидів) приняв хрещенє з рук сьв. Методия. Після занепаду Великої Моравії Чехи, напастовані Уграми, приневолені були їм підлягати, а навіть деколи товаришити в хижацких походах на Нїмеччину. Християньство тяжко бороло ся там тоді з поганьскою реакциєю, але не загинуло зовсїм. Пособляв єму сьв. Вячеслав; але коли наслїдком походу до Чех нїмецкого короля, Генриха І, признав себе єго ленником, згинув з руки власного брата Болеслава І. Сей однак, хоч видвигнений з підмогою поган, сам опісля розповсюджував християньство, а на останку був приневолений улягти могучости Оттона В. За єго сина Болеслава II. повстало окреме епископство в Празї, підчинене моґунцкому архіепископови.

Почини Польщі і хрещенє Мєшка І. — Про почини Польщі не знаємо нїчого певного. Повстала там значнїйша держава, коли нарід Полян, поселений над Ґоплом і Вартою, вспів злучити в одну цїлість славяньскі племена поміж Одрою а Вислою. Стало ся се імовірно тим способом, що якийсь князь сего народу утворив більшу воєнну силу і приневолив сусїдні племена признати єго зверхність. Перший історичний польский князь, Мєшко з роду Пяста, володів уже на значнім просторі, але побитий нїмецким марґрафом Ґероном, признав зверхність цїсаря Оттона В. і прирік платити єму данину. Небавом опісля одружив ся з дочкою ческого Болеслава І., Ду-

бравкою, приняв хрещенє, 966, і в порозуміню з цїсарем оснував у Познаню перше польске епископство, а сьвящеників спроваджував з Чех і Нїмеччини, звідки вже перед тим християньство входило до Польщі. Мєшко вже з того часу все дїлав у злуцї з нїмецкими князями і спільно з ними воював поганьских полабских Славян.

Болеслав Хоробрий орґанїзатором польскої держави. — Тою самою дорогою поступав знаменитший ще син єго, Болеслав Хоробрий 992—1025, зарівно могучий воєвник, як знаменитий орґанїзатор. Він витичив собі цїлию свого житя з підмогою способів, уживаних у західних державах, всї західні славяньскі племена зєдинити в одну велику християньску державу, чи то в згодї і союзї з Нїмцями, чи то проти їх волї і в боротьбі з ними. Длятого отже за прикладом Генриха саского, нїмецкого короля, закладав всюди ґ́ороди чи кастелї і віддавав під управу каштелянів сусїдні волости, обовязані до всяких служб у користь сих ґ́родів. Сам він окружав ся відділами вправленого по західному рицарства і намагав ся щедрими дарами приманити на свій двір як найбільше приходцїв з Заходу, котрі могли приучувати єго підданих доскональшої воєнної умілости. Передовсїм стягав з усїх усюдів сьвящеників і монахів, спровадив до Польщі Бенедиктинів, основував і вінував церкви і монастирі, та глядїв строго, щоби всї сповняли церковні установи. Підбиваючи в злуцї з Нїмцями сусїдні поганьскі племена, іменно Поморян, підпомагав ревно місионарів, котрі там виправляли ся для розповсюдженя християньства і приневолював покорених, щоби хрестили ся. Сьв. Войтїхови, праскому епископови, улекшив апостольску виправу до Прус, а коли єго убили поганьскі Прусаки, 997, викупив єго тїло і зложив єго з великою почестю в Гнєзнї. В Римі почав робити заходи про окрему церковну орґанїзацию для своєї держави, котру значно розпростер, загорнувши від Чехів Шлезк і край над горішньою Вислою з Краковом.

Закладини гнєзненьскої митрополії. — Папою був тодї Сильвестер II, а на цїсарскім престолї засїдав молодий Оттон III., котрий знав особисто сьв. Войтїха і почитав єго високо. Скоро отже цїсар прибув з Італії до Нїмеччини, вибрав ся на побожну прощу до єго гробу

в Ґнєзнї, де угощений Болеславом Хоробрим з великою виставностю з вдяки іменував єго союзником і приятелем римского народу. Навіть увінчав єго мабуть власною короною, а передовсїм мимо опору нїмецких епископів в порозуміню з папою установив в Ґнєзнї нове архіепископство, 1000 р., і тим способом визволив Польщу зпід всякої церковної зависимости від Нїмеччини. Зарівно сї епископства, що повстали сучасно (т. є. краківске, вроцлавске і колобережске), як і будучі нові, мали з того часу власного зверхника в ґнєзненьскім архіепископі, підчиненім прямо лише папі.

Боротьби Болеслава Хороброго з Нїмцями і з Русию; єго коронация. — Після смерти Оттона III., супроти неприязни єго наслїдника Генриха II., Болеслав Хоробрий скинув усяку зависимість від цїсарства, заволодїв Чехами і нїмецкими мархіями в словяньских землях аж по ріку Салю і через те почав довгу і завзяту війну з цїсарем. З Чех був вправдї небавом приневолений уступити, але в Польщі так успішно боронив ся перед Генрихом, що сей цїсар на останку будишиньским миром зрік ся Лужиць, 1018, щоби раз закінчити переривану і тричи поновлювану війну. Тепер звернув ся Болеслав на схід, на Русь, з котрої могучим князем Володимиром був спорідних ся. Смерть Володимира і поділ єго держави поміж синів викликали внутрішні забуреня і усобиції на Руси, а київский князь, Сьвятополк, прогнаний братом Ярославом, кн. новгородским, утїк до Польщі і візвав помочи свого тестя Болеслава. Болеслав Хоробрий вступив ся за зятєм, побідив Ярослава над Бугом, посунув ся побідно до Києва, здобув се богате місто і осадив там на престолї Сьвятополка, 1018. Вертаючи з Києва з богатою добичею, заняв Болеслав червеньскі гóроди і прилучив до своєї держави і тим способом осягнув на сходї таку саму перевагу, як на заходї. З того часу протягом останних лїт свого житя занимав ся в мирі орґанїзацією великої держави, котра крім первісної Польщі, Шлезка і краю над горішньою Вислою, обнимала також Поморє, Лужиці, Моравію, Словаччину і Червону Русь. Наостанку на знак повної независимости велїв коронувати ся в Ґнєзнї королем 1025, недовго перед смертию. Нащадкам уявляла ся

могуча постать першого польского короля в блеску тим більшої слави, що сьвітлість єго держави незвичайно скоро згасла після єго смерти.

Сьвітлість Руси за Ярослава Мудрого. — Зовсїм подібне значінє мало для Руси володарство Ярослава І., 1018—1054, мимо пораженя, нанесеного єму Болеславом. Король бо польский, занятий мирною працею, не поновив уже з ним боротьби, хоч Ярослав небавом вигнав знов Сьвятополка з Києва, а після смерти кн. Мстислава повело ся Ярославови майже всю Русь зєдинити під своєю владою та відобрати Червеньскі го́роди, прилучені Болеславом Хоробрим до Польщі. Дбав він передовсїм про внутрішне двигненє своєї держави, будував го́роди і міста, піклував ся торговлею, орґанїзував руско-грецку Церкву, закладав нові епископства, засновував церкви (Софійский Собор) і монастирі, спроваджував грецких монахів, уладжував школи і порядкував закони („Руска Правда“) з такою запопадливостю, що заслужив собі назву Мудрого. За єго приводом Київ укріплений мурами (Золоті ворота) став величавим і цвитучим містом; ріжниці між Варягами а славяньским населенєм затирали ся вже зовсїм, а руска держава дійшла до незвичайної сьвітлости, розпростерта в успішних війнах з варварскими народами на сході (знищенє Печенїгів) і поновним забором червеньских го́родів (перший за Володимира В.) по смерти Болеслава Хороброго. Умираючи, подїлив Ярослав Мудрий свою державу поміж пять синів, а найстаршому призначив Київ. Сей мав над рускими князями зверхність з почесним титулом В. князя київского. Однак се не запобігло численним усобицям, серед котрих Русь ослабла і вельми занепала.

Сьвятий Стефан і навернєнє Угрів. — Пораженя, котрих дізнали Угри від Нїмців, а іменно від Оттона В. в бою над рікою Лєх, 955, положили конець їх хижацким походам. З того часу приневолені були привикати помалу до осїлого житя, котре довело до тїснїйшої внутрішньої орґанїзациї під одним князем з роду Арпада. Християньство стало там також проникати від Нїмців, розповсюджуване головно з Пассави. Сприяв єму кн. Ґейза і позволив виховати в нїм сина, а сей, сьв. Стефан, 998—1038, навязував найприязнїйші з Нїмцями взаємини,

основував монастирі і церкви, спроваджував сьвящеників а рівночасно звернув ся до Риму з просьбою о королївску корону і установу всеї церковної єрархії та найшов радо послух у Сильвестра II., котрий єму прислав корону, 1000. Придбавши собі тим способом титул апостольского короля (уживаний доси угорскими королями), заложив Стефан в Остригомі (Esztergom, Ґран) архіепископство, а побіч него кілька епископств щедро вивінованих, зовсїм так, як в Польщі Мєшко і Болеслав. Він наслїдував нїмецкі взірцї, закладав укріплені городи, спроваджував чужих рицарів, цїлий край подїлив на графства або комітати і уладив державу і Церкву з більшою від польских князїв легкостю, бо міг прямо зносити ся з Італїєю, звідки прибувало духовеньство до Угорщини. Сучасно удержував добрі взаємини з византийскими цїсарями і користував ся в неоднім високою грецкою цивілїзациєю. Сьв. Стефан був творцем всего внутрішнього европейского устрою Угорщини і через него Угри увійшли в склад західного цивілїзованого сьвіта.

IX. РОЗДЇЛ.

Нїмецка держава і сьвітлість цїсарства Оттонів і Генрихів.

H. Prutz, Staatengeschichte des Abendlandes von Karl d. Gr. bis auf Maximilian, 2 томи, Berlin 1885—87 (в збірцї Oncken-a). — W. Giesebrecht, Gechichte der deutschen Kaiserzeit, т. I. i II., Braunschweig 1881 (5 вид.).— Jahrbücher der deutschen Geschichte, вид. Комісиї істор. в Монахові: Waitz J. d. d. Reichs unter König Heinrich I, 1883; Köpke u. Dümmler, Kaiser Otto der Grosse 1876; Hirsch u. Bresslau, Jahrb. unter Heinrich II, 3 томи 1862—75; Bresslau, J... unter Konrad II, 2 томи, 1879—84; Steindorf, J... unter Heinrich III, 2 томи, 1874—81. — Weitz, Deut. Verfassungsgeschichte т. 4—8, 2 вид. Kiel 1884—96. — L. Giesebrecht, Wendische Geschichten 780—1182, 3 томи, Berlin 1843. — Павинскій, Полабскіе Славяне въ борьбѣ съ Нѣмцами, Петербургъ, 1871. — Kochanowski, Początki walki słowiańsko-niemieckiej nad Bałtykiem, Warszawa 1901. — Lewicki, Mieszko II, Kraków 1876 (Rozpr. Akad. Umiej. т. 5).

Заколот у Нїмеччинї за Конрада I. — Коли умер останнїй із східно-франконьских Каролїнґів, було в Нїмеччинї нїби 5 окремих держав під управою наслїдних князїв, з котрих кождий стояв на чолї одного з племен. Вправдї заходами духовеньства, котре берегло все полїтичної і церковної єдности, князї і духовні та сьвітскі панове, вибрали

королем франконьского князя, Конрада, 911—918. Однак начальники племен бачили в королю тілько найвисшого ленного пана, котрому треба давати поміч для спільної оборони, але не позваляли єму мішати ся у внутрішні справи князївств, в котрих самі вважали себе самостійними володарями. Длятого головний зміст внутрішних діїв Німеччини протягом трох столїтий (X—XII) творить ненастанна боротьба між королями вибираними, представниками єдности держави, котрі з підмогою власного племени намагають ся розширити свою владу, а князями, оборонцями окремішности племен, котрі для єї удержаня достарчають спершу своїм начальникам сильної підмоги. Конрад I. намагав ся знищити або обмежити владу князїв, але уляг у численних з ними боротьбах, підчас котрих такий у Німеччинї настав розлад, що Угри могли безкарно пустошити весь край. Тим то поручив він на наслїдника наймогутнїйшого із своїх противників, кн. Генриха саского, яко найвідповіднїйшого до приверненя єдности держави.

Генрих I. саский організатором нїмецкої держави. — Генрих I. став дїйсно справдешним засновником властивої нїмецкої держави. Вибраний спершу лише Франками і Сасами, їх оружною силою приневолив також Швабів, Баварів і кн. Льотариньского до признаня королївскої зверхности. Не змагав він зовсїм до неможливого вже усуненя князїв, лишив їм повну їх владу, а сам заняв ся внутрішньою організацією свого саского князївства, єго обороною і розширенєм. Оплатою данин освободив їх до часу від угорских наїздів, а тимчасом ставив укріплені гóроди около монастирів або епископских столиць, закладав в них маґазини і уміщував сталі залоги з околичного населеня, а з тих гóродів виросли перегодом міста, котрих доси не було ще в Саксонії. Уладив також із своїх васалів віддїли оружної кінноти, коли доси Саси привикли були по давному воювати пішки. На останку заправив своє війско до боротьби з найблизшими сусїдами Сасів: Данцями на півночи і славяньскими народами на сходї. Генрих побив полабскі племена: Оботритів (у Меклємбурґії), Лютиків або Вільків (у півн. Бранденбурґії і заодраньскім Поморю) та Сорабів (між Салею а Лабою) і закладав там всюди саскі мархії, а ческого князя сьв. Вячеслава при-

неволив до признаня своєї зверхности і оплати данини (929). Аж коли тим способом скріпив ся, відмовив Уграм дальшої данини, а впадаючих знов до Саксонії побив (933) і тою побідою здобув собі таку славу і повагу, що зараз після єго смерти всї племена вибрали королем сина єго Оттона.

Оттон І. Великий, 937—973, і єго становище супроти князїв. — Оттон І. або великий, витичив собі о много ширші цїли і змагав до них з незвичайною витревалостию і силою. Супроти північних і східних сусїдів вступав з успіхом у слїди свого вітця і передовсїм дбав о те, щоби в Нїмеччинї скріпити королївску владу і лишити її своїм нащадкам. Сучасно убігав ся успішно о вплив на західні і південні краї, а на останку, діставши в свою владу північну Італію, сягнув по цїсарску корону. Тим способом став взірцем для всїх своїх наслїдників, а для Нїмеччини здобув неперечну перевагу в цїлім західнім християньстві. Оттон В. від початку вважав князїв своїми урядниками, мішав ся у внутрішні справи їх князївств, гнобив їх повстаня, наколи вибухали, а користуючись вимертєм давних княжих родів надав чотири князївства членам власної семї. Однак і сї підняли відтак ще грізнїйший бунт проти зростаючої королївскої влади, а навіть візвали на поміч Угрів. Та Оттон І. по тяжкій боротьбі побідив бунтівників і відняв їм княже достоїньство, а Уграм наніс страшне пораженє над рікою Лєхом, 955, а для сталої оборони від них за рікою Анізою відновив східну мархію, підчинену зверхности баварского князя. Бажаючи зменшити могучість і значінє князїв начальників племен, установив побіч них новий уряд ґрафів палятинів (Pfalzgrafen), котрі в кождім князївстві мали пильнувати королївских прав і управляти королївскими добрами. Передовсїм однак, щоби зрівноважити перевагу князїв, Оттон І. оперся на епископах і опатах, котрих сам іменував після свого розуміня і волї, вінував їх щедро, надавав їм численні ленна і просторі посїлости цїлих ґрафств з усякою управною владою, визволив їх зпід усякої зависимости від князїв, покликував до своєї ради і повіряв їм найважнїйші уряди прилюдні, именно уряд канцлєра, а виймаючи їх зпід усякої влади начальників племен робив їх прямо від короля зависимими духовними князями (geistliche Fürsten). З того

часу нїгде не мали епископи і опати так великого значіня і могучости, як у Нїмеччинї. Наслїдники Оттона В. бажали ще більше розбити окремі племена і виймали зпід влади їх князів також сьвітских панів (ґрафів, маркґрафів) і піддавали їх під свою пряму владу яко сьвітских князів (weltliche Fürsten).

Діяльність Оттона В. поза Нїмеччиною. — Зарівно з Данцями, як і з славяньскими народами, Оттон І. воював безнастанно, збурені ними го́роди по вітцївских мархіях відновив і побільшив число мархій, заразом старав ся розповсюджувати між ними християньство і витворити для них церковну орґанїзацию. Оснував отже в тих сторонах ряд нових епископств, з котрих даньске епископство піддав під зверхність бременьского архіепископа, а для епископств славяньских заснував окрему нову митрополію в Маґдебурзї. За єго приводом усталило ся в Чехах хитке доси християньство, а се причинило ся також до приєднаня Польщі для правдивої віри. Князї обидвох тих країв, а також даньский король признали зверхність Оттона і платили єму данину. Але серед полабских Славян апостольска діяльність, переводжена насилою, стрічала завзятий опір, а наслїдком того вела до повного покореня і постепенного ґерманїзованя тих околиць за приводом спроваджених там марґрафами нїмецких поселенцїв. Користуючи ся ненастанним суперництвом у Франциї Каролїнґів з Капетинґами, приневолив одних і других до признаня своєї зверхности. Так само в Бурґундиї вдавав ся в спори між королем і єго васалями і тут також накинув свою зверхність. Передовсїм однак здобув собі владу в Італиї, де після смерти Арнульфа настав найстрашнїйший заколот. Льомбардску корону видирали собі безнастанно найзначнїйші васалї, а деякі з них вспіли осягнути цїсарску корону, котра однак тодї давала лише пустий титул без значіня. Найшкіднїйше відбив ся сей розлад на папстві, котре вже по Миколаю І. втратило високе становище, осягнене сим знаменитим папою. Папске достоїньство, лишене могучої цїсарскої опіки, стало добичею незгідливої шляхти римскої і попало в найгірше пониженє. Длятого многі в Італиї і Римі, споглядаючи на зріст могучости Оттона В., бачили в нїм будучого спасителя. Коли

Оттон прибув до Льомбардиї вдруге і вложив собі „желїзну“ корону, на візванє папи, неспосібного оборонити ся перед ворогами, поспішив також до Риму, де по затверджению даровизни Пепіна і Кароля В. одержав з папских рук цїсарску корону 962.

Римске цїсарство нїмецкого народу і єго значінє. — Тим способом віджило західне цїсарство після кількадесятьлїтної перерви яко сьвяте цїсарство римско-нїмецкого народу, бо належало до нїмецких володарів і опирало ся на оружнїй силї сего народу. Супроти цїсарского достоїньства щез титул нїмецкого короля, бо вибраний нїмецкими князями і коронований в Аквізгранї король, котрий мав відтак одержати в Римі з рук папи цїсарску корону, носив тимчасом титул римского короля (титулу: нїмецкий король або нїмецкий цїсар нїколи не було). Вимусивши на Римлянах обітницю, що тільки того будуть признавати папою, кого цїсар потвердить на тім достоїньстві, здобув отже рішучий вплив на пап і піддав їх своїй перевазї. Всї монархи на Заходї признавали першеньство цїсаря, котрий в теориї був володарем сьвіта, жерелом усякого права і сьвітским зверхником християньства.

В дїйсности однак вплив Оттона і єго наслїдників був на Заходї незначний і хвилевий: на Сходї і Півночи признавано цїсарску зверхність лише о стілько, о скілько були там приневолені підлягати оружнїй перевазї нїмецкій, а навіть в Італїї, де цїсар був заразом королем, не находив слухняности, наколи не прибув там з доволї численним нїмецким лицарством. Найдосяглїйші наслїдки мала віднова цїсарства для внутрішних відносин у Нїмеччинї, бо цїсарска корона додавала небувалого блеску, вельми скріпляла єго становище супроти князїв начальників племен. Їх антагонїзми почали скоро затирати ся наслїдком спільних трудів і небезпек в частих походах до Італїї, а зате в стрічі з чужим а ворожим романьским живлом витворило ся живе почуванє народної єдности, котре виявило ся в уживанїй від кінця X. столїтя спільної для всїх племен назви Нїмцїв (Theutonici, Deutsche).

Тїсний союз з Італїєю і опіка, яку Оттон В. подавав духовеньству, викликали небавом великий підєм про-

сьвіти в Німеччині, іменно серед Сасів і розвиток образованя серед духовеньства. Зацвили небавом численні монастирскі школи, богато монахів стало занимати ся наукою, а навіть у деяких жіночих монастирях проявив ся літературний рух (Саска история Відукінда з Корвей і хроніка Тітмара або Дитмара, епископа мерзебурского). Черці занимали ся також церковним мистецтвом, а по всїх усюдах будовано церкви і монастирі ладом відмінним від давного. Наслїдком наїздів і спустошень, іменно норманьских, щезли в пожежах старинні базилїки з деревляними вязанями і крівлями; під конець отже X. століття почали ставити тривкійші церковні будівлї, покриті склепінєм з каміня. Важке склепінє приневолювало звузити нави, впровадити грубі мури і кріпкі філяри замість колюмн, а за тим пішло цілковите переобразованє будівничого мистецтва, в котрім розвинув ся т. зв. романьский стиль, в ріжних околицях вельми розмаїтий, але всюди цїхою єго є склепінє і круглий лук (в Німеччині катедри в Моґунциї, Вормациї і Шпаєрі).

Побіч тих користий однак осягненє цїсарскої корони мало також відємні наслїдки для Німеччини. Ненастанні війни о владу в Італії вичерпували сили Німеччини, а полїтика цїсарів яко найвисших зверхників християньства спровадила щораз острійші спори і боротьби з папством, в котрих на останку самі улягли, і відвертала їх увагу від внутрішних німецких справ, де духовні і сьвітскі панове вирастали на щораз більшу силу. Довго достарчали они помочи цїсарам в їх боротьбах з начальниками племен, а по їх наконечнім покореню самі загорнули плоди побіди і присвоїли собі цїлу владу управну в своїх областях яко духовні і сьвітскі князї (Fürsten, principes, в супротивности до давних князів начальників племен, Herzoge, duces).

Цїсар Оттон II. — Син і наслїдник Оттона В., Оттон II. (973—983), ще за житя вітця не лише вибраний королем і коронований в Аквізґранї, але навіть коронований у Римі вже тодї цїсарем, був приневолений зараз на вступі втихомирювати великий бунт князїв, котрого проводирем був єго стрийний брат, баварский князь (Генрих Сварливий). По єго згнобленю, щоби обмежити значінє

баварских князїв, Оттон II. утворив з мархії доси від них зависимої нове каринтске князївство, а східну мархію надав (976) франконьскій родині Бабенбергів; з того часу означувана назвою Австриї, Oesterreich, стала она простирати ся коштом Угрів щораз успішнїйше. Оттон II. найбільш запобігав, щоби завоювати південну Італію, бо одружений з византийскою княжною виступав до неї з домаганєм яко до єї віна. Але коли Араби із Сицилії злучили ся проти него з Греками, з котрими доси там бороли ся, дізнав там страшного пораженя і небавом після того умер, поки вспів за се відплатити ся.

Оттон III. і папа Сильвестер II. — Молодий Оттон III, 983—1002, називаний чудом сьвіта задля незвичайного образованя, яко мале дитя коронований королем, зріс під впливом грецкої матери Теофано у византийских розумінях про достоїньство цїсарскої влади, чув ся чужим у Німеччинї, а відколи сам обняв управу яко 15-лїтний молодець, найрадше проживав у Римі і мрів про устрій цїсарства на старинний лад. Сучасно перенятий до глибини побожностю віддавав ся він усяким аскетичним умертвленям, відбував прощі до сьвятих місць і любував ся товаришуванєм з ученими і побожними людьми. Найбільший вплив на него мав францускийі монах Ґерберт, найзнаменитший в тім часї учений, котрий, образований в Іспанії під впливом арабскої науки, так широке осягнув знанє (іменно математичне й астрономічне), що опісля вважали єго чародієм. Він то завів на заході арабскі числа. Дійшовши до молодечих лїт Оттон III., вибрав ся до Риму по цїсарску корону і для уладженя справ папства. В часї малолїтства Оттона III. і великих княжих бунтів у Німеччинї піднесли в Римі серед тамошньої шляхти голову факциї і в міру своєї переваги стали виносити і стручувати пап. Оттон III. явив ся із значною силою, поборов ворохобні сторонництва і на папске достоїньство виніс насамперед нїмецкого пралата, а відтак Ґерберта. Сей яко папа Сильвестер II, користуючи ся своїм впливом на цїсаря, бажав на дальше удержати єго опіку, але сучасно також визволити папство із зависимости від цїсарства і в тій цїли навязував прямі взаємини з ново наверненими на християньство народами. Але замисли цїсаря і папи що до

зреформованя римских відносин стрітили ся з опором і новою ворохобнею шляхти і тамошнього населеня, а поки довело ся згнобити їх, умер насамперед Оттон III, ледви 22-літний, а небавом опісля і Сильвестер II; лише в Польщі і в Угорщині остали сліди діяльности їх обидвох.

Цїсар Генрих II. або Сьвятий. — В занедбуваній Оттоном III. Німеччині зросло тимчасом знов значінє давних князїв коштом королївскої влади; єго наслїдник і стрийний брат, Генрих II. або Сьвятий, 1002—1024, останній цїсар з саскої родини, з великим трудом і серед численних борб був приневолений привертати лад і в тій цїли громадив часто коло себе князїв на зїзди або сойми та опирав ся головно на духовеньстві. Поки осягнув цїсарску корону, був приневолений покорити північну Італїю, де посаджено тимчасом на престіл окремого короля. З усїх боротьб Генриха найдовші і найтяжші були з Болеславом Хоробрим, проти котрого пособляв прогнаним ческим князям, а навіть мимо своєї побожности лучив ся з поганьскими Лютиками, котрі ревного в розповсюджуваню християньства польского князя гірше ненавиділи як Німців. Генрих посадив дїйсно в Чехах підлеглого собі князя з роду Перемислидів, але мир з Болеславом Хоробрим окупив щойно значними уступками і з того часу занимав ся внутрішньою орґанїзацією своєї держави а особливо направою церковних відносин в дусї реформи, голошеної клюнїяцкими монахами.

Цїсар Конрад II. і занепад польскої держави. — По вимертю на Генриху II. саского дому вибраний королем князь франконьский Конрад II, 1024—39, впровадив на німецкий престіл на цїле столїтє, 1024—1125, нову родину, т. зв. салїйску, за котрої двох перших представників цїсарске достоїньство дїйшло до найвисшої могучости. Бажаючи зробити єго наслїдним у своїм роді, Конрад признав і в Німеччинї і в Італїї наслїдність всїх ленництв, а князїв у Німеччинї усунув майже зовсїм. Сим достоїньством він або надїляв свого сина або не надїляв ним нїкого, наколи опорожнило ся, і дїйсно осягнув стілько, що сина єго Генриха вже в дитячім віцї вибрано єго наслїдником. Коли вимерла королївска родина в Бурґундиї, по довгій боротьбі осягнув сю корону і злучив з того

часу з німецкою й італїйскою, а на сходї привернув німецку владу над полабскими Славянами та знищив силу польскої держави. Злучений примирєм з могучим даньским і анґлїйским королем Канутом В., безнастанними походами до Польщі спільно з Чехами так довго доскулював синови і наслїдникови Болеслава Хороброго, Мєшкови II, що на останку сей вдатний зрештою володар уляг у боротьбі з грізним союзом усїх сусїдів і ворохобних живел у власнім краю. З посїлостий доси польских Поморє загорнув Канут В., Моравію — Чехи, Лужицку землю — Німцї, Словаччину — сьв. Стефан, а Червеньскі гóроди — Ярослав; наостанку сам Мєшко признав себе ленником цїсаря Конрада II. Після смерти Мєшка піднесло в Польщі голову поганьство, згноблене желїзною рукою Болеслава Хороброго, але не вигублене ще з нащадом, а сучасно віджило змаганє племен злучених в одну державу до независимости.

Пляни Бретислава ческого: Генрих III. і Казимир, князь польский. — Конрад II. не турбував ся сею небезпекою для християньства і взагалї не дбав богато про церковні справи; але вдатний ческий князь Бретислав, що доси пособляв єму, підняв тепер думку Болеслава Хороброго про одну велику західно-славяньску державу християньску і стáрав ся її здійснити тим способом, щоби Чехи були огнищем сеї держави. Користуючи ся загальним у Польщі заколотом, зараз по смерти Конрада II. наїхав її, і простер там свою владу та став робити заходи в Римі о те, щоби Прага, де мабуть вивіз з Ґнєзна тлїнні останки сьв. Войтїха, стала митрополїєю. Але саме в тих намірах дізнав рішучого опору із сторони цїсаря Генриха III. 1039—1056. По двох походах до Чех вприневолив Бретислава понехати замисли про велику славяньску державу, але попер Мєшкового сина, Казимира, коли вертав до Польщі з Німеччини і розпочав там відновлювати окрему християньску державу. Казимир Відновник признав себе цїсарским ленником, так само як і ческий Бретислав, котрий з того часу був підлеглим, але дбав лише про упорядкованє ческих відносин і в тій цїли для будучини установив сенїорат (т. є. наслїдство на престолї найстаршого з родини Перемислидів).

Могучість Генриха III. і перевага над папством. — Тим способом утвердив Генрих свою зверхність зарівно над Чехами як і Польщею, а небавом простер її ще дальше; бо коли прогнаний з Угорщини наслідник сьв. Стефана, Петро, утїк до Німеччини і, щоби приєднати собі поміч Генриха, признав єго зверхність над собою, цїсар вернув єго на престіл силою оружя. Вправдї Петра знов зсаджено, а єго наслїдника, Андрея, мимо кількоразових походів не вспів Генрих побідити і довести до зависимости; одначе з того часу цїсарі уважали й Угорщину краєм собі підлеглим; а погранична мархія східна, Австрия, серед тих боротьб простерла ся значно коштом Угорщини і здобула границї з того часу незмінні (ріки Литави). В Німеччинї Генрих III. держав усїх князїв у повній зависимости і пильнував бачно береженя ладу та внутрішнього мира; утревалив сильнїйше від вітця свого повагу в Бурґундиї й Італїї, де згнобив усякий опір.

Генрих III. в супротивности до вітця з великою пильностю занимав ся церковними справами і змагав до бажаної загально направи. Прибувши до Італїї Генрих, скликав синод до Сутрі (1046), і поручив усунути всїх трох тогочасних пап, поставлених незгідними сторонництвами римскої шляхти, що торгувала папским достоїньством. Відтак впровадив на папский престіл німецкого пралата і ще раз, як за Оттона В., виміг на римскім народї обітницю, що нїхто з того часу не доступить папства без цїсарского потвердженя. Докіль Генрих жив, відкликували ся до него, скілько раз опорожнив ся папский престіл, а Генрих назначував до вибору все німецких пралатів, котрі переняті горячо ідеєю реформи, трудили ся ревно над єї введенєм у згодї і в порозуміню з цїсарем. Тим способом маючи вплив на апостольску столицю, Генрих III. дійшов до найвисшого щебля своєї могучости. Але Генрих умер передчасно і полишив ледви 6-лїтного сина, вибраного вже королем, а з єго смертю захитало ся се високе становище цїсаря, бо тимчасом наслїдком церковної реформи піднесло ся вже вельми значінє папства. А піддати під виключну владу папи все зреформоване духовеньство і визволити єго зпід усїх впливів сьвітских стало тепер цїлию, до котрої змагав з непохитною послїдовностю італїйский чернець Гільдебранд, пізнїйший папа Григорий VII.

X. РОЗДІЛ.

Григорий VII. і церковна реформа. Боротьба пап з цїсарством о інвеституру.

Sackur, Die Cluniacenser in ihrer kirchlichen u. allgemeingeschichtlichen Wirksamkeit bis zur Mitte d. XI. Jhdts., 2 томи, Halle, 1892—94. — Gfrörer, Papst Gregor VII. und sein Zeitalter, 7 томів, Schaffhausen 1859—61. — Delarc, Grégoire VII et la réforme de l' Église au XI. siècle, 3. томи, Париж 1889—91. — Martens, Gregor VII, sein Leben u. Wirken. Leipzig 1894. — Heinemann, Geschichte der Normannen in Unteritalien und Sicilien, Leipzig 1894. — Chalandon, Hist. de la domination normande en Italie et en Sicile, 2 томи, Париж 1907. — Giesebrecht, Kaiserzeit, т. III. — Meyer, v. Knonau, Jahrb. d. deut. Reichs unter Heinrich IV. u. Heinrich V. 6. томів, 1890—1907. — T. Wojciechowski, Szkice historyczne XI. wieku, Kraków 1904.

Клюнїяцка конґреґация і почини церковної реформи; Божий мир. — Перша понука до розбудженя релїгійного духа, до церковної реформи і направи розповсюджених серед духовеньства надужить вийшла з монастиря в Клюнї (Cluniacum, над Саоною). Тут зараз з засновинами (910) введено бенедиктиньскі правила в первісній чистотї; небавом сей монастир станув на чолї конґреґациї, зложеної з численних монастирів, котрі наслїдували єго приклад, а заразом піддавали ся під зверхність клюнїяцкого опата, між тим як доси кождий монастир становив сам у собі окрему цїлість без усякої звязи з иншими. Сей новий монаший чин здобув собі протягом X. столїтя так велике признанє у Франциї і Бурґундиї між духовеньством і сьвітскими, що під тим впливом обмежено безнастанні усобицї. Синоди відбувані у південній Франциї (в початку XI. столїтя) установили так зв. Божий мир або розєм, treuga Dei, силою котрого під загрозою церковних кар заборонено воювати у великім постї і в пилипівку, а в кождім иншім тижнї від середи вечера до понедїлка зрана. Передовсїм однак клюнїяцкі монахи підняли боротьбу з надужитями в самій Церкві, з котрих іменно два були найтяжшим її лихом: симонїя, т. є. набуванє за гроші духовних достоїньств, і супружество сьвященикків, котрі свої дїти вінували церковним майном і передавали їм духовні достоїньства. Клюнїяцкі монахи працювали над відродженєм моральности, карности і просьвіти серед духо-

веньства, а найпевнїйшим до того середником уважали скуплене всеї церковної влади в руках одного начальника. Доки однак папство було зависиме від незгідної римскої шляхти, що вела з собою боротьбу, Клюнїяки пособляли заходам цїсарів о володарство над Римом і навпаки дізнавали опіки від цїсарів, що сприяли церковній реформі, щоби нею покористувати ся для власної переваги.

Гільдебранд і Лев IX.; початок колєгії кардиналів. — Від часу Оттонів клюнїяцкі змаганя дійшли вже також до Риму і приняли ся тут у ріжних монастирях. В однім з них виховав ся змалку і став за молоду монахом син тосканьского селянина, Гільдебранд, котрий опісля яко капелян одного з трех папів, що по синодї в Сутрі зрік ся свого достоїньства, удав ся до Нїмеччини на вигнане, а по єго смерти схоронив ся до Клюнї, бажаючи тут провести останок житя. Але вже по році приневолений був вертати до Риму, доданий клюнїяцким опатом на дорадника новому папі Льву IX., котрий покликав найзнаменитших прихильників церковної реформи з ріжних країв до свого боку і з них утворив колєґію кардиналів, яко свою прибічну раду. З того часу з Риму під папскою кермою йшла понука до реформи на всї сторони. Римскі синоди, скликувані Львом IX., осудили симонїю і подружа сьвящеників, кардинали висилані до ріжних країв яко папскі леґати трудили ся над принятєм тих декретів на провінционально синодах; сам папа в тій цїли виправив ся в подорож до Франциї і Нїмеччини і всюди найшов велике признане. Гільдебранд яко оден з кардиналів пособляв у всім ревно і Льву IX. і обидвом єго наслїдникам, котрі осягнули достоїньство за єго приводом і дїлали в тім дусї. На останку за третього вже з черги папи Миколая II., Гільдебранд, іменований архідияконом римскої Церкви, був неперечно єї справдешним керманичем; з єго понуки новий лятераненьский собор видав декрет про вибір папів, котрий мали в будучинї довершувати самі лише кардинали, 1059. Сей декрет визволював папство і від впливу римскої шляхти, і від впливу цїсарів; з того часу становище і сила папів залежали від того, як приймуть християньскі народи і краї сю реформу, над котрою они трудили ся.

Віднова і утревалене грецкої схизми. — На сході зріст значіня і поваги апостольскої столиці розжарив знов неприхильність до неї, котра тліла все в грецкій Церкві. Царгородский патриярх Михаїл Керулярий віднoвив всї закиди Фотия против звичаїв римскої Церкви і додав до них ще сьвіжі. Він так уперто відкидав усякі напімненя папских лєгатів, що на останку они були приневолені покинути Царгород, обложивши клятвою патриярха, котрий знов викляв папу і римску Церкву, 1054. З того часу стала явною і цілковитою схизма грецкої Церкви; в слід за нею пішла Церква у південних Славян і на Руси, то є там, де принято християньство з Царгорода.

Союзники папства в Італії: на північи льомбардский народний рух, pataria, **на полудні Нормани.** — *В самій Італії, именно в Льомбардиї*, римскі реформацийні декрети зустрінули ся з сильним опором висшого духовеньства і шляхти, але гноблене ними в льомбардских містах найбіднійше населенє, pataria = „лахманярі“, розжарило так грізні заворушеня, що на останку льомбардскі епископи були приневолені підчинити ся реформацийним декретам. Одначе в Льомбардиї остало на дальше богато опорних живел, готових у пригідній хвилі виступити знов проти папів.

В південній Італії побіч византийских посілостий були ще окремі князївства льонґобардского походженя і в їх то *воєнній службі появили ся там у початках XI. столїтя перші* Нормани та поселили ся побіч них на власну руку. На переміну укладали ся они або воювали то з Греками то з льомбардскими князями, котрим спершу служили, і простирали ся тут щораз ширше, а хоробростю і проворностю визначив ся особливо Роберт Ґіскар (Guiscard т. є. хитрий). Спершу папи гляділи нерадо на поступи Норманів (Лев IX. заходив ся вести боротьбу з ними, одначе дістав ся до неволї). Але за приводом Гільдебранда, котрий постановив вчинити їх союзниками і оборонцями апостольскої столиці, Миколай II. заключив з ними умову, затвердив їх дотеперішні і будучі добичі та іменував Роберта Ґіскарда князем Апулії, Калябриї і Сицилії, а сей признав себе ленником сьв. Петра. Небавом Нормани заволоділи останками византийских посілостий і стали здобувати Сицилію

на Сараценах; опісля всї ті краї злучили ся в одно норманьске королївство, підчинене ленній зверхности папів.

Вільгельм Завойовник і папство: завойованє Англії Норманами 1066. — Сама француска Нормандия була тодї осїдком вельми живого церковного руху в напрямі клюнїяцкої реформи, котру ревно піддержував Вільгельм, удатний нормандский князь. Колиж по смерти Едварда Ісповідника, останнього нащадка давних анґльосаских королїв, Вільгельм нормандский виступив з домаганями до англїйскої корони, осягнув у папи їх потверджене, зібрав значні сили, причалив до Англії і в бою під Гестінґс (Hastings) відніс повну побіду, 1066. В підбитій Англії Вільгельм Завойовник (1066—1087) застав королївску владу вельми слабу, обмежену загальними вічами епископів і ґрафів, а замість того вельми сильні чинники місцеві по ґрафствах, де під проводом епископів і ґрафів відбували ся віча всїх вільних для судів і полагоди місцевих справ. Длятого Вільгельм був приневолений ще довго поборювати по ґрафствах завзятий народний опір, поки зовсїм єго згнобив. Заграблені анґльосаскій аристократиї добра роздавав своїм товаришам яко ленна і тим способом запровадив в Анґлії невідомий доси февдалїзм. Але обдаровуючи щедро великих баронів, надавав їм ленна порозкидані по многих ґрафствах, а не злучені в одній цїлости, всїм же їх васалям другого і третього ступня велїв зложити присягу на вірність королеви (чого доси не бувало нїгде на суходолї). Достоїньство ґрафів зробив він лише почестию, а всї чинности того уряду переніс на залежних від себе урядників, шерифів (sherif), котрі пильнували прав короля. В тій цїли списано в цїлім краю всї посїлости і привязані до них тягарі в одну книгу (domesday book). Тим способом з підмогою норманьскої шляхти держав у зависимости підбите анґльосаске населенє, а февдальних баронів, усе похопних до неспокою, держав у послуху з підмогою ворожого їм анґльосаского населеня, котрому полишив єго давний устрій і котре захищав перед надужитями і гнобленєм баронів. Вільгельм Завойовник, рівно справний полїтик і спосібний орґанїзатор, як і вдатний войовник, витворив отже в Анґлії так могучу і сцентралїзовану владу королївску, якої не мав тодї

ніякий инший монарх. Духовні достоїньства надавав норманьским пралатам відомим з чеснот і науки, котрі скоро перевели церковні реформи в дусї і напрямі Григория VII., відсувані доси англьосаским духовеньством.

Франция й Іспанїя підчинені папству. — Там, звідки вийшов поклик до направи церковних відносин, у Францї ї, іменно в південній, реформа, переведена під папскою кермою, находила найзагальнїйше признанє, а наймогутнїйші князї того краю (кн. Аквітанїї, ґр. Андегавеньскі і т. д.) на вперейми запевнювали апостольску столицю про свою цїлковиту для єї приказів слухняність. Близкі взаємини південної Францї ї з християньскими державами в Іспанї ї промостили також і до них дорогу сїй церковній реформі. Тут (в XI. ст.) могутний кордовский халїфат Омаядів розпав ся на кілька окремих держав, а в безнастанній боротьбі з Арабами виросло кілька королївств християньских: Лєону і Наварри, Кастилїї й Араґонїї, а їх володарі покидали відмінні традициї візиґотскої Церкви і приняли наостанку римскі звичаї і уладженя.

Григорий VII. папою, 1073—1085. Заборона інвеститури. — Тим способом всюди на заходї і на полудні була приготована основа до повної папскої верховлади над Церквою, коли наостанку сам Гільдебранд став, хоч нерадо, папою, і з усею рішучостю хватив керму Церкви. Строгійші від давнїйших декрети заборонили симонїю і беззглядно наказали духовеньству безженність; а неслухняних або опорних епископів і митрополитів папа усував від урядованя або відсуджував від достоїньства. В многих листах голосив Григорий VII., що папа вибраний канонїчно, т. є. згідно з церковними приписами є яко наслїдник сьв. Петра одиноким провідником всего людства, що в усїм, що відносить ся до церковних справ, повинні єго слухати всї сьвітскі володарі, котрих влада є зависимою від апостольскої столиці, що їм не вільно орудувати нїчим, що є власностю Церкви. Передовсїм осудив Григорий VII. дотеперішнїй звичай інвеститури т. є. именованє монархом духовних достойників і надаванє їм церковного достоїньства та привязаного до него ленна доручуванєм жезла і епископского перстеня, а зажадав вільного вибору канонїчного т. є. щоби їх вибирали капітули, а папі прислугувало

право потверджуваня вибраних. Ся заборона особливо підкопувала значінє короля в Німеччинї, де богато вивіновані епископи були єго найважнїйшою підпорою.

Генрих IV. і німецкі князї; ворохобня Сасів. — По смерти Генриха III. правила спершу державою іменем малолїтного сина Генриха IV., 1056--1106, овдовіла цісарева Аґнеса, але вже по кількох роках найзнатнїйші німецкі князї видерли їй управу враз з опікою над молодим королем, упровадивши єго підступом від матери. Про єго вихованє не дбали, а вели лише суперечки між собою про управу. Генрих IV. одначе, дорастаючи, постепенно визволив ся з зависимости від князїв, кількох з них навіть увязнив, окружив ся молодими дорадниками, котрі улягали єму в усїм, і заявляв великий нахил до самоволї. Не довіряючи неприхильним здавна франконьскій королївскій родинї Сасам, найчастїйше проживав у Саксонії і казав тут будувати богато ѓородів та тими роботизнами вельми обтяжав околичне населенє. Здирства і надужитя королївского двора щораз більше ятрили Сасів, аж на останку, 1073, вибухла серед них велика ворохобня народна. Заскочений знечевя на Гарцбургу, Генрих приневолений був тайно втїкати, визволити увязнених князїв, упокорити ся перед ними, з їх підмогою умавляти ся з ворохобниками і приречи всякі уступки. Але коли товпи народу кинули ся до буреня ѓородів і знищили там також і церкви і гроби королївскої родини, викликало се таке обуренє в инших сторонах Німеччини, що на візванє Генриха доставлено радо оружних сил, з котрих підмогою нанїс Сасам важке пораженє над рікою Унструтою і приневолив їх до цїлковитої підлеглости, а з покореними обійшов ся вельми строго.

Боротьба Григория VII. з Генрихом IV. — Доки тревала саска ворохобня, король Генрих заявляв велику уступчивість Григориєви VII., що не щадив єму рад і напімнень, а кількох дорадників єго був викляв. Однак після побіди король довго проволїкав з виконанєм обітниць, не віддаляв від себе виклятих дорадників, увязнив побіджених саских епископів і усунув їх з достоїньства, а назначаючи нових, надав їм інвеституру способом, осудженим папою. Григорий VII. виправив отже до него леґатів із строгійшими напімненями; але тодї король скликав до Вормациї

синод німецких епископів (з котрих богато було неприхильних папским декретам про целїбат) і такий зробив на них напір, що вибір Григория папою признали неправним. До Риму вислав Генрих послів з обидливим листом до папи і з візванєм до кардиналів, щоби безпроволочно вибрали иншого папу. Тимчасом Григорий VII. зараз скликав лятераненьский собор, на котрім відчитані листи Генриха викликали страшне обуренє. Папа вправдї станув в оборонї королївских висланців і зберіг їм житє; однак силою власти даної сьв. Петрови від Бога викляв торжественно Генриха IV. і всїх єго підданих визволив від присяги на вірність, 1076.

Лучало ся вже нераз, що монархів, переступаючих церковні приписи, виклинали духовні достойники. Однак се по раз перший папа увільняв підданих від обовязку послуху і від присяги на вірність. Сьмілий сей вчинок Григория VII. зробив тим більше вражінє, що Генрих був вельми зненавиджений. Обтяжені клятвою нїмецкі епископи, що участвували у вормацкім синодї, спішили покорити ся перед папою, а всї противники Генриха заворушили ся в Нїмеччинї. Саска ворохобня вибухла наново, а князї з цїлої Нїмеччини зібрали ся на зїзд до Трібура і Генриха приневолили приречи, що понехає виконувати королївску владу, аж папа прибуде до Нїмеччини. Але наколиб Генрих зломав сю умову або не постарав ся перед упливом року о увільненє від клятви, втратить корону. Щоби запобігти заповідженому тим способом судови над собою папи враз із князями, Генрих серед найтяжшої зими, тайно в нечисленнім окруженю вибрав ся через Альпи до Італїї і забіг дорогу Григориєви VII. Папа саме пускав ся в дорогу до Нїмеччини, але з появою короля в Льомбардиї, повній папских неприятелів, схоронив ся на укріплений замок Каносу (кілька миль від Модени; була се власність зовсїм відданої Григориєви графинї Матильди). Тут отже три днї з черги, в сїчню 1077, стояв король у ворiт замку, в одежі покаянника босо і благав, щоби папа єго допустив перед себе. Сею покорою виміг на останку на Григорию, що єго розрішив і знов приняв до спільности Церкви. Але розрішенє, котрого папа удїлив королеви, вельми занепокоїло нїмецких князїв. На новім зїздї орекли они, що Генрих став

недостойним корони і вибрали королем швабского князя Рудольфа. Однак новий король Рудольф не найшов у Німеччині загального признаня; іменно населенці міст витревали при Генриху, а наслідком того закипіла завзята усобиця, серед котрої Григорий VII., зражений тим, що Генрих безнастанно надавав інвеституру епископам, викляв єго вдруге і Рудольфа признав королем. Той відніс вправді велику побіду, але сам погиб у бою, а се позволило Генрихови перенести боротьбу до Італії і скликати синод льомбардских епископів, котрий відсудив Григория VII. від папского достоїньства і вибрав иншого папу. З сею своєю креатурою Генрих тричи виправляв ся під Рим, заволодів на останку майже цілим містом і одержав цісарску корону з рук антипапи. Але Григорий VII., хоч оставлений Римлянами, держав ся в обляганім замку сьв. Ангела і діждав ся на останку приходу на відсїч Роберта Ґіскарда з Норманами, перед котрим Німці з цісарем уступили. Однак Нормани, обурені ворохобнею в занятім ними Римі, таку виправили там різню і грабоване, що й самі небавом були приневолені уступити перед ненавистю населеня, а з ними разом віддалив ся Григорий VII. до Салерно і тут небавом умер опісля, 1085, із словами: „Полюбив я справедливість, а ненавидів злобу і длятого умираю на вигнаню“. До Риму бо вже вернув антипапа і там знов верховодив цісарский вплив; всеж таки витревалість Григория VII., несхитного до останку, остала прикладом для єго наслідників, що зібрали плоди єго дієвого труду.

Участь Чех, Польщі й Угорщини в боротьбі цісарства з папством; могучість і упадок Болеслава Сьмілого. — В боротьбу цісаря з німецкими князями і папою замотали ся володарі всїх східних держав: Польщі, Чех і Угорщини. Наймогутнійшим спершу показав ся польский Болеслав Сьмілий, 1058—1079, котрий наслідив по вітцю Казимирі Відновнику уладжену державу і за прикладом Болеслава Хороброго старав ся з добрим успіхом розпростерти свою могучість на всї сторони. Він виправив ся до Угорщини проти Андрея І. і посадив єго брата Белю на угорский престіл, а відтак пособляв синам Белї проти підмаганого з Німеччини Соломона, швагра Генриха IV., а в Чехах воював з Вратиславом, що держав з Німцями. Взагалї Бо-

леслав Сьмілий був удатним і щедрим володарем, але заразом загонистим і не досить обачним. Найбільш вславив ся походом до Києва, куди добив ся слїдом Болеслава Хороброго і осадив прогнаного сина Ярослава Мудрого, Ізяслава, а червеньскі городи знов добув для Польщі. Пособляв також зворушеним проти Генрихови IV. саским князям, а з Григориєм VII. війшов у пряму звязь. Наслїдком того вперше прибув до Польщі папский леґат і уладив польскі церковні відносини. На знак цїлковитої від Нїмеччини независимости Болеслав коронував ся королем, саме тодї, зимою 1076, коли Генрих прямував до Каносси, а другий похід до Угорщини підняв у порозуміню з Григориєм і на єго бажанє уділив підмоги знов прогнаному з Києва Ізяславови. Осягнув тодї був вершка своєї могучости, та небавом опісля з невияснених доси причин попав у спір з краківским епископом, сьв. Станиславом Щепановским, і виклятий ним убив єго в костелї на Скалцї. Відтак перед загальною ворохобнею приневолений був утїкати з краю і невідомо, де і коли закінчив житє (леґенда про Оссиях). Єго наслїдник у Польщі, слабий брат єго Володислав Герман, перестав уживати королївского титулу, понехав боротьбу з цїсарем і признав єго зверхність. Значінє Польщі знов вельми упало; тим висше підняло ся значінє ческого князя Вратислава, котрий наслїдком ворогований з Болеславом вірно держав ся Генриха IV., дізнавав від него помочи і сам взаїмно був найважнїйшим і найсильнїйшим єго союзником. За се отже дістав від него достоїньство ческого короля. Лише угорскі королї визволили ся з підмогою Польщі від нїмецкої зверхности і остали надальше в сталім союзї з папами. Володислав І. сьв. і єго син Кольоман придбали Хорватию й Дальматию та утворили із свого краю сильну і добре загосподаровану державу.

Останнї лїта Генриха IV. — Ще протягом більш 20 лїт після смерти Григория VII. кипіла в цїлій Нїмеччинї й Італїї боротьба поміж єго наслїдниками а Генрихом IV. Генрих побив нового антикороля і обставав безнастанно при своїм праві інвеститури, але папи, хоч на разї менше могучі, не зрекли ся нїякої з точок григорияньскої проґрами, для котрої всюди на Заходї щораз загальнїйше

осягали признанє. Особливо папа Урбан II. підніс високо моральну повагу і вплив папства, коли дав понуку до хрестоносних походів, про котрі думав уже Григорий VII. В порозуміню з папою виступив в Італії проти Генриха власний син єго Конрад, за приводом вітця вибраний уже римским королем. За се усунув єго цісар від наслідства і постарав ся о те, що королем вибрано молодшого сина, Генриха. Але й сей дав ся ворогам цісаря приєднати, заманив єго до свого табору і приневолив зречи ся корони, а коли упокорений цісар утік з неволі сина і ще раз найшов сторонників головно в містах та готовив ся до нової боротьби, заскочила єго на останку смерть, 1106, котра перервала на якийсь час усобицю.

Генрих V. і вормацкий конкордат, 1122. — Генрих V., 1106—1125, чоловік гордовитий і самолюбний, жадібний і жорстокий, за житя вітця виступив проти него яко слухняний слуга Церкви, а після єго смерти, признаний також і єго вірними сторонниками, став найбільшим ворогом свободи Церкви. Наостанку папа Калїкст II, перевів умову посередню в т. зв. вормацкім конкордатї 1122. Се була перша умова між державою і Церквою, що управильняла обопільні взаємини між сими обидвома чинниками. З того часу переводили вибори епископів і опатів капітули з усякою свободою після канонїчних приписів у присутности цїсаря (або єго заступника), котрий немилого собі кандидата міг усунути. Вибраний складав цїсареви присягу на вірність і діставав від него доторкненєм жезла належні до свого достоїньства ленна, але мав подбати о потверджене папи, котрий надавав єму епископский перстень і жезл. Так отже кожда з обидвох воюючих сторін поробила уступки, але загальний вислїд боротьби випав рішучо в користь папства. Церква добула цілковиту независимість під зверхностю папи, що був неперечним найвисшим начальником всего західного християньства. Найяснїйше показало ся се підчас хрестоносних війн, котрих початок випав перед кінцем боротьби о інвеституру і відвернув від неї загальну увагу в інший бік.

Огляд історії середних віків у другій добі. — Найдосяглїйшим явищем у другій добі середних віків і під-

ставою розвитку відносин в обсягу західного, романьско-германьского сьвіта, є вироблене февдалїзму, після котрого засад управа влади лучить ся тїсно з посїданем землї і виплива́є з него. Подїл великої франконьскої монархії на кілька окремих держав і занепад від недавна відновленого західного цїсарства з одного боку, а з другого грізні наїзди варварских народів: Норманів, Славян і Угрів, та конечність захисту перед ними — се зверхні услівя сего розвитку. Настає отже спершу великий заколот, занепад обичаїв і просьвіти; опісля однак удає ся постепенно приєднати майже всї ті народи для християньства і цивілїзациї. —

Християньство здобуває собі в сїй добі широкі простори на північи і сході: зпоміж Норманів за цїну наданя землї приймають єго наперед сї, що поселяють ся у Франциї і в Анґлїї; звідсїляж і сучасно з Нїмеччини розповсюджує ся оно, хоч спершу помалу, в скандинавских краях, де повстають три нові королївства: Данїї, Норвеґії і Швециї, а звідтіль відтак проникає аж в найдальші північні околицї. До Славян над середним Дунаєм дістає ся християньство вже раньше із східно-франконьської держави, розповсюджує ся однак у них найбільш за приводом апостолів Славян, захожих з Царгорода, але апостолуючих у тїсній звязи з Римом і під папскою санкциєю. Зіславяньщені Болгари приймають сучасно християньство від Греків, котрі опісля навертають також Русь. Майже в тім самім часї в Чехах усталило ся християньство, а в Польщі приняло ся під нїмецким напором, що спровадив небавом опісля також і навернене Угрів. Тим способом як скандинавскі народи, так і Славяни, крім Болгар, Сербів і Руси, входять у склад західного сьвіта, котрий простирає ся далеко на північ і схід. Зпоміж славяньских народів лише полабскі Славяни з ненависти до Нїмцїв відпихають тревало християньство і наражують ся на поталу та ґерманїзацию. На полудні західний сьвіт відзискує значну часть того, що перед тим втратив; з Сицилії, спершу византийскої, опісля арабскої посїлости, починають музулман випирати Нормани, котрі вже перед тим усунули були византийску управу з південної Італії; в Іспанії після занепаду кордовского халїфату християньскі ко-

ролївства Наварри, Лєону, Кастилії й Араґонії безнастанно простирають ся коштом Сараценів. —

Доля обидвох найвисших у західнім християньстві достоїньств: папства . цїсарства, з собою строго звязаних Каролем В., залежить і в тій другій добі обопільно від себе. Папство за ослабленєм цїсарства Каролїнґів підносить ся спершу до більшої як перед тим могучости і значіня, але відтак після цїлковитого занепаду цїсарства і оно починає слабнути і попадає в зависимість від місцевих чинників, т. є. римскої шляхти. В часах єго пониженя обнимає роботу над піднесенєм релїґійного духа, просьвіти і церковного житя монаше духовеньство, клюнїяцка конгрегация, і підготовлює основу до подвигненя папства і реформи Церкви. Допомагає до сего і цїсарство, відновлене Оттоном В., але й він і єго наслїдники, пособляючи церковній реформі і визволяючи папство з зависимости від римскої шляхти, прямують заразом до обезпеки цїсарству цїлковитої переваги над папством, що в дійсности осягає Генрих III. Але се в наслїдках спроваджує грізну боротьбу обидвох достоїньств, відколи Григорий VII. в інтересї свободи Церкви і независимости папства починає боротьбу з Генрихом IV. А хоч завзята боротьба о інвеституру закінчила ся обосторонними уступками, всеж папство здобуло в нїй на все самостійне становище і забезпечило собі цїлковиту зверхність над західною Церквою; тимчасом наконечно втратило вплив на східну Церкву наслїдком утреваленя грецкої схизми. —

Від коли володарі східно-франконьскої держави осягнули цїсарске достоїньство, Нїмеччина займає в ґерманьско-романьскім сьвітї визначне становище, хитке однак о стілько, що цїсарскі домаганя сягають дальше, як їх влада, а в самій Нїмеччинї цїсарі приневолені раз по раз втихомирювати ворохобні князів. Вправдї стало улягає цїсарям Італїя, а відтак і Бурґундия, де цїсарі є заразом і королями, але де на останку їх влада є досить обмежена; однак на сходї Чехи, а іменно Польща і Угри, хоч нераз узнають цїсарску зверхність, користують ся всякою нагодою, щоби визволити ся зпід неї, глядаючи звичайно підмоги у пап. На північи однак лише Данїя із

скандинавских країв раз по раз приневолена признавати цїсарску зверхність, про котру нїхто не дбає в Норвеґії анї Швециї. Тимчасом на заходї цїсарский вплив дає ся лише перелетно відчувати у Франциї, поділеній на великі ленна, підчинені лише з імени зверхности француского короля; не сягає сей цїсарский вплив анї до Іспанії анї до Анґлії, що в тій добі попадає ся тричи заборови Норманів, котрі двічи прибувають з Данії і Норвеґії, а третій раз із францускої Нормандиї. Всї ті краї однак глядять союза із папством зреформованим Григориєм VII.; папи є отже в далеко висшім ступнї церковними начальниками західного християньства, як цїсарі єго сьвітскими начальниками.

ТРЕТЯ ДОБА.

Часи хрестоносних походів.

1095—1270.

XI. РОЗДЇЛ.

Початки хрестоносних походів. Причини хрестоносних війн, перший похід і Єрусалимске королївство.

Kugler, Geschichte der Kreuzzüge, Berlin 1891 (2 вид. в Збірцї Oncken-a). — H. Prutz, Kulturgeschichte der Kreuzzüge, Berlin 1883.— Röhricht, Gesch. der Kreuzzüge im Umriss; той сам Gesch. des Königreichs Jerusalem; обидва в Інсбруку 1898: той сам Geschichte des ersten Kreuzzuges, Innsbruck 1901. — L. Gautier, La Chevalerie, Париж, 1890 (2 вид.) — Rey, Les colonies franques de Syrie, Париж, 1884.— Heyd, Geschichte des Levantehandels im Mittelalter, 2 томи, Stuttgart 1879 (франц. побільшене видане: Hist. du commerce du Levant, Липск, 1885—1886.

Причини хрестоносних походів. — Найбільш характеристичним явищем у середних віках єсть ряд великих походів західного лицарства на схід задля завойованя сьв. Землї, відомих під назвою хрестоносних походів. Головною їх причиною було се, що в музулманьскім сьвітї за приводом сьвіжих живел віджив фанатизм і відновив ся грізний давнїйше, але ослабаючий протягом часу напір ісляміз-

му на християньство саме тоді, коли в цілій західній суспільности християньскій розгоріло ся найважнійше релїґійне чувство, а серед лицарства виробило ся розумінє сьвятої війни з невірними.

Напір Турків Сельджуків на византийске цісарство. — Багдадский халїфат Аббасидів занепадав безнастанно і щораз то нові части музулманьского сьвіта відривали ся від него. Щоби спасти останки своєї держави, халїфи, не довіряючи вже Арабам, утворили собі прибічну ґвардию з наємників (затяжців), головно турецких, але небавом попали в цїлковиту зависимість від єї начальника, т. зв. князя князїв, емір-аль-омра, котрий загорнув усю владу управну і полишив халїфови лише духовну владу. Султан одного з навернених уже на ісля́мізм турецких племен, т. зв. Турків Сельджуків, Тоґруль-Беґ, в половині XI. столїтя утворив у Туркестанї велику державу заборну, відтак дійшов до Багдаду і приневолив халїфа, щоби віддав єму достоїньство еміра-аль-омра. Єго наслїдники стали нагально напирати на византийске цісарство і видерли єму не лише Сирию, але навіть переважну часть Малої Азиї майже по Босфор. Велика держава Сельджуків подїлила ся вже на части, але кожда з них робила дальше забори і була безнастанно грізна. Коли отже по довших забуренях дійшов до влади цїсар Алексій I. з нової династиї Комненів, звернув ся до папи Урбана II. з домаганєм підмоги від західного християньства.

Богомілє до сьв. Землї і перепони роблені їм Сельджуками. — По всї часи був серед побожних християн звичай, до місць вславлених житєм або мощами Сьвятих Господних, а передовсїм до гробу Спасителя в Єрусалимі і до сьв. Землї відбувати побожне богомілє. Араби, заволодївши сьв. Землею, добачали в тім для себе жерело доходів і не робили нїяких перепон богомільцям, котрі почали дізнавати перепон аж тодї, відколи Єрусалим дістав ся під владу Сельджуків. А тимчасом наслїдком зросту християньскої аскези на Заходї простували до сьв. Землї цїлі товпи путників всякого стану, а кривди дізнані від Сельджуків викликували у них найвисше обуренє. Особливо в серцях панів і февдальної шляхти повстало чувство, що се сором для християньства, щоби сьвяті місця находи-

ли ся в руках невірних, і будило се переконанє, що визволити їх з такої наруги було би задачею достойною християньского лицарства.

Початки християньского лицарства. — Саме тодї усталило ся на Заходї розумінє лицарства. Загальні приписи для всїх членів февдальної шляхти, оперті на загальнім звичаю: як кождий з них має виховувати ся, як жити і як берегти своєї чести, як на останку в бою боро-ти ся і сповняти обовязки зглядом свого сузерена і зглядом своїх васалїв, виробили ся раньше; але аж в XI. ст. взяла Церква сї приписи в свою опіку, а тим способом ублагороднило ся і двигнуло морально само войованє і відданий єму шляхотский стан. Хто до него належав, вправляв ся від дитячих лїт у всїх фізичних вправах, учив ся їздити кінно і робити оружем, переносити труди й мозоли, а найлїпшою школою були всякого рода лови: з псами, з соколами і т. д.Таке вихованє побирали звичайно на дворі могучого пана, де шляхотский молодець набував оглади і лицарскої вправи, переходив ступнї пажа і отрока, а наостанку по зложеню доказів хоробрости в бою бував приниманий в лицарі або на боєвищу або при певних торжествах, іменно в більші церковні сьвята, причім складав присягу, що буде вірно сповняти всякі лицарскі обовязки, боронити слабших і пригноблених, а передовсїм берегти віри і Церкви і доходити єї кривд. Лицарство було почестю строго особистою, яку міг осягнути і нешляхтич; а кождий лицар боював кінно (Ritter=Reiter, chevalier=cavalier), вкритий збруєю, звичайно дротяною сорочкою і великим шеломом, з мечем при боцї, а в руцї з копієм осмотреним хоругвою, якò зачіпним оружєм, та із щитом, яко відпорним оружєм. В такім узброєню ставали не лише до бою, але зустрічали ся також для попису і вправи в громадних инколи й величавих ігрищах лицарских або турнїях, котрі відбували ся з великим торжеством на дворах могучих панів.

Боротьба християньского лицарства з іслямізмом в Іспанії та в Італії. — Християньске лицарство з усїма формами розвинуло ся найраньше в південній Франциї і нераз робило громадні походи до Іспанії, де безнастанно кипіла боротьба з музулманами щораз успішнїйша.

Але саме під конець XI. ст. прибувша з Африки фанатична секта музулманьска розлила ся по цілім Піренейскім півострові, так що можна було побоювати ся навіть для Франциї такої небезпеки, яка їй колись перед тим грозила з боку Арабів. Тимто тут було живе почутє потреби сьвятої війни проти невірних бісурманів. З північної Франциї Нормани щораз новими відділами поспішали до південної Італії і на Сицилію на погром Арабів, а пособляли їм у тім деякі італійскі міста, приморскі і торгові, іменно Ґенуа і Піза (що здобула вже на Арабах острів Сардинію).

Урбан II. взиває до хрестоносного походу в Клєрмон, 1095. — Папа Урбан II., Француз лицарского роду і клюнїяцкий монах, що вже весною 1095 на соборі в Пяченци прирік послови східного цїсаря Алексїя підмогу і похід на Схід, скликав осеню тогож року великий собор до Клєрмон (Clermont) у південній Франциї. Тут згромадили ся так великаньскі товпи духовеньства і сьвітских, що збори треба було відбувати під голим небом; а коли папа сам промовив, виказав грізну небезпеку з боку ісляму і всї кривди християн у Палестинї та візвав до сьвятої війни, в цїлім зібраню проявило ся таке одушевленє, що серед однодушних окликів: „Бог так хоче“, всї навзаводи обітували участь у сїм походї і на знак зложеного обіту припинали собі на рамени хрест із червоного сукна. Звідси пішла назва хрестоносних походів.

Петро Пустинник і народний похід хрестоносний. — Від собору в Клєрмон починає ся сей великий рух, котрий тревав з перервами майже два столїтя т. є цїлу т. зв. добу хрестоносних походів. Сягав він у найширші народні верстви заходами красномовних проповідників, котрі взивали з папского приказу до сьвятої війни. Рух захопив передовсїм усю Францию, Бурґундию й північну Італїю, але сягав також до Анґлії, західної Німеччини, а навіть до Скандинавії. Найуспішнїйше трудив ся над єго розжаренєм, у походї по Франциї в ріжних напрямах, побожний пустинник Петро з Амієну, що сам був путником у Палестинї і з власного досьвіду оповідав тепер про кривди, що християни дізнавали від музулман. На єго голос зброїли ся чим скорше люди всякого стану і віку та готовили ся до походу, не хотячи навіть ждати, аж лицар-

ство покінчить свої приготованя. Вже весною 1096 кількакроть стотисячні ватаги народу пустили ся на схід під проводом Петра з Амієну і инших начальників та проявляли дорогою велику ненавість до жидів, яко виновників мучеництва Спасителя, особливо в Кольонії та инших містах надреньских. Безладних товп, котрі допускали ся всюди надужить, почали всюди лякати ся. Угорский король Кольоман відпер і винищив їх богато, а більше ще вигинуло з рук Болгар. Часть, що добила ся до Царгорода, переправив цісар Алексій чим скорше за Босфор, але в Малій Азиї, недалеко Нікеї, таке їм нанесли пораженє Сельджуки, що ледво недобитки схоронили ся знов до Царгорода.

Хрестоносний похід лицарства, 1096—1099, і цісар Алексій Комнен. — В тих самих сторонах, де рушили ся народні верстви, у Франциї, Італії й західній Німеччині, таке саме одушевленє обгорнуло і февдальне лицарство, котре однак до походу приладжувало ся із знаємостю воєнних потреб, отже помалійше, і длятого виступило аж пізнійше. Не міг єму проводити ані виклятий здавна цісар Генрих IV., ані француский король Филип I., обложений що йно клятвою Урбаном II. (задля недозволеного подружа). Перший хрестоносний похід був отже ділом самого лише лицарства під проводом наймогутнійших князів-васалів, (як Раймунда ґр. Тулюзи; Гугона ґр. Вермандоа, королївского брата; Роберта кн. Нормандиї; Боемунда з Таренту і Ґотфрида з Буйону (Bouillon), кн. долішньої Льотаринґії), котрі в чотирох відділах простували ріжними шляхами, через Угорщину і Болгарию або Італію, під Царгород, щоби там зі собою злучити ся. Разом було се великаньске війско, около 2—300.000 людий, що тривожило цісаря Алексія, котрий лише з тим услівєм жертвував їм свою поміч, що заздалегідь зложать єму чолобитню яко ленники усїх посїлостий колись грецких, котрі в будучині здобудуть в Азиї.

Овлада Єрусалиму 1099 і єрусалимске королївство. — Перевезені до Малої Азиї византийскою фльотою хрестоносцї спільно з нею здобули на Сельджуках Нікею, відтак у глибині краю віднесли сьвітлу побіду під Дорилєєю (Doryleum), але в дальшім походї зазнавали

великого недостатку. Бальдвін, брат Ґотфрида з Буйону, перший осягнув самостійне ґрафство Едесси за Евфратом, між тим як головні сили хрестоносців облягали Антиохію, а занявши її наостанку підступом, самі з черги були приневолені видержати тяжку облогу від музулман. Опісля спори о посіданє Антиохії, признаної нормандскому Боемундови, так знеохотили хрестоносців, що богато з них вернуло домів.

Останок хрестоносців (50.000) добив ся по многих трудах під Єрусалим, здобув місто по 40-дневній облозї при другім приступі 15 липня 1099 і виправив серед музулман страшну різню. Владу в новім королївстві віддали начальники хрестоносців яко найдостойнїйшому зпоміж себе Готфридови з Буйону, кн. льотариньскому; але побожний лицар не хотїв носити золотого вінця там, де Христос ходив у терновім вінци, і приняв лише титул оборонця сьв. Гробу. Вже в рік опісля умер, а єго наслїдник, Бальдвін ґр. Едесси, коронував ся на першого короля єрусалимского. Він і обидва єго наслїдники, пособлювані безнастанним спершу припливом хрестоносців з Европи, розпростерли значно посїлости королївства на цїлім сирийскім побережу. Се королївство, кольонїя західного лицарства на Сходї, зорґанїзувало ся на взір февдальних відносин західних; отже, як на Заходї, так само і тут також великі ленники (кн. Антиохії, ґр. Едесси і Триполїс) не ботато дбали про королївску зверхність і все повно було колотнеч та суперечок, особливо, що владу королїв обмежувало крім того становище єрусалимского патриярха і Великих Майстрів лицарских орденів.

Розвиток лицарства на Сходї: лицарскі ордени. — Серед боротьби з невірними на Сходї розвинули ся і усталили форми і звичаї лицарства; настав іменно звичай уміщувати певні ознаки на щитах і хоругвах, з чого повстали герби, а дивоглядні постати геральдичних зьвірят мають по більшій части жерело у східних тканинах, уживаних на лицарскі хоругви в Палестинї. Скріпив ся також тїсний союз лицарства з Церквою і найшов свій вираз у лицарских орденах: лицарів сьвятинї або Темплєриїв і Йоанїтів або шпитальників. Перший з них, оснований (1118) францускими лицарями, складав ся головно з Фран-

цузів, а назву дістав від давної сьвятині Соломона, недалеко котрої стояла перша їх обитель; другий же повстав небавом за тим прикладом із давнійше вже єствуючого братства милосердного при шпитали сьв. Йоана і доповняв ся головно Італійцями. Члени обидвох сих орденів, звязані окрім трьох звичайних монаших обітів: послуху, убожества і чистоти, ще четвертим обітом: безнастанної боротьби з невірними, проживали спільно після свого уставу в безнастанній готовости воєнній; виправляли ся ненастанно в походи на ворога, видосконалювали воєнну умілість і положили найбільші заслуги в сьвятій війні; придбали отже небавом численні надання і посїлости не лише в сьв. Землї, але й у краях західної Европи. Начальники тих орденів носили назву В. Майстрів. Приймали до них на лицарів лише шляхту (крім сего були служебні братя і сьвященики капеляни). Монашою одежию Темпляриїв були білі плащі з червоним хрестом, а Йоанїтів чорні плащі з білим хрестом. Підчас третього походу 1119, утворив ся ще і третїй лицарский орден нїмецкий Пр. Дїви, знаний в Польщі під назвою Хрестоносцїв, що носили білі плащі з чорним хрестом.

Торговля італїйских міст на Сходї: Венеция, Ґенуа і Піза. — Не менші прислуги робили хрестоносцям італїйскі міста, іменно Венеция, Ґенуа і Піза. Венеция, заложена збігцями, що хоронили ся перед наїздом Аттилї в недоступних лягунах, не піддала ся нїколи нїякому з італїйских володарів, признавала все з імени зверхність византийских цїсарів, котрі за то оставляли Венецианам велику самоуправу і вибір власних князїв, т. зв. дожів, вела вельми живу торговлю з Царгородом, головною цїлими віками торговицею на всї плоди Сходу, і черпала звідсїль великі богатства. Ґенуа же і Піза розвивали ся завдяки торговлї в західній части Середземного моря серед безнастанних боротьб з тамошними Арабами. Завойованє західної Азиї Сельджуками вплинуло вельми некорисно на торгові відносини із Сходом. В слїд отже за хрестоносцями насамперед Ґенуенцї і Пізани, а небавом і Венецияни стали виправляти значні фльоти. І що йно їх поміч помогла заволодїти приморскими містами Палестини і Сирії, з котрих удержувано морскою дорогою

непереривні зносини із Заходом. За сї заслуги сї три міста осягнули значні торгові привілеї в єрусалимскім королївстві, котре стало головним пристановищем великої східної торговлї. Ся торговля стала небавом прибирати незнані перед тим розміри, але зате зросла і обопільна завить торгова сих трох републик до себе і дала ся добре в знаки в розвитку єрусалимского королївства.

Неміч єрусалимского королївства і реакция музулманьства; овлада Едесси. — Лише тривкою і безнастанною боротьбою могло удержати ся єрусалимске королївство, виставлене на неприхильність византийских цїсарів і напасти фанатизму музулман, а до того розриване безнастанно внутрішньою незгодою. Відколи отже ослабло перше одушевленє до хрестоносних походів і перестали громадно напливати хрестоносцї з Заходу, положенє сего королївства стало вельми трудне. На останку Імад-ед-дін Ценкі, володар Моссулю, здобув Едессу, заборло єрусалимского королївства, 1144. Вість про се викликала в Европі загальний переляк і дала понуку до другого хрестоносного походу, голошеного сьв. Бернардом з Клєрво́ (Clairvaux).

XII. РОЗДЇЛ.

Часи сьв. Бернарда. Початок боротьби Гогенштавфів і Вельфів, другий хрестоносний похід на полабских Славян.

G. Chevallier, Histoire de saint Bernard, Bruges, 1888. — W. Giesebrecht, Kaiserzeit, т. IV. — W. Bernhardi, Lothar von Supplinburg, 1879; тойже Konrad III., 2 томи, 1883 (обидва в Jahrb. d. d. Gesch.). Jastrow u. Winter, Deutsche Gesch. im Zeitalter der Hohenstaufen, Stuttgart, 1897. — Philippson, Geschichte Heinrichs d. Löwen, 2 томи, Leipzig, 1867. — Heinemann, Albrecht der Bär, Darmstadt 1864.

Зріст аскетичного напряму і нові чини. Сьв. Бернард з Клєрво (Clairvaux). — Від часу церковної реформи зростав безнастанно в західній Европі аскетичний напрям, наслїдком котрого повстали два нові чини: Цистерсів, т. зв. від монастиря в Citeaux (Cistercium, недалеко Діжон), відданих найострійшим умертвленям і ручній працї на рілї, котрі осїдали найрадше у відлюдних пустарах, щоби їх здобути для управи, і Премонстрантів або Норбертанів (званих так від монастиря Prémontré

в Шампанії, заснованого сьв. Норбертом, пізнїйшим маґдебурским архіепископом), котрі побіч умертвлень і покути займали ся ревно научуванєм і місиями, особливо в славяньских краях.

Найзнаменитшим представником аскетичного напряму, а заразом найвизначнїйшою і найбільш впливовою особистостю в першій половині XII. ст. був славний з чеснот і науки Цистерсиянець, сьв. Бернáрд, засновник і опат монастиря Клєрвó (в Шампанії). Лицарского походженя, але від наймолодших літ відданий всяким умертвленям, таку здобув собі славу, що з усіх усюдів збігали ся товпи, щоби єго побачити або почути. Окружений загальною почестю, покірний монах значив більше, як папа і цїсар, і нераз виступав у найдосяглїйших справах, а своїм одушевленєм і особистою принадою приєднував усіх для волї Божої, котру проповідував.

При виборі Іннокентия роздвоїла ся кардинальска колєґія, а новий папа був приневолений утїкати з Риму перед антипапою, котрому пособляв Роджер II., норманьский володар Сицилії, Апулії та Калябриї; єго за те іменував він королем Сицилії, 1130. Схоронивши ся до Франциї, Іннокентий II. за приводом сьв. Бернарда найшов там загальне признанє, а відтак і поміч римского короля Льотара, котрий підняв два походи на Рим, щоби положити конець управі антипапи і собі запевнити цїсарску корону. Іннокентий був однак приневолений узнати королївске достоїньство Роджера.

Цїсар Льотар, Вельфи і Гогенштавфи. — На Генриху V., вимерла франконьско-салїйска родина, а єго наслїдника Льотара, 1125—1137, доси саского князя і ворога цїсаря, а прихильника церковної реформи, вибрано королем головно за приводом духовеньства на велике невдоволенє двох братів з могучої родини швабскої Гогенштавфів (властиво die Staufer): Фридриха, кн. швабского, і Конрада, кн. франконьского; сї бо, сторонники і найблизші свояки (сестрінцї) Генриха V., сподївали ся майже на певно, що оден з них осягне корону. Щоби проти них скріпити ся, Льотар видав одиноку свою дочку і будучу наслїдницю за баварского князя, Генриха Гордого, з родини Вельфів і надав єму саске князївство.

Колиж братя Гогенштавфи признали спершу Льотара, а потім ворожо виступили проти него (Конрад найшов сторонників в Італії і оголосив ся та коронував королем), цісар по довгій боротьбі побідив їх з підмогою свого зятя, котрий тим способом став таким могучим, що з боязни перед ним німецкі князї по смерти Льотара вибрали королем кн. франконьского Конрада (1138—1152).

Конрад III. і Генрих Гордий. Початок боротьби Вельфів з Ґібеллїнами. — Наслїдком сего вибору корона дістала ся Гогенштавфам; одначе Генрих Гордий не признав королем Конрада, котрий єго за се обложив банїциєю і лишив єго не лише саского князївства (надав се Альбрехтови Медведеви), але також і баварского, по предках унаслїдованого, і віддав єго свому природному братови Леопольдови IV. з Бабенберґів, австрийскому марґрафови. Закипіла отже завзята боротьба обидвох сих родів, Вельфів і Гогенштавфів (котрих в Італії називано Ґібеллїнами від їх замку Вайблїнґен). Генрих Гордий, у тій боротьбі поконаний, умер небавом, а Конрад був відтак приневолений звернути саске князївство єго малолїтному синови Генрихови Львови. При всїм тім однак у Німеччинї й дальше тривали неспокої, а наслїдком того Конрадови не повів ся похід до Польщі, піднятий в оборонї прогнаного Володислава II. (котрого жінка, австрийска марґрафянка, була природною сестрою Конрада). Не міг також виправити ся до Італії, де єго взивав папа, обіцюючи коронувати єго цісарем; тимчасом мимо всїх перепон дав ся пірвати одушевленю до хрестоносного походу, котре розбудив сьв. Бернард.

Сьв. Бернард і другий хрестоносний похід, 1147—1149. — На вість про упадок Едесси і загрозу Єрусалима сей загально поважаний чернець став головним речником нового хрестоносного походу і проголосив єго насамперед у Франциї, а відтак у Німеччинї. На чолї руху станули тепер королї обидвох сих країв, Людвик VII. француский і Конрад III. Небавом через Угри виправили ся вперед Нїмцї, а за ними окремо Французи; окремо ріжними шляхами пішли дальше через Малу Азию. Але тут одні і другі дізнали так тяжких втрат то від оружя Сельджуків то з голоду й недостатку, що лише невелика

часть хрестоносців дістала ся на останку до Палестини морем. Тут підпринято похід на Дамаск з намови єрусалимского короля; однак сей похід був безуспішний, бо сї іменно, що намовили до него, завели і зрадили, помирившн ся на власну руку з дамаскеньким еміром. Сї невдачі і пізнанє на місци жалких відносин і внутрішних незгід в єрусалимскім королївстві довели хрестоносців до повного розчарованя. З їх поворотом до Европи гадка про хрестоносні походи завмерла на довший час, особливо що небавом умер сьв. Бернард, а з ним скінчила ся ціла та доба вибуялого аскетичного напряму; та перед тим ще сильно вплинув на східну Европу в боротьбах з поганьскою Славяньщиною.

Полабскі і поморскі Славяни в боротьбі з Нїмцями і Польщею. — Коли Нїмції з заходу і полудня готовили ся до походу до сьв. Землї, Сасам замість того позволив сьв. Бернард виправити ся близше на полабских Славян або Вендів. Всї ті Славяни нищили християньство, розповсюджуване з Німеччини і з Польщі, і знищили епископства, заложені в їх краях Оттоном В. і Болеславом Хоробрим. Вправдї оден з оботритских князїв, Ґотшальк (сучасний цїсареви Генрихови III.), вихований в нїмецкім монастирі, вспів утворити з Оботритів і Лютиків значну державу і за прикладом Чех та Польщі намагав ся захистити її перед заливом нїмоти, навертаючи підданих своїх на християньство. Але небавом знищила єго дїло реакция поганьства, котрого головним осїдком був острів Руґія із славною сьвятинею Сьвятовида в Арконї. В поганьстві оставали також заможні поморскі міста при горлї Одри (Штетин і Юлин); тут то як раз на Поморє звернула ся дїяльність Польщі вже за Володислава Германа, а ще успішнїйше за єго сина Болеслава.

Болеслав Кривоустий; завойованє і навернене Поморя. — Войовничий і вдатний Болеслав Кривоустий, 1102—1139, переняв ся думкою Болеслава Хороброго про велику державу злучених із собою і навернених західних Славян, мішав ся в чеські, угорскі та рускі справи і знов високо піднїс значінє Польщі, а всяким замахам Генриха V. на свою независимість успішно опирав ся і без великих боїв, самою зручною обороною звихнув походи

цїсаря на свої краї і наніс єму пораженє (оборона Ґлоґова, Песє поле). Головно однак Болеслав зібрав усї сили, щоби заволодїти богатим надодряньским Поморєм, приневолив тамошних князїв признати свою зверхність і, щоби її утвердити, вислав там Оттона, бамберского епископа, котрий став апостолом Поморя. Оснувавши нове поморске епископство, Болеслав став так могучим, що єго зверхність признано навіть за Одрою у Лютиків; не важив ся однак зовсїм зірвати звязи з Нїмцями, не коронував ся королем, а навіть зложив чолобитню цїсареви Льотарови, котрий сучасно намагав ся підбивати і навертати полабских Славян з досить добрим успіхом.

Завіщанє Болеслава Кривоустого і єго наслїдки. — Умираючи і роздїлюючи свою державу поміж чотирох синів, Болеслав Кривоустий бажав удержати єї єдність з підмогою сенїорату, котрий установив після взірця Чех на такий лад, що все найстарший віком з єго нащадків мав правити в Кракові яко великий князь і бути зверхником над иншими удїльними князями і над Поморєм. Коли однак Володислав II. не хотїв тим вдоволити ся і намагав ся загорнути удїли своїх братів, вступили ся за ними зростаючі в значінє пани і достойники та прогнали Володислава з Польщі. Виправлений в єго оборонї похід єго шваґра, короля Конрада III., не заподїяв Польщі нїякої шкоди; але сї внутрішні боротьби і подїл краю захитали єї володарством на Поморю поміж Одрою і Вислою і знищили зовсїм вплив на західну Славяньщину, видану з того часу на поталу ґерманїзациї.

Генрих Лев і Альбрехт Медвідь. Хрестоносний похід на Вендів і германїзация полабских Славян. — Наконечного покореня і знїмченя полабских Славян довершили два князї: Генрих Лев, кн. саский, і Альбрехт Медвідь, марґраф північної мархії. Они то вихіснували в свою користь розогнене сьв. Бернардом одушевленє до сьвятої війни, зорґанїзували хрестоносний похід на поганьских полабских Славян, в котрім під їх проводом крім многих духовних князїв нїмецких брали участь також і Данцї і деякі польскі князї. А хоч сам хрестоносний похід не богато приніс добичі, відняв однак Славянам усяку надію, щоби могли остояти ся супроти переваги Нїмцїв. Обо-

тритскі князї і сусїдні аж по Балтийске море підлягали з того часу Генрихови Львови, платили єму данини і не спиняли приходу нїмецких поселенцїв та заселюваня ними їх країв. Тим самим ладом поступав Альбрехт Медвідь дальше на полудні за середньою Лабою і став тим способом властивим основником бранденбурскої мархії (названої так від славяньского перед тим Бранибору). Наслїдком систематичного заселюваня повело ся Нїмцям перегодом зовсїм винародовити і знїмчити ті просторі славяньскі краї поміж Лабою та Одрою.

XIII. РОЗДЇЛ.

Фридрих Рудобородий і Александер III. Зріст міст і віднова боротьби цїсарства з папством о перевагу.

Hegel, Gesch. der Städteverfassung in Italien, 2 томи, Leipzig 1847. — Тойже, Die Entstehung des deutschen Städtewesens, Leipzig, 1898. — Giesebrecht, Kaiserzeit, т. V. 1, 2 (без кінця, нестає 3-ої части). — Lamprecht, Deutsche Gesch. т. III. Berlin 1893. — Reuter, Geschichte Alexanders III. u. d. Kirche seiner Zeit, 3 томи, Leipzig 1860—64 (2 вид.) — Prutz, Kaiser Friedrich I., 3 томи, Danzig 1871—73.

Почини середньовічних міст в Італії, Франциї і Нїмеччинї. — Наїзди варварских народів знищили зовсїм старинний міский устрій муніципальний, а з того часу міста зарівно давні, походячі з римских часів, як і нові, що повстали около епископских катедр, монастирів або королївских гóродів, були довго лише зборищем численнїйшого як деинде населеня, занятого торговлею або рукодїлєм, у значній части невільного. Відколи настав февдальний лад, кожде місто належало до якогось сьвітского або духовного пана, котрий ним правив з підмогою своїх урядників; а деякі з тих панів, особливо епископи, дбали про розвиток своїх посїлостий, признавали населенцям міст певні свободи, щоби приманити до них численнїйше населенє. Крім звичайних у містах торгів, у місцях догідних для торговлї, відбували ся також великі ярмарки, для котрих безпечности та обопільної помочи творили ся товариства купцїв, звані ґільдиями. Наслїдком того особливо в містах, положених на головних шляхах торгових над більшими ріками, почало населенє зростати в достатки

і вже від XI. ст. добивати ся участи в міскій управі, а навіть цілковитої самоуправи. Ріжними способами, чи то оплатами для своїх панів і купованєм від них свободи, чи також здобуванєм єї собі силою серед заворушень, осягали міста широкі привілеї, передовсїм право вибору власних урядників, т. зв. консулїв, лавників і т. и., та ради міскої, зложеної з певного числа найзнаменитших міщан. Сучасно окружали ся міста кріпкими мурами, котрих стерегли самі міщани, зорганізовані в корпорациї після своїх занять себ то в цехи. В XII. ст. всюди міскі громади або комуни стають побіч духовеньства і шляхти третим вельми важним політичним і суспільним чинником.

Самоуправа і могучість італїйских міст, особливо льомбардских. — Найраньше і найсьвітлїйше розвинули ся італїйскі міста яко головні осїдки торговлї і промислу в тодїшнім західнім сьвітї, і то не лише надморскі міста (Венеция, Ґенуа, Піза), але також міста в глибині суходолу положені, в Тосканїї (Фльоренция), а передовсїм у Льомбардиї. Тут війшла в склад міщаньства і околична шляхта і брала участь переважно в міскій управі. Серед боротьби о інвеституру льомбардскі міста визволили ся зовсїм зпід зверхности як цїсарскої так і своїх епископів і стали сильними републиками, котрі могли вивести до бою значні оружні сили. Особливо Медиолян мав великаньскі засоби, а опікуючись дрібнїйшими приязними собі містами, виступав беззглядно супроти неслухняних міст.

Римска річпосполита і Арнольд з Брешії (Brescia). — Приклад північно-італїйских міст вплинув також і на Рим, хоч церковна столиця західного християньства, без власного промислу і торговлї, не мала условин самостійного розвитку. Забуреня серед народу і дрібної римскої шляхти проти папи і головних єго васалїв спровадили проголошенє речипосполитої в Римі, 1143, а папа Евгенїй III. був приневолений утїкати з міста. Явив ся там тимчасом і став душею цїлого руху монах і людовий аґітатор Арнольд з Брешії, котрий здавна виступав з осудом всякої сьвітскої влади духовеньства та домагав ся, щоби удержувало ся виключно з десятин і жило в убожестві. Папа Евгенїй III. схоронив ся до Франциї і даремно взивав опіки Конрада III., бо забуреня в Нїмеччинї та участь у хресто-

носнім поході не позволили сему королеви виправити ся до Італії, а по повороті з хрестоносного походу, в останних літах єго житя, нові неспокої в Німеччині викликав Генрих Лев і відновив свої домаганя до Баварії.

Фридрих Рудобородий, 1152—1190. — По смерти Конрада вибрано однодушно королем єго братанича, князя швабского Фридриха, а то в тій цїли, щоби закінчив боротьбу Гогенштавфів з Вельфами. І справдї новий король признав зараз право Генриха Льва до Баварії і тим способом приєднав собі єго так, що Генрих доставив єму значної помочи до першого італїйского походу. Молодечий Фридрих, званий Рудобородим або Барбароссою, вельми честилюбивий і спосібний, змагав до приверненя цїсарского достоїньства в такім значіню, яке оно мало за часів Кароля В. Длятого виправив ся із значним війском до північної Італії, коронував ся італїйским королем і на великім соймі приняв жалоби льомбардских міст на Медиолян; однак не сьмів ще розправити ся з самим тим містом, а збурив лише кілька дрібнїйших міст, з ним союзних. Пильно єму було до Риму, де єго взивав також папа, щоби згнобив річпосполиту, і саміж таки її начальники, що домагали ся її признаня за цїну цїсарскої корони. Фридрих відкинув з наругою предлоги републиканцїв, а полоненого Арнольда з Брешії видав папі на страченє; відтак заволодїв частию Риму з церквою сьв. Петра та одержав цїсарску корону з рук папи 1155.

Згода з Вельфами; Австрия князївством, 1156. — З поворотом до Німеччини Фридрих закінчив рішучо боротьбу о Баварию. На настійчиве домаганє цїсаря дотеперішнїй власник, австрийский марґраф, Генрих Язомірґот, відступив Баварию свому пасербови Генрихови Львови. За то австрийску мархію, побільшену східною частию Баварії (т. зв. з того часу Австриєю горішньою), підніс Фридрих І. до достоїньства князївства і разом з широкими привілеями надав родинї Бабенберґів наслїдно в мужескій і женьскій лінії.

Фридрих зверхником Данії і Польщі. — Користуючи ся боротьбами о престіл у Данії, Фридрих відновив цїсарску над нею зверхність. Однак пізнїйше Вальдемар І. Великий вистачив значну фльоту, здобув Руґію і ви-

нищив тут наконечно останки поганьства серед Славян, а після упадку Генриха Льва став наймогутнійшим володарем на півночи і володів цілим побережем Балтийского моря. Так само і на сході відновив Фридрих цісарску зверхність, бо, вступаючи ся знов за прогнаним з Польщі Володиславом II., дійшов побідно з війском аж під Познань і приневолив тим Болеслава Кучерявого, що ставив ся в цісарскім таборі, упокорив ся перед ним, признав себе єго ленником, прирік данину і участь в походї до Італії, а також привернене Володислава в Польщі, 1157. Вправдї тих условин польскі князї не виконали, але удїл Володислава II., Шлеск, віддано по єго смерти єго синам, а сї шлескі князї, привернені за нїмецким приводом, тягнули все з того часу до Нїмеччини. Вірного собі ческого князя Володислава II. именував цісар королем, 1158, і зобовязав єго зате, щоби єму товаришив у походї до Італії із значними відділами.

Фридрих згноблює льомбардскі міста; збурене Медиоляну. — Після скріпленя своєї власти в Нїмеччинї і в Бурґундиї Фридрих вибирав ся знов до Італії. Медиолян, обложений великим цісарским війском, був приневолений покорити ся, а на новім соймі на ронкальскій рівнинї під Пяченцою (Piacenza), 1158, цісар опер ся на виводах учених правників, зніс самоуправу всїх льомбардских міст, приказав їм платити собі значні данини і визначив именованих ним начальників т. зв. podesta. Лише Медиолян осьмілив ся їх не приняти, а обложений цїлою цісарскою силою видержував більш двох лїт облогу, поки наостанку голодом зморений уляг, 1162. Зате Фридрих видав єго на поталу ворожим містам італійским, котрі мстили ся за свої кривди і довели єго до цїлковитого знищеня. З найбільшого і найбогатшого в цїлім західнім сьвітї міста не остав нїякий слїд крім церков, а єго населенє розміщено в чотирох окремих отвертих оселях.

Фридрих Рудобородий і Александер III. — Підчас боротьби цісаря з льомбардскими містами умер папа Адриян IV. Більшість кардиналів вибрала єго наслїдником кардинала Ролянда (ненависного цісареви з того часу, коли яко папский леґат висловив ся перед ним, що дістав цісарску корону яко папске добродійство, beneficium, котрим то

висловом означувано ленно). Він прибрав імя Александра III., 1159—1181. Меншість однак, залякана могучостию цїсаря, опирала ся при виборі одного з прихильних єму кардиналів. В Італії цїсарска перевага була так велика, що Александер III. був приневолений утїкати до Франциї; а коли там найшов загальне признанє всего Заходу, сьміло ставив чоло цїсарскій могучости і викляв Фридриха. Відтак увійшов у союз з королем Неаполю і Сицилії, та з єго підмогою вернув до Риму, радісно витаний народом яко спаситель від цїсарского ярма. Тодї Фридрих Рудобородий вибрав ся на новий похід до Риму і впровадив там другого вже з черги антипапу, між тим як Александер був приневолений знов утїкати 1166. Здавало ся тодї, що вже нїчо не зможе оперти ся цїсарскій могучости; небавом однак пошесть у Римі знищила сьвітле цїсарске війско, а се пораженє, загально уважане Божою карою, дало поклик до загального в Італії заворушеня.

Лїга льомбардских міст і пораженє Фридриха I. — Гнобленє цїсарских подестів у містах викликало загальне негодованє в Льомбардиї, а по відвороті Фридриха зпід Риму за приводом Александра III. всї льомбардскі міста злучили ся в одну велику лїґу під папским протекторатом. Втихла на якийсь час давна завитсь міст, спільно відбудовано Медиолян і, принявши єго до лїґи, зібрано значні оружні віддїли. Коли отже цїсар прибув знов до Італії з недостаточними силами і не вспів нахилити Генриха Льва, щоби дав єму помогу, не міг нїгде зломити опору міст і наостанку в бою під Леняно (Legnano) дізнав цїлковитого пораженя, 1176, головно від медиоляньскої піхоти. Щоби не переговорювати прямо з побідними містами, Фридрих почав переговори з Александром III., зїхав ся з ним особисто в Венециї, покорив ся перед ним і признав наконечно цїлковиту независимість папства, 1177. За приводом папи заключено розєм між цїсарем а містами, а відтак, 1183, наконечний договір у Констанциї, котрим цїсар признав цїлковиту їх самоуправу, а застеріг собі лише зверхність і значні доходи. Тим способом при участи і під опікою папи італїйскі міста здобули собі полїтичну свободу; а в часї

сеї боротьби розповсюдили ся в Італії назви Ґвельфів і Ґібеллїнів для означеня двох воюючих сторонництв: Ґібеллїнів яко прихильників цїсарскої переваги і Ґвельфів яко ворогів цїсарства, а сторонників папскої переваги.

Могучість Генриха Льва в Нїмеччинї і єго упадок. — Генрих Лев не був ще тодї цїсарским ворогом, але усунув ся зовсїм від боротьби в Італії. Занятий зовсїм завойованєм і заселенєм славяньских країв, закладав міста і пособляв їх торговлї на Балтийскім морі (Любека) а на даньскі і всї північні справи мав вплив так переважний, що в самім тім єго становищі лежала небезпека для цїсаря. Тимто Фридрих зараз після закінченя війни в Італії постановив єго упокорити, до чого давали нагоду безнастанні жалоби на него, іменно епископів. Генрих Лев, візваний до оправданя, не станув перед цїсарским судом; після того цїсар обложив єго банїциєю і лишив єго всїх посїлостий 1180. З розбитої на части Саксонії східну часть з титулом князя дістав син Альбрехта Медведя, Бернард з Ангальту. Баварске князївство дістало ся Оттонови з Віттельсбаху, обмежене однак тим, що з належної доси до него мархії утворено окреме князївство Стирии. Навіть просторі алльодияльні добра Вельфів (Бравншвайґ і Лїнебурґ) Генрих Лев з княжим титулом задержав лише з ласки цїсаря, скоро полишений на останку всїма сторонниками і ленниками, примирив ся з ним і віддалив ся на часове прогнанє до Анґлії.

Останні лїта і смерть Фридриха. — Тим способом згнобивши всїх противників і розбивши два давні князївства, Фридрих Рудобородий підняв цїсарске достоїньство в Нїмеччинї до невиданої здавна висоти. Був се лицарский муж, удатний полководець, невсипучий дїяльний володар, пильний сторож мира і внутрішнього ладу, заразом ревний опікун просьвіти; єго дїла осьпівував знаменитий історик, сучасний і близкий цїсарский свояк, Оттон, фрайзинґеньский епископ, автор великої лїтописи сьвіта. В останних роках житя Барбаросса відкрив для своєї родини нові вигляди зросту могучости в Італії, придбавши для сина Генриха, вибраного вже римским королем, руку наслїдниці вигасаючих норманьских королїв Неаполю і Сицилії. Сама навіть смерть єго в струях ріки Селєф, 1190, на далекім

Сходї, де виправив ся на хрестоносний похід на вість про овладу Єрусалиму музулманами, окружила імя славного володаря новим чаром.

XIV. РОЗДЇЛ.

Франция й Анґлїя в XII. столїтю і третїй хрестоносний похід.

Lavisse, Histoire de France, т. II., 2. і III. 1: Luchaire, 987--1326 Париж 1901—2. — Luchaire, Histoire des institutions de la France sous les premiers Capétiens, 2 томи, Париж 1883. — Rambaud, Histoire de la civilisation française т. I., Париж, 1887. — G. Paris, La poésie franç. du moyen âge, Париж, 1888. — Stubbs, The constitutional history of England, 3 томи, Oxford 1883—87.— Gneist, Englische Verfassungsgeschichte, Berlin 1882.

Значінє Франциї в XI. і XII. ст. — Західна часть давної великої франконьскої монархії Каролїнґів в XI. і XII. ст. була осїдком найбільш оживленого суспільного і умового руху. Звідтам, де найраньше усталив ся феодалїзм, почала ся церковна реформа та інституция лицарства; звідтам вийшла перша понука до хрестоносних походів, там зродила ся схолястична фільософія, а на останку почала розвивати ся поезия в людових говорах і новий рід мистецтва т. зв. готицке мистецтво. Завойованє Анґлїї та південної Італії зфранцуженими Норманами і перший хрестоносний похід, дїло францускогo лицарства, рознесли вплив французкої культури далеко і широко; на Сходї назвою Франків означувано (і нинї ще означують) всїх приходцїв із Заходу.

Народна окремішність північної і південної Франциї; лицарска поезия і готицке мистецтво. — Подїлене на богато майже окремих частий, францускe королївство не мало ще тодї нїякої народної звязи. Питома французка народність творила ся що йно на півночи; на полуднї говорено окремим провансальским говором або лянґведоцким (langue d'oc в супротивности до langue d'oil, уживаного на півночи; oil = oui). Населенє південної Франциї, богатше, засібнїйше, рухливше, склонне до забави і залюбоване в веселощах, ріжнило ся способом житя і звичаями від населеня північної Франциї, більше жорстокого і занедбаного, залюбованого у війнї, поважнїйшого і горячійшого у вірі, з сильнїйшою феодальною

орґанізациєю. Ся ріжниця відбивала ся у відміннім настрою та характері лицарскої поезиї, котра як раз тут і там розвивала ся успішно в обидвох окремих говорах. На півночи цвила лицарска поезия безіменних поетів, т. зв. труверів, котрі прославляли воєнні діла Кароля В. і єго палядинів, особливо Ролянда, або короля Артуса і лицарів круглого стола, і творили у своїх поемах (т. зв. chansons des gestes) ідеальний образ февдального лицарства. На полудні, де жива участь женщин у товарискім житю виробила вибагливі звичаї, т. зв. куртоазию або двірскість, улюблена була лицарска лїрика, пісні іскусної форми, що осьпівували честь женщин та ідеальну любов, а складали їх не лише заводові трубадури, але також найзнаменитші лицарі і могучі князї. Ся провансальска лицарска лїрика розійшла ся відтак по цїлій майже Европі, розбуджувала всюди одушевленє і викликувала наслїдованя (німецкі Minnesinger); до того й епічні циклї францускої поезиї стали обрабляти також небавом в инших мовах. Найповсюднїйше однак признанє найшов у цїлім християньскім сьвітї новий рід мистецтва, що повстало у північній Франциї в XII. ст., т. зв. (невластиво) готицке або (властивійше) остролукове мистецтво, перетворене з романьского мистецтва тим ладом, що круглі луки заступлено острими; ставляючи лекші і стрункійші філяри, кладено з того часу будівлї, іменно церкви, простірнїйші і висші від давнїйших, повні різьблених окрас і сьміло взнесені в гору. Небавом новий сей ґотицкий стиль став ся одною з характеристичних цїх для найсьвітлїйшої доби середних віків.

Неміч перших Капетингів і могучість їх великих васалїв. — Перші Капетинґи (від р. 987) осягнули корону з вибору великих ленників і мали над ними зверхність лише з імени. Правили они лише в князївстві Франциї, котре посїдали перед осягненєм корони в т. зв. королївских доменах, де остаточно навіть дрібнїйші їх безпосередні васалї не дуже бували їм слухняні. Простір сих королївских посїлостий був невеликий, між Льоарою а Соммою около Парижа і Орлєану; поза ним єствували князївства і ґрафства, котрих володарі, нераз могутнїйші від самих королїв, (н. пр. князї Нормандиї і Аквітанїї, графи Фляндриї і Тулюзи), слухали їх лише о стілько, о скілько

самі хотїли. Аж в XII. ст. починає зростати значінє королївскої влади, відколи рухливший від своїх попередників францускиӣ король Людвик VI. Грубиӣ 1108—1137, згнобив неслухняних дрібнїйших васалів у коронних посїлостях, великих васалів намагав ся ослабити, а взяв під опіку живий тоді міский рух і на останку придбав для свого сина руку Елєонори княгинї Аквітанїї, спадкоємницї всїх країв поміж Льоарою а Піренеями (провінциї Пуату і Ґієнни з Гасконїєю: Poitou, Guienne, Gas'cogne). Се подруже Людвика VII., 1137—1180, подвоїло королївскі посїлости, але не принесло тривких користий. Підчас другого хрестоносного походу Людвик VII. так відвернув ся від своєї легкодушної подруги, що зараз після повороту постарав ся про уневажненє подружа; а Елєонора аквітаньска вийшла безпроволочно замуж за ґрафа андеґавеньского (Анжу́), Генриха, спадкоємця Нормандиї та англїйскої корони.

Англїя частию андегавеньскої монархії Плянтаженетів. Генрих II. — На Генриху I., наймолодшім синї Вільгельма Завойовника, ревнім опікунї міст, вимер рід нормандских анґлїйских королїв, 1135. Після того поміж дочкою Генриха, Матильдою, подругою ґрафа андегавеньского (Anjou) Ґотфрида, званого Плянтаженетом (Plantagenet) а сестрінцем Генриха, Стефаном ґр. Бльоа (Blois) розгоріла ся страшна усобиця. Сю війну, що спричинила цїлковитий занепад королївскої влади, а зате зріст могучости баронів, закінчило примирє заключене з підмогою духовеньства, силою котрого Стефан остав до смерти королем, але признав своїм наслїдником сина Матильди, Генриха гр. Анжу. По вітцю наслїдив він францускі ґрафства Анжу, Мен і Туре́н (Anjou, Maine, Touraine), по матери Нормандию і Анґлїю, а наслїдком подружа з розведеною з Людвиком VII. Елєонорою аквітаньскою посїв Поату і Ґієнну. Генрих II. Плянтажене, 1154—1189, став отже володарем не лише Анґлїї, але також північно-західної половини Франциї, від Сомми аж по Піренеї. В Анґлїї відновив він традициї свого дїда Генриха I., усунув февдальну анархію і дбав пильно про супокій та правний лад в краю. В тій цїли видав богато законів, уладив народне судівництво, що дало почин пізнїйшим судам присяжних, і завів обїзди вандрівних судиїв по королївских ґрафствах. Найревнїйшим єго помічником був єго

канцлєр Тома Бекет, котрого за те супроти єго волї постарав ся настановити кантуарийским архієпископом і примасом Англїї. З того часу однак став Тома ревним сторожем усїх прав Церкви, зложив уряд канцлєра і опирав ся новим королївским законам, т. зв. клєрендоньским конституциям, 1164, котрими Генрих намагав ся також духовеньство піддати під королївскі суди. Прослїдований за се Бекет утїк до Франциї і аж по кількох роках вернув за приводом папи Александра III., але небавом убило єго у власній катедрі, 1170, кількох королївских лицарів, котрі підхопили нагальні, виречені в досадї слова Генриха про примаса. Мученича смерть єго викликала загальне і велике зворушенє в Англїї і поза Англїєю. З переляку перед клятвою Генрих поспішив оправдати ся перед папскими лєґатами, що се стало ся без єго відома і приказу, і зніс клєрендоньскі конституциї; опісля відправив прилюдну покуту церковну при прославленім вже чудами гробі примаса, котрого небавом признано сьвятим. Поєднаний з апостольскою столицею, виправив ся до Ірляндиї, приневолив до підлеглости незгідливих між собою кельтийских начальників, одержав від папи титул короля Ірляндиї і звязав тїснїйше з Римом ірляндску Церкву, котра доси мала богато окремішних питоменностий.

Генрих II. у боротьбі з Людвиком VII. і Филипом II. Августом. — Хоч простора монархія Плянтаженетів складала ся з ріжнородних живел, була одначе так грізною для францускихх королїв, що боротьба на смерть з нею стала їх головною задачею. Вправдї так могучому васалеви не легко міг шкодити оружною силою слабший сузерен єго; зате Людвик VII., а опісля хитрий син єго Филип II. Август, 1180—1223, користував ся всякою незгодою в родинї Генриха II. і раз по раз підбурював до бунтів єго неспокійних синів.

Упадок Єрусалима і третїй хрестоносний похід, 1189—1192. — Могучий і лицарский султан Салядин, володар Сириї та Єгипту, відніс головну побіду під Гіттін, взяв самого короля до неволї і серед загальної тревоги обляг Єрусалим, котрий небавом єму піддав ся, 1187, коли Салядин прирік єго населенцям житє і терпимість. Також легко загорнув султан богато надморских міст

в Палестині (між ними Аккон) і приготовляв цілковиту загладу всему єрусалимскому королївству. Папа бажав сему запобігти і велів голосити на Заході хрестоносний похід, а на покритє видатків наложив надзвичайні оплати на все духовеньство (Салядиньска десятина). Вибрав ся перший на сей похід з великим війском Фридрих Барбаросса (через Угри і Царгород), побив Сельджуків у Малій Азиї, але утонув при переправі через ріку Селєф (Калїкаднус), а відтак вже лише часть єго війска під єго сином Фридрихом і австрийским князем Лєопольдом V. дістала ся до Палестини. Филип II. Август і анґлїйский король Ришард, син Генриха II., перезимувавши на Сицилії, прямував морем до сьв. Землї, а Ришард по дорозї здобув Кипр на тамошнім королю з родини византийских Комненів. Цілий третїй хрестоносний похід обертав ся около облоги Аккону, а визначив ся в нїй передовсїм Ришард, що ізза неустрашимої хоробрости зажив великої слави і придбав назву „Львине серце", але заразом гордостю і загонистостю розєдняв ся з усїма начальниками хрестоносного походу.

По довгих боротьбах з поспішаючим на відсїч Салядином, котрого лицарскі прикмети чудували християн, повело ся на останку приневолити Аккон до здачі, 1191, а після того Филип Август вернув до Франциї. Ришард остав ще рік в Палестинї, відобрав Салядинови кілька значних міст на побережу, але не поважив ся посягнути за Єрусалимом. На вість про се, що Филип Август розпочав проти него неприятельскі змаганя, Ришард також забрав ся до повороту, заключивши з Салядином розєм на кілька лїт, що забезпечив християнам останки сирийских посїлостий і свобідний доступ до Єрусалима без нїяких оплат. Салядин небавом умер, а Ришарда в дорозї спіймав і увязнив австрийский князь, зневажений ним у сьв. Землї. Аж по зложеню чолобитнї і дуже великого окупу цїсареви Генрихови VI., котрому австрийский князь видав свого вязня, міг Ришард дістати ся до своїх країв, де відпер францускогo короля, але небавом там згинув, 1199. Головною памяткою по третім хрестоноснім походї був заснований тодї третїй великий лицарский орден, нїмецкий Орден Пр. Дїви або Хрестоносцїв.

XV. РОЗДІЛ.

Іннокентий III. Часи найвисшої могучости папства.

Loserth, Gesch. des späteren Mittelalters, 1197—1492, München 1903. — Brischar, Papst Innocenz III. u. seine Zeit, Freiburg, 1883. — Luchaire, Innocent III, 6 томів, Париж 1905—8. — Töche, Kaiser Heinrich VI., Leipzig 1867. — Winkelmann, Philipp von Schwaben und Otto IV. von Braunschweig, 2 томи, Berlin 1873—78. — Cartellieri, Philipp II. August, König von Frankreich, досп 2 томи Липск, 1900—06. -- Douais, Les Albigeois, Париж 1879. — Molinier, L' inquisition dans le midi de la France, Париж 1881. — Gebhard, Italie mystique, Париж 1890.— L. Müller, Die Anfänge des Minoritenordens, Freiburg 1885. — Sabatier, Vie de Saint François d' Assise, Париж 1894. — Porębowicz, Św. Franciszek z Assyżu, Warszawa 1899.

Могучість цїсаря Генриха VI. — Могучість родини Гогенштавфів піднїс найвисше син і наслїдник Барбаросси Генрих VI., 1190—1197, коли згнобив у Нїмеччинї нове заворушенє Вельфів і заволодїв по кровавій боротьбі нормандскою спадщиною своєї подруги, Неаполем і Сицилїєю. З того часу держав він у тяжкім нїмецкім ярмі цїлу Італїю, в самім Римі іменував цїсарских урядників і змагав прямо до того, щоби цїсарске достоїньство вчинити наслїдним у своїм родї та мрів про всесьвітну монархію і в сїй думцї виміг ленну чолобитню на кревнім Вельфів, Ришардї англїйскім, поки єго визволив з неволї. Але смерть молодого цїсаря серед приготовань до хрестоносного походу, котрий би і на Сходї здобув єму перевагу, знищила від разу сї горді замисли; серед заколоту в Італїї, так само як і в Нїмеччинї, що йно загрожене у своїй независимости папство двигнуло ся на найвисший щебель могучости і значіня.

Іннокентий III. зверхником християньства. — Довів до сего найзнаменитший по Григорию VII. папа, Іннокентий III., 1198—1216, (кардинал Льотарий Конті з Сенї, Segni), учений богослов і правник, а заразом вельми рішучий полїтик. Глибоко переконаний о тім, що духовній владї належить ся така сама перевага над сьвітскою, яку має душа над тїлом, бажав і домагав ся, щоби всї королї підлягали начальникови Церкви, а обопільні взаємини обидвох найвисших влад у християньстві, папи і цїсаря, порівнував із взаєминами обидвох небесних сьвітил, сонця

і місяця, з котрих останне сьвітить лише відбитим сьвітлом. Все і всюди виступав яко найвисший сторож висшого правного ладу і находив для своїх приказів майже все послух та став ся роздавцем корон і зверхником всего християньства західного, над котрого обороною і розширенєм границь трудив ся невтомно.

Іннокентий III. уладжує італійскі справи. — Передовсім Іннокентий III. привернув і скріпив сьвітску владу папів у Римі і небавом відновив цілу церковну державу, звідки були приневолені уступити перед ненавистю населеня настановлені там цїсарем нїмецкі папи. З тосканьскими та льомбардскими містами навязав відносини, запевнив поміч і опіку сторонництву Ґвельфів, а в південній Італії та Сицилії, яко ленний зверхник тих країв, обняв з підмогою своїх леґатів управу іменем малолїтного цїсарского сина Фридриха, над котрим опіку повірила єму умираючи овдовіла цїсарева.

Участь Іннокентия III. в боротьбі о корону в Нїмеччинї. — В Нїмеччинї тимчасом без огляду на давнїйший вибір (за житя вітця) тогож Фридриха послїдував 1198 незгідний вибір нового короля і вибухла нагальна боротьба Ґвельфів з Ґібеллїнами о корону. Довкола наймолодшого сина Барбаросси, Филипа, скупили ся всї приятелї Гогенштавфів, найчисленнїйші в південній Нїмеччинї; вибранець вельфійского сторонництва, Оттон IV., син Генриха Льва, мав за собою північну Нїмеччину, головно Сасів і переважну часть духовних князїв. Єго отже признав королем Іннокентий III.; але по кількох роках, як привітливий і людяний Филип приєднав собі численнїйших приятелїв і найпильнїйші робив заходи, щоби поєднати ся з папою, нахиляв ся вже Іннокентий до переговорів з ним, та нагла смерть Филипа, 1208, з руки убийника, спонуканого приватною пімстою, станула тому перепоною. В утомленій довгою усобицею Нїмеччинї признано тепер загально королем Оттона IV. а Іннокентий III. коронував єго цїсарем. Одначе й Вельф навпаки обіцянкам відновив небавом усї ґібеллїньскі домаганя до прав і посїлостий спірних між папством а цїсарями. Наслїдком того по даремних напімненях і погрозах Іннокентий III. на останку обложив єго клятвою і покликав проти него

молодого Гогенштавфа Фридриха. Зложивши торжественний обіт, що зараз відступить сицилїйску корону синови, як лише осягне нїмецку (злука обидвох була найбільшою небезпекою для папства), Фридрих II. з папскою підмогою виправив ся до Нїмеччини, де зараз підняло ся сторонництво Ґібеллїнів до боротьби з ненависним Оттоном, котра рішила ся у Франциї.

Іннокентий III. і Филип Август. Розбитє андеґавеньскої монархії. — Француский король Филип Август стягнув був перед тим на себе строгі церковні кари, коли виміг на француских епископах уневажненє свого подружа і заключив неправно нове. Іннокентий III. покликав сю справу перед свій суд і по вичерпаню всїх лагідних способів кинув на останку інтердикт на всї королївскі краї; всюди там позачинювали церкви і перестали уділяти сьв. тайн, а се викликало так великий неспокій всего населеня, що король був приневолений піддати ся волї папи тим більше, що потребував єго помочи в боротьбі з анґлїйским королем Іваном без Землї. Сей обняв по своїм братї Ришардї володарство в цїлій андеґавеньскій монархії, 1199—1216, яко володар строгий, віроломний і зненавиджений всїма своїми підданими задля грабованя і гнобленя, та дав Филипови II. здавна бажану нагоду знищити могучість роду Плянтаженетів. Коли запізваний одним із покривджених своїх аквітаньских васалїв перед суд француского короля яко сузерена відказав явити ся перед ним, втратив силою вироку своїх перів, т. є. великих васалїв францускої корони, всї свої ленна у Франциї. Убийством же свого братанича Артура викликав таке обуренє серед власних васалїв, що Филип II., яко виконавець сего вироку, наїхав Нормандию, Анжу, Мен і Турен, і нїгде майже не стрітив опору та майже без перепони прилучив усї ті провінциї до своїх королївских домен. Почутє народної звязи з иншими провінциями північної Франциї, котре вже тут було виробило ся, вельми улекшило Филипови сю задачу; а обдаровуючи всюди міста в тих краях новими привілеями, злучив француский король небавом тїснїйше нові придбаня з давними. Тим способом розбила ся на користь француских королїв грізна доси для них андеґавеньска могучість, 1204; анґлїйскому королеви остали

у Франциї лише Пуату і Ґієнна, — але Іван намагав ся відзискати сьвіжі втрати.

Іннокентий III. ленним зверхником 1213. — Пораженє Івана без Землї, Magna Charta, 1215. — Щоби на війну з францускім королем зібрати потрібні засоби, Іван без Землї допускав ся в Анґлії що раз то більшого грабованя і самоволї. Ремствувало на се передовсім анґлійске духовеньство, за котрим вступив ся папа; колиж Іван не хотїв признати іменованого папою архіепископа примаса і прослїдував єго сторонників та почав грабувати церковне майно, Іннокентий III. кинув інтердикт на Анґлїю, викляв короля і звільнив підданих від присяги на вірність, а вирок поручив виконати францускому королеви. Іван без Землї, полишений своїми васалями, бачив одиноке спасенє в покорі перед папским леґатом, в котрого руки знов зложив корону, від него що йно одержану яко ленно апостольскої столиці 1213. Сподїваючи ся тепер підмоги від папи, Іван відновив примирє з Оттоном IV. і спільно з ним наїхав Фляндрию. Филип II. однак з підмогою Фридриха II. у великім бою під Бувін (Bouvines), 1214, відніс цїлковиту побіду, а наслїдком того упали всякі надії Вельфів і Плянтаженетів. Оттон IV. полишений всїма, схоронив ся до власних посїлостий у північній Нїмеччинї, де забутий умер небавом (1218), а Фридриха II. признано всюди в Нїмеччинї королем. Іван без Землї був приневолений зречи ся втрачених у Франциї посїлостий, а се викликало в Анґлії ворохобню осьмілених єго пораженєм нормандских баронів, з котрими злучило ся анґлійске духовеньство і місто Льондон.

Під грозою втрати англїйскої корони Іван видав і заприсяг великий привілей свободи, magna charta libertatum, 1215. Ся Велика Карта управильняла обовязки і права баронів супроти короля і означувала подрібно, що надзвичайних від них данин може король вимагати лише на основі ухвали великої королївскої ради т. є. збору духовних і сьвітских панів; заразом запевняла духовеньству повну свободу канонїчну виборів, означувала права й обовязки другорядних васалів, а містам потверджувала їх привілеї та свободу торговлї. Однак заборонюючи спроваджувати чужих затяжцїв до Анґлії і вязнити кого небудь без попе-

реднього вироку судиїв рівного єму стану, обезпечувала Велика Карта всїх поселенцїв Анґлїї перед королївскою самоволею. Узгляднюючи права всїх станів, Велика Карта була доказом, що супроти гнобленя короля ріжні походженєм стани в Англії почали зливати ся в оден анґлїйский нарід; а хоч не вводила нїчого засаднично нового, лише укладала на письмі се, що здавна уважано правним ладом, всеж таки стала ся підвалиною всего пізнїйшого розвитку анґлїйскої конституциї.

Іннокентий III. оборонцем Іспанії перед музулманьством. — Іннокентий III. положив надзвичайні заслуги около оборони християньских королївств в Іспанії перед останним грізним напором музулманьства. Іспанїя, саме на передоднї хрестоносних походів виставлена на найбільшу небезпеку з того боку, зовсїм не брала участи в походах християньского лицарства до сьв. Землї (заборонив се виразно Урбан II.), але з розбудженого в цїлій Европі одушевленя для сьв. війни з музулманами осягнула найбільшу користь. Іспаньске лицарство переняло ся воєнним духом, котрого найвизначнїйшим виразом був славлений у лицарскій поезиї Сід Кампеадор, а богато хрестоносцїв з инших країв приходило сюди і глядало боротьби з невірними. Що раз то нові міста відбирано музулманам, а наслїдком того розпростирали ся давні королївства Кастилії й Арагонії. Крім того повстало нове, зване Портуґалїєю (від Porto Cale), 1139, котрого володарі осягнули признанє королївского титулу від папи і піддали ся за те єго ленній зверхности. За прикладом сьв. Землї і в Іспанії заложено такі як там лицарскі ордени, вивіновані щедро, котрі провадили ненастанну війну з невірними. Але виступленє нової фанатичної музулманьскої секти (Альмогадів) як в Африцї, так і в Іспанії та страшні пораженя нанесені християнам наразили на втрати всї добутки християн в Іспанії. Тодї то Іннокентий III. розвинув усю питому собі рішучість і звернув до Іспанії великий хрестоносний похід, а головна побіда християньского лицарства під Navas de Tolosa, 1212, зломила раз на все перевагу музулманьства. Держава музулманів (або Маврів) розпала ся на части, а они скоро ставали добичю христи-

яньских королївств; лише одна Ґранада зберегла ще протягом двох віків останки давної сьвітлости.

Четвертий хрестоносний похід, 1202—1204, і латиньске східне цїсарство. — Іннокентий III. ненастанно накликував усїх до нового хрестоносного походу, але монархи головних західних держав, занятї боротьбами між собою, не хотїли взяти в нїм участи. Четвертий похід підняло лише француске та італїйске лицарство під проводом ґр. Фляндриї і марґрафа Монферрату в порозуміню з Венециєю, котрої фльота мала перевезти на Схід хрестоносцїв. Не маючи досить гроший на заплату умовленої цїни перевозу, зібране вже в Венециї лицарство дало ся наклонити дожі Дандольо до походу на Задар у Дальматиї, а відтак обернуло ся на Царгород. Византийске цїсарство осягнуло з нагоди хрестоносних походів на ослаблених Сельджуках значну часть давних своїх посїлостий у Малїй Азиї і за Комненів ще раз піднесло ся до великої сьвітлости. Опісля однак поновили ся в Царгородї палатнї революциї; саме по однїй з них син лишеного влади цїсаря взивав хрестоносцїв зпід Задару на помогу і заманив їх обіцянкою щедрої нагороди, церковної унїї та підмоги в дальшім на Схід походї. Досить легко добуто слабо боронений Царгород, але з привerненим на престіл цїсарем почали ся небавом спори о нагороду, аж легковажене ними і обиджуване у своїх чувствах неспокійне населенє столицї підняло ворохобню. В сїй ворохобнї погиб і цїсар і єго син, а хрестоносцї рішили ся знов здобути Царгород, при чім се величаве місто дізнало такого спустошеня, що вже нїколи не вспіло двигнути ся із занепаду. Після подїлу добичі і заведеня февдалїзму хрестоносцї окликнули східним цїсарем ґр. Фляндриї Бальдвіна, иншим учасникам походу призначили великі ленна, а найбільш віддали після первісної умови Венециянам, котрі крім $^1/_3$ части столицї дістали численнї провінциї, пристани й острови найдогіднїйші для торговлї, що стала тепер майже їх монополем. Значнї части византийского цїсарства в Европі і в Азиї остали й на дальше в руках Греків, а їх володарі анї на хвилю не переривали боротьби з тим новим і вельми немічним латиньским цїсарством східним, лишеним задля февдального устрою тїснїйшої

внутрішньої звязи, ненависним населеню, котрому накинено церковну унію. Знищенє византийского цїсарства на разї усунуло схизму грецкої Церкви і длятого Іннокентий III., котрий викляв хрестоносців, коли звернули з дороги до сьв. Землї, признав на останку се, що стало ся, визволив їх від клятви і не перестав безнастанно взивати до хрестоносного походу до сьв. Землї.

Іннокентий III. і східна та північна Европа. Лятераньский собор, 1215. — Упадок византийского цїсарства повитали радісно славяньскі народи на Балканьскім півострові, особливо Болгари, котрі перед тим скинули гнетуче їх грецке ярмо і заснували новоболгарску державу із столицею в Тирнові. Володар єї Іван Асієн глядів взаємин з Римом і осягнув королївску корону від Іннокентия III. та признав себе за те папским ленником, 1204. Коли однак латиньский цїсар східний Бальдвін домагав ся від него підлеглости і почав з ним о се війну, болгарский король злучив ся з Греками і наніс єму важке пораженє. З того часу болгарскі королї були найгрізнїйшими ворогами латиньского цїсарства, а се відбило ся також і на церковних відносинах. Союз з апостольскою столицею перегодом зовсїм перервав ся, а болгарска Церква під начальством власного патриярха тирновского держала з того часу з грецкою схизматицкою Церквою. Так само нетривкою показала ся зависимість від Риму Сербії, котрої володар, Стефан II. Неманич, таким самим робом осягнув королївску корону від Іннокентия III. і признав себе єго ленником, але за приводом свого брата Сави, черця в грецкім монастирі, повернув небавом до східної Церкви.

В Угорщинї лєгати Іннокентия III. рішали спори претендентів до престола. За єго приводом у Польщі Церква осягнула независимість від сьвітскої влади (по довгій боротьбі архіепископа Г. Кетлїча з великопольским князем Володиславом Тонконогим), а Лєшко Білий віддав ся враз із своєю державою в опіку папі, котрий затвердив єго владу. Небавом цїла громада польских князїв признала духовеньству на синодї вільність від публичних тягарів, а польска Церква здобула собі тїснїйшу орґанїзацию. Під санкцією й управою Іннокентия III. Цистерси з Оливи (під Ґданьском)

робили місиї між поганьскими Прусаками, а в Лївонії, де від недавного часу почали осїдати поселенці з північної Німеччини, органїзувало ся перше епископство в Ридзї та повстав орден Мечових Лицарів для оборони християньских осель і навертаня Лотишів і Литви. Із скандинавских держав нераз відкликувано ся до рішеня апостольскої столиці. В найвисшім блеску величности засияла всесьвітна монархія Іннокентия III. на четвертім, лятераньскім соборі, так численнім і показнім, якого не бачили нїколи перед тим. Ухвалено тут цїлий ряд церковних законів, канонів, що означували докладнїйше, як доси, повну зверхність папи над Церквою і повну зависимість від него всїх церковних достойників і там уложено постанови що до хрестоносного походу і згнобленя єреси.

Іннокентий III. витязь єреси; хрестоносний похід на Альбігензів. — Дві досить подібні секти, Чистих або Катарів (*καθαροι*, звідси нїм. Ketzer, поль. kacerz), вже в IX. ст. занесена із Сходу, і Вальдензів, котрої творцем був у XII. ст. лїоньский купець Петро Вальдез, розповсюдили ся вельми у південній Франциї; ісповідників обидвох означувано звичайно назвою Альбігензів від міста Альбі, де они були найчисленнїйші. Відкидали они науку Церкви і єї тайни, утворили собі власні догми і цїлу органїзацию, а від духовеньства вимагали простоти і убожества первісних християн, осуджуючи єго достатки. Наймогутнїйший у тих сторонах февдальний володар, Раймунд VI. гр. Тулюзи, був явним покровителем Альбігензів і проти него звернув ся оповіщений папою на єретиків хрестоносний похід, 1209. Почала ся жорстока і кровава війна, на котру громадно поспішило лицарство північної Франциї, а в нїй особливо визначав ся хоробростю і горячою вірою, а заразом і завзятостю лицар з Норманди, Симеон де Монфор, і небавом став дїйсно начальником хрестоносного походу. Серед страшного проливу крови заволодїли хрестоносцї головними огнищами єреси, а лятераньский собор признав володарем сих країв Симеона Монфорта замість гр. Тулюзи. Ся страшна війна протягнула ся майже на 20 лїт наслїдком частих заворушень прослїдованого населеня і змагань Раймунда VI. а відтак єго сина, щоби відзискати втрати. Погиб у нїй сам Симеон

Монфор, а син єго зрік ся унаслїдуваних по вітцю посїлостий у користь францускогo короля Людвика VIII. (1223—1226). На останку цїлу Лянґведокію між Роданом і Піренеями прилучено до королївских домен, а буйна доси і окремішна від францускої провансальска цивілїзация, зломана, перестала самостійно розвивати ся і завмирала постепенно. Для наконечного знищеня згнобленої єреси усгановлено інквізицию і віддано її в руки нового чину Домінїканів.

Нова папска мілїция: жебрущі чини. — Серед місионарів, присланих перед хрестоносним походом Інноцентиєм III. для наверненя Альбіґензів, трудив ся якийсь учений богослов, Кастилїєць лицарского роду, сьв. Домінїк (Ґузман, 1170—1221). Сей побожний муж проходив всякі краї південної Европи о жебранім хлїбі, научав і проповідував приступним для простолюдя способом, а пориваючи своєю вимовою, громадив довкола учеників, що наслїдували єго взорець. Тим способом положив перший засновок нового проповідничого чина, званого звичайно Домінїканами, приписав єму строгий устав, наложив обовязок удержувати ся лише з вижебраної милостинї і вказав яко цїль заспокоюванє релїґійних потреб занедбуваного доси найнизшого населеня з підмогою наук і проповідий. Сучасно з сьв. Домінїком жив і трудив ся сьв. Франц (1189–1226), син богатого купця з Ассизу (Assisi в Умбриї). Невчений і недбавший богато о просьвіту ума, але перенятий милосердєм і дбалостю для страждущих і найнужденнїйших, бажав він принести їм пільгу й поміч, і з пожертвованєм та найглибшою покорою сповняв найогиднїйші послуги. І він також розбуджував ревність і наслїдованє та громадив коло себе учеників, засновок другого жебрущого чина, котрий сьв. Франц назвав з покори Меншими Братами (Fratres Minores, Мінорити), але звичайно називано сей чин іменем Францїсканів. Обидва сї жебрущі чини одержали заздалегідь затвердженє вже від Інноцентия III.; обидва зорґанїзовані як найточнїйше під управою досмертних ґенералів, вибираних чином, а підлеглих самому лише папі, осягнули від апостольскої столиці широкі привілеї і стали ся єї найвірнїйшою мілїциєю; обидва здобули собі небавом великаньский вплив і значінє, бо

в супротивности до давнїйших чинів, котрі відвертали ся від сьвіта, нові жебрущі чини поселяли ся по містах або передмістях і оставали в безнастанних взаєминах із найширшими верствами населеня та несли їм науку, поміч і опіку.

XVI. РОЗДЇЛ.

Фридрих II. і занепад цїсарства.

Winkelmann, Kaiser Friedrich II. 2. т. Leipzig 1889—97. — Schirrmacher, K. Friedrich II. 4. томи, Göttingen 1859—65. — Тойже, die letzten Hohenstaufen, Göttingen 1871. — Karst, Gesch. Manfreds vom Tode Friedrich II., Berlin 1897.

Фридрих II. і нїмецкі відносини. — Відобрати папству ту могучість і зверхниче становище, яке єму дав Іннокентий III., підняв ся ще раз єго вихованець і ним пособлюваний, Фридрих II., чоловік великого розуму і незвичайних талантів, вельми осьвічений, протектор учених і сам поет, але заразом переворотний, без усяких моральних основ, недовірок, перенятий великою честилюбивостю, щоби відновити давнїйше значінє цїсарства, іменно в Італії. Длятого супроти приреченя, що відступить синови сицилїйску корону, скоро сам усталить ся в Нїмеччинї, зараз по смерти свого противника, Оттона IV., постарав ся у нїмецких князїв о вибір на римского короля свого малого синка, надїляючи щедро останками вже серед усобиць обмежених королївских прав або т. зв. реґалїїв. Наслїдком надїлень Фридриха II. нїмецкі князї як духовні так сьвітскі осягнули повну владу володарів краю у своїх областях, коли тимчасом нїмецкі міста дізнавали від него упослїдженя. Окрім князїв мало тодї найбільше значінє лицарство, що у князїв і королїв було на услугах і тодї наслїдувало взірцї черпані з Заходу та двірскість француского лицарства. Тодї то зацвила оперта на француских взірцях нїмецка поезия лицарска як епічна (Kunstepos: Wolfram von Eschenbach), так і лїрична (Minnegesang: Walter von der Vogelweide), котрою особливо опікували ся деякі князї, іменно останні австрийскі Бабенберґи і туриньскі ляндґрафи (війна поетів у Вартбурзї). В тім самім часї давна людова поезия (Volksepos: Niebelungenlied і Gudrun) осягнула наконечну форму.

Перший спір Фридриха II. з папою Григорием IX. Пятий і шестий хрестоносний похід. — Після уладженя німецких справ Фридрих II. звернув ся до Італії, а осягнувши з рук папи цїсарску корону, остав з того часу стало в Італії, занятий пильно організованєм внутрішних відносин у своїм сицилїйскім королївстві та відновою в найширшім обсягу давнїйших цїсарских прав у середній і північній Італії. При коронациї в Німеччинї обітував він був хрестоносний похід, але безнастанно зволїкав виконанє обіту, хоч останкам єрусалимского королївства грозила найбільша небезпека після пораженя т. зв. пятого хрестоносного походу (угорского короля Андрея II., і австрийского князя Лєопольда IV., як і єрусалимского короля Йоана де Брієн). Щоби до єго збереженя заохотити особисто цїсаря, папа висватав за него наслїдницю єрусалимскої корони і зобовязав єго присягою, що перед скінченєм двох літ неперечно вирушить на Схід, в противнім разї піддає ся з гори церковній клятві. Фридрих дійсно зібрав у тім реченци значне війско і фльоту а навіть сам вступив уже на корабель, однак ще раз толкував ся недугою, понехав похід і всї приготовленя розвіяли ся. Тодї то новий папа, непохитний і строгий Григорий IX. обложив єго клятвою; сеж приневолило цїсаря, що на останку виправив ся на хрестоносний похід т. зв. шестий і без боротьби, лише з підмогою переговорів відзискав Єрусалим 1229, котрого королем коронував ся сам, бо від виклятого бокувало духовеньство. Зараз після того вернув до Італії, де за посередництвом В. Майстра Німецкого Одену, Германа з Зальци, помирив ся з папою.

Фридрих II. організатором абсолютизму в сицилїйскім королївстві. — Найблизших літ супокою ужив Фридрих II. на се, щоби викінчити новий внутрішній устрій сицилїйского королївства. З підмогою правників або лєґістів, виплеканих на римскім праві в розумінях необмеженої монаршої влади, (головно найзнаменитшого з них, канцлєра Петра de Vineis), витворив тут строго централїстичну урядничу адмінїстрацию. Сприяли сему живі ще в південній Італії традициї византийскої управи, а на Сицилії спомини орієнтального деспотизму Арабів. Музулманам признав Фридрих повну свободу релїґійну й окре-

мішности їх звичаїв, а тим так рішучо приєднав їх для себе, що, поселивши значне їх число в Апулії, придбав собі з них стале війско, сліпо єму слухняне, що державо февдальну шляхту в покірности. На всїх наложено оплати і податки, а королївскі урядники бачно пильнували того, щоби правильно впливали до скарбу, і гляділи запопадливо нових жерел доходів. Фридрих щиро опікував ся промислом і торговлею, завів годівлю шовковниці, закладав накладом скарбу фабрики, установив державні монополї, заключав торгові договори з музулманьскими володарями, а наслїдком сего черпав із своєї держави великаньскі доходи. Задля того королївский двір у Палєрмі сияв справдешним ориєнтальним блеском і пишнотою, а Фридрих II. перенятий східними звичаями, віддавав ся поперемінно розкоши і розвеселеню або розправам з ученими, поетами й артистами, котрих громадив коло себе, і то зарівно християн як і музулман.

Фридрих II. витязем льомбардских міст. — До Німеччини виправив ся Фридрих II. лише раз, щоби осягнути поміч звідтам для покореня північно-італїйских міст, котрі з часу констанцийского мира ще більше розширили свою самоуправу, а тепер відновили лїґу для оборони своєї свободи, загроженої Фридрихом II. Фридрих припровадив з Німеччини князїв і лицарство, покликав з Апулії своє сараценьске війско і віднїс над міским війском головну побіду під Кортенуова, 1237. Наслїдком того пішов такий переполох по містах, що одно по другім поспішало заключити умову з цїсарем.

Віднова боротьби Фридриха II. з папами. Собор в Лїонї. — Тимчасом папа Григорий IX., обиджений новим нарушенєм прав апостольскої столиці з боку Фридриха (котрий свого сина Енция іменував сардиньским королем, хоч зверхність над сим островом належала до папів), викляв єго вдруге, 1239, і злучив ся з льомбардскими містами. Завзятїйша як колинебудь боротьба закипіла в Італії о перевагу сих двох сторонництв, папского Ґвельфів і цїсарского Ґібеллїнів; розривали они кожде місто і в кождім майже бороли ся з собою завзято. Фридрих на чолї Ґібеллїнів спершу осягнув перевагу, а навіть загрозив самому Римови; колиж папа скликав до Риму собор, щоби

єму предложити цілий сей спір, цїсарска фльота напала і полонила француских пралатів. По смерти Григория IX. перелякані перевагою цїсаря кардинали не сьміли протягом двох майже лїт приступити до вибору нового папи. За той час Фридрих II. був мов би одиноким володарем цілої Італії. Аж за приводом француского короля Людвика IX. допустив цїсар до вибору папи, котрим став знаменитий правник (з ґенуеньскої родини Фієсків) Іннокентий IV., 1243 — 1254, доси прихильний цїсареви. Новий папа намагав спершу переговорами, однак не чуючи ся в Італії безпечним уйшов до Франциї і скликав до Ліону (міста в бурґундскім королївстві, але вже на пограничу Франциї) вселеньский собор, на котрий зїхало ся богато епископів, головно француских та анґлїйских. За їх згодою Іннокентий IV. знов викляв Фридриха і відсудив єго враз із цїлою родиною Гогенштавфів від цїсарскої та сицилїйскої корони 1245. Вирок собору, розповсюджуваний жебрущими чинами, всюди визвав велике вражінє. В Нїмеччинї значна частина князїв вибрала королем ґр. Голяндиї Вільгельма. Вправдї не осягнув він загального признаня, але наслїдком боротьби з ним Конрада IV., упало в Нїмеччинї значінє Гогенштавфів і настала цїлковита анархія. Найстрашнїйша однак боротьба відбувала ся в Італії, в котрій Фридрих виступав із щораз більшою жорстокостю, а в міру вичерпуваня єго засобів зазнавав щораз більше болючих поражень. Проти зростаючих сил Ґвельфів боронив ся цїсар розпучливо і мимо відступства найблизших дорадників (Петра de Vineis) не був ще наконечно зломаний, коли умер несподїване 1250.

Занепад цїсарства і конець роду Гогенштавфів. — На Фридриху II. скінчило ся й упало знищене в боротьбі властиве середньовічне цїсарство. З обидвох найвисших доси влад у західнім християньстві остала надальше лише одна, побідне папство. Видимим знаком єго триюмфу було се, що цїсарске достоїньство щезло зовсїм на Заходї на більш як на 60 лїт, а коли єго після сеї перерви відновлено, було вже лише пустим титулом нїмецких королів, лишених значіня і влади в Італії. Однак із смертю Фридриха не скінчила ся боротьба папів з родиною Гогенштавфів. В Нїмеччинї син Фридриха, король Конрад

IV., 1250—1254, не міг довго удержати ся і побіджений Вільгельмом уступив до Неаполю, де небавом закінчив житє. Для Німеччини настав час загального заколоту т. зв. Великого Безкоролївя, серед котрого наконечно усталила ся влада німецких князїв, Ришарда корнвалїйского і Альфонса кастилїйского, котрих видвигнено в незгіднім виборі по смерти Вільгельма голяндского (1256). В Італії тревала дальше рівно завзята боротьба Ґвельфів з Ґібеллїнами, лише перевага щораз більше в північній і середній Італії перехилювала ся з того часу на бік Ґвельфів, особливо відколи повернув до Італії Іннокентий IV., витаний яко спаситель. Тимчасом у сицилїйскім королївстві держався кріпко талановитий син Фридриха II., Манфред, спершу яко намісник Конрада IV. і єго синка Конрадина, відтак яко король сеї держави. Щоб єго згнобити, Іннокентий IV. жертвував сицилїйску корону англїйскому королевичеви Едмундови, котрий однак не мав досить засобів і длятого не силкував ся зовсїм її обняти. Підняв ся сеї задачі аж король андеґавеньский (кн. Анжу), володар Провансиї, брат француского короля сьв. Людвика, честилюбивий, проворний і жорстокий; наслїдком наданя єму сицилїйского королївства папою (Урбаном IV.) вирушив до Італії з француским лицарством, побив Манфреда, що поляг у крівавім бою під Беневентом, 1266, здобув ціле се королївство і заснував тут нову династию андеґавеньску. Небавом молоденький Конрадин, візваний італїйскими Ґібеллїнами, прибув з Німеччини доходити своїх наслїдних прав, але побитий (під Tagliacozzo) 1268, погиб на приказ Кароля на руштованю (силою законів виданих Фридрихом II. на бунтівників) і викликав співчутє своєю нещасною долею навіть у ворогів. На нїм вигасла родина Гогенштавфів, котрої наглий упадок викликав страшенний заколот, особливо в Німеччинї. Небавом пішов переказ, що Фридрих II. не вмер, але спить заклятий у печері гори Kyffhäuser, звідки в пригідній хвилї вийде привернути давну могучість цісарства, переказ, котрий опісля хибно віднесено до Фридриха I. Барбаросси.

XVII. РОЗДІЛ.

Північно-східна Европа і наїзд Монголів.

Smolka, Mieszko Stary i jego wiek, Warszawa 1881. — Ewald, Die Eroberung Preussens durch die Deutschen, 4 томи Halle 1872—86. — Palacky, Gesch. von Böhmen т. II. — Huber, Fessler, Szujski, Грушевский і т. д. — гл. VIII. Розділ.

Саме в ту пору, коли в Італії кипіла боротьба поміж цісарем і папою, на цілу східну Европу спала страшенна навала поганьства із Сходу, загрожуючи там християньству погубою.

Русь в удїлах. — Від часу поділу між синів Ярослава Мудрого Русь щораз більше попадала в заколот наслідком ненастанних усобиць князів, що ділили край поміж себе на щораз дрібнїйші удїли. Вправдї Ярослав Мудрий умираючи віддав Київ найстаршому синови, котрий мав заступати місце батька, а инші братя мали єго слухати як батька і вдоволяти ся своїми удїлами; однак се не зарадило усобицям о достоїньство в. князя, а серед тих усобиць упадало постепенно і се достоїньство і значінє Києва яко полїтичного і цивілїзацийного огнища всеї Руси. Сусїди від сходу, Половцї, ненастанно непокоїли край наїздами. Зумів їх приборкати енерґічний і вдатний внук Ярослава, Володимир Мономах († 1125), по нїм однак нї оден вже в. князь київский не мав потрібної супротив инших князїв поваги; а на українах Руси почали творити ся нові удільні огнища і затемнювати погасаючу сьвітлість Києва. На півночи Новгород, вивінований численними привілеями Ярослава, на тій основі розвивав у себе майже народоправний устрій і вічеву управу, обмежуючи владу князя, а сучасно зростав достатками наслїдком торговлї скандинавских і нїмецких купців та заселював північні околицї аж по Біле море. В західно-південній сторонї Руси, на землях, що були предметом спору між нею а Польщею, із злуки земель: перемиської, звенигородскої і теребовельскої повстало значне Галицке князївство із столицею Галичем під управою Ростиславичів (т. є. нащадків Ростислава, внука Ярослава Мудрого), що підлягало впливам Польщі й Угорщини. На північнім сході на останку наслїдком кольонїзациї лїсових пущ над середньою Волгою й Окою,

заселених фіньскими народами (Меря, Мордва і т. д.) витворило ся нове Суздальске князївство, найгрізнійший небавом суперник Києва. Суздальский князь Андрій Боголюбский (внук Мономаха) здобув, спалив і ограбив Київ 1169 р. з підмогою союза східно-руских князїв, а великокняже достоїньство переніс на Суздаль.

Розділ Руси; В. князївство володимирске і князївство галицко-володимирске. — Занепад Києва був причиною розділу Руси на північно-східну і південно-західну. Там від Андрея суздальского, котрого столицею був Володимир над Клязмою, почало ся в. князївство володимирске, відорване від прямих взаємин з Царгородом і Европою, пересичене незасвоєним ще фіньским живлом і правлене також відмінним від инших руских князївств способом, майже деспотично. Однак єго неперечна перевага на сході і північи не сягала зовсїм на південну Русь, де внутрішні усобиці особливо тут ворохобних бояр позволили Уграм заволодїти на якийсь час Галичем. Але відтак з польскою помогою володимирский князь (на Волинї) Роман здобув владу в Галичі і злукою тих обидвох князївств: володимирского і галицкого, став так могучим, що вирвав у війні з в. володимирско-суздальским князем зпід єго впливу Київ і сам загорнув єго під свою зверхність. Вправдї, коли Роман згинув у боротьбі з польскими князями, знов настали в Галичі часи заколоту й угорскої влади; але на останку син Романа Данило відзискав всю державу свого вітця і в хвилї монгольского наїзду був наймогутнїйшим з усїх руских князїв.

Польща в удїлах і значінє Церкви. — В Галичі ще перед угорскими впливами давали ся відчувати впливи Польщі, в котрої справи знов мішали ся раз пораз галицкі князї. Сенїорат бо не охоронив Польщі від усобиць о зверхничий княжий престіл краківский (на котрім засїдали з черги: Володислав II. 1138—1146; Болеслав Кучерявий 1146—1173; Мєшко Старий 1173—1177; Казимир Справедливий 1177—1194; Лєшко Білий, відтак Мєшко Старий знов до 1202; Володислав, син Мєшка Старого, 1202; Лєшко Білий знов 1202—1227). Як перед тим Володислав II., так опісля Мєшко Старий приневолений був уступити з него молодшому братови, усунений головно

можними панами, котрих значінє росло ненастанно й обмежувало давну княжу владу. Казимир тим головно заслужив собі назву Справедливого, що в усім кермував ся їх радою і правив згідно з їх бажанєм та ревно опікував ся Церквою. Церковні бо достойники заняли серед вельмож перше місце; за їх то приводом і за папскою підмогою Лєшко Білий усунув сеніорат у Польщі в користь своїх нащадків, а наслідком того Краків втратив зверхність над иншими княжими уділами. Небавом Церква здобула собі в Польщі повну независимість і свободу канонічних виборів, доси тут незнану. Зростав з того часу в Польщі церковний дух і проявляв ся многими засновинами монастирів, особливо Цистерсів і Домініканів, а одноцільна церковна орґанізация під зверхностию одного архієпископа і зїзди епископів на синоди удержували почуванє народної єдности всего краю, розбитого на княжі уділи, з котрих кождий мав власні, а подекуди відмінні від инших справи. Великопольща намагала ся удержати останки впливу на східне, привисляньске Поморє; з Кракова й Судомира, т. з. Малопольщі, проявляв ся вплив на справи сусїдної Руси; шлескі князї дбали про тїсний союз із Німцями; Мазовія наостанку й Куяви заняті були передовсїм обороною від поганьских Прусаків з півночи.

Німецкий орден у Прусах та Лївонії. — На Прусаків польскі князї кількараз виправляли ся збірно, але ніколи не вспіли їх тривко покорити; а місиї в цїли їх наверненя, що робили з Поморя Цистерси з Оливи під Ґданьском, стрічали твердий опір, так що на останку князь мазовецкий Конрад візвав помочи німецкого Ордену Пр. Діви і надав єму яко віно хелміньску землю, 1226. Спершу прийшли тут Хрестоносцї (в Польщі їх називали Krzyżacy) у невеликім числї і будували укріплені замки, але небавом забрали ся до систематичного забору цїлих Прус з думкою зорґанїзувати тут власну державу, независиму від нікого крім обидвох начальників християньства. У цїсаря і папи придбали заздалегідь наданє всїх заборів у поганьскім краю, а з поступом свого оружя спроваджували німецких поселенцїв і з їх підмогою германїзували підбите населенє. Пособляв їм раз по раз приплив лицарства з Німеччини, котре вміли приманювати на близші від східних

хрестоносних походів виправи проти поган; а небавом злучив ся з ними і злив в одну цілість (1237) місцевий у Лівонії Орден Мечових Лицарів. Наслідком зросту і строгої німецкої орґанізациї державної сего ордену мала повстати з того боку грізна небезпека для Польщі.

Генрих Бородатий кракiвским князем. — З тим самим Конрадом мазовецким, що спровадив до Польщі Хрестоносців, по смерти старшого єго брата Лєшка Білого провадив вратиславский князь Генрих Бородатий довгу боротьбу о краківский престіл: на останку побідив Конрада і переважну частину польских земель зєдинив під своєю владою (1234—1238). Доси шлескі князї держали ся з далека від внутрішних боротьб у Польщі, заняті ревно ліпшим загосподарованєм власних посілостий, закладинами міст та монастирів і спроваджуванєм з Німеччини численних поселенців. Колиж помножили тим способом свої засоби, енерґічний і обачний Генрих Бородатий, володар окрім Шлеска також і части Великопольщі, сягнув по владу в Кракові й удержав ся там уже до смерти яко наймогутнїйший з польских князїв. Одначе син єго і наслїдник Генрих Побожний не довго міг вести дальше роботу вітця, заскочений грізним наїздом монгольским.

Угри під владою Арпадів; Золота Буля Андрея II. — І в Угорщині повтаряли ся нераз боротьби о престіл, але не прийшло нїколи до подїлу на удїли. Наслїдком хрестоносних походів, що прямували через Угорщину на Схід, угорскі королї навязували численні взаємини з Заходом, а рівночасно удержували звязь із византийскими цїсарями за Комненів, котрі навіть мішали ся у внутрішні угорскі справи. В Царгородї виховав ся сей король Беля III. (1173—1196), що висше всїх попередників двигнув могучість Угорщини і перший сягнув до Галича, де віддав управу свому синови, а сам приняв титул короля Галичини. По нїм однак відновила ся боротьба о угорский престіл, а наслїдком того духовні і сьвітскі вельможі дійшли до такого значіня, що на слабім і розтратнім Андрею II. (1205—1235), котрий виправляв ся на Галич і до сьв. Землї (1217), вимогли великий привілей, т. зв. Золоту Булю, 1222, котра обмежувала королївску владу. Після єї постанов іменно не міг король вязнити самовільно шляхти, свобідної від усяких

податків, признавав їй повну владу над підданими в єї добрах і обовязував ся щорічно скликувати сойми; в случаю однак, колиб зломав котру з тих постанов, шляхта мала право повстати проти короля. Скріпив вправді знов владу короля Беля IV., але дальшу над тим роботу перебив єму монгольский наїзд.

Монголи або Татари та їх Джинґісхан Темуджин. — Назвою Монголів або Татар означувано дикі кочуючі племена жовтої раси, котрі заселювали пустинні степи Азиї між Сибіром а Китаєм, убогі, без ніякої майже релїґії, віддані забобонам і чарам. На скорих малих конях випадали они раз по раз звідси для грабованя в богатші околичні краї. В початках XIII. ст. оден із численних ханів т. є. начальників тих монгольских орд, Темуджин, обдарований незвичайним воєнним і орґанїзаторским талантом, здобув собі начальну владу над усіма ордами й осягнув почесне достоїньство Джинґісхана або найвисшого хана. З того часу почав на чолї сліпо єму слухняних орд цїлий ряд грабежливих походів і заборів, 1206—1227. Бурив, палив і убивав Джинґісхан усе, себто ставило єму опір, завоював північний Китай, знищив музулманьску державу ховарезмійску (цвитучу тодї між Аральским озером а Каспійским морем), спустошив східний Іран і дійшов аж до Індиї, а на заходї приневолив до підданьства всї турецкі племена аж по Урaль і Волгу. Умер він у пізнім віцї яко володар великаньскої держави, що сягала від Волги аж по Спокійний Океан на сходї, а до Каракорум, столицї сеї держави в Монголії, спливала зі всїх усюдів безлїч скарбів з добичі і данин від підбитих народів.

Пізнїйші забори Монголів в Азиї; конець багдадского халїфату. — Темуджин умираючи подїлив свою державу поміж чотирох синів, з котрих оден яко Джинґісхан мав бути зверхником над братами. В дальших наїздах і заборах Монголи заволодїли останками Китаю, покорили цїлий Іран і Мезопотамію, а здобувши Баґдад знищили наконечно обезсилений вже здавна халїфат Аббасидів, 1258. Сягаючи загонами своїми до Малої Азиї й до Сириї, де Сельджуки були приневолені признати їх зверхність, довели там всюди до такого спустошеня, що ті краї не вспіли вже подвигнути ся до давнїйшої сьвітлости. При-

єднані на сході для буддаїзму, а на заході для ісляму, Монголи небавом втратили свою звязь, а їх могучість в Азиї стала клонити ся до занепаду.

Наїзд Батухана на Русь, Польщу й Угорщину. — До Европи вдерли ся Монголи вперше ще за житя Джинґісхана і напали на Половців, що кочували між Волгою а Доном. Колиж рускі князі, візвані дотеперішними ворогами на поміч, ставили опір Монголам, в бою над річкою Калкою (що пливе до Азовского моря) 1223, понесли страшне пораженє, котре Монголам відчинило дорогу на Русь. Тоді однак не покористували ся тим Монголи і вернули до Азиї; аж в 13 літ опісля внук Джинґісхана, Батухан, котрому в поділї припала західна часть держави єго дїда, т. зв. Кіпчак, вибрав ся зі страшенною силою на забір Европи, здобув і збурив головні міста в північній Руси, побив в. кн. володимирского Юрия, що поляг на боєвищу, та запустив свої загони аж недалеко Новгороду, всюди страшно грабуючи. Відтак звернув ся на Київ, спалив здобуте місто, вдер ся до Галича і не стрічав уже нїгде опору. Звідси на останку вислав на Польщу значні відділи, а сам пустив ся на Угорщину й нанїс там страшне пораженє над рікою Сайо зібраним там Белею IV. війскам. Відтак орди єго розбігли ся по всїй Угорщині, мордували і страшенно грабували цїлий край, між тим як король Беля утїк за границю і дармо благав помочи австрийского князя Фридриха та цїсаря Фридриха II. Сучасно і польскі краї зазнали страшного спустошеня, Судомир і Краків обернули ся в звалища, а Татари дійшли без перепони до Шлеска, де на останку Генрих Побожний вспів згромадити значнїйші оружні сили з Польщі і Нїмеччини. В кровавім бою під Лїґнїцою, 1241, погиб вправдї і він та лягло майже все єго війско, але хоробрий опір християньского лицарства, з котрим тут вперше зустрінули ся Монголи, таке зробив на них вражінє, що забрали ся до повороту і через Моравію, серед страшного спустошеня того краю і части Австриї, пустили ся на Угорщину та злучили ся з Батуханом; а сей на вість про смерть найвисшого хана почав відворот у східні степи над Волгою. Звідси хани т. зв. Золотої або Кіпчацкої Орди справували з того часу верховладу над недавно здобутими і ними

спустошеними краями та загрожували їм безнастанно новим наїздом.

Русь під монгольским ярмом. — Татарска верховлада заважила передовсім на Руси, котрої численні князї на більш як 200 літ нагнули ся під татарске ярмо. Кождий з них був приневолений їхати до Золотої Орди по потверджене свого достоїньства, ярлик; ненастанні їх незгоди й усобиці, а особливо суперництво о великокняже достоїньство, давали повід до ненастанних жалоб перед ханами, котрі роздавали се достоїньство після своєї думки, закликали суперників перед себе й веліли їм добре оплачувати ся, а навіть карали смертю неслухняних. По цілій Руси збирали данину для Татар ханьскі урядники й поборцї (баскаки) і списували в тій цїли населене. Найдовше отягав ся з признанєм татарскої верховлади галицкий князь Данило Романович, а навіть, коли на останку покорив ся, то й тодї, повернувши із Золотої Орди, ще раз подумав про опір. В тій цїли приєднав до наміреної боротьби з Татарами угорского короля Белю, з котрого дочкою одружив свого сина Льва, а крім того навязав взаємини з папою Іннокентиєм IV. і приняв церковну унїю та дістав королївску корону, прислану з Риму 1253. Небавом однак, заведений в надїї на хрестоносний похід західного лицарства, зірвав сей союз і знов признав себе чолобитником Татар та взяв участь в їх новім походї на Польщу 1259. Крім того глядів Данило підмоги в приязних взаєминах з Литвою, звідки також виходили грабежливі походи на Польщу.

Нїмецка кольонїзация в Польщі. — Великий наїзд татарский довів у Польщі до так страшного виселеня, що одинокий на се вихід добачувано в припливі чужих приходців. За давнїйшим прикладом шлеских князїв і деяких монастирів усї польскі князї почали стягати на свої посїлости нїмецких поселенцїв, котрі сюди радо приходили, бо окрім надїлу ґрунтами за сплатою невеликих чиншів забезпечено їм уживанє власного права. Всюди почали виростати села й міста основувані на нїмецкім праві (звичайно маґдебурскім), поселенцям признавано свободу від данин і тягарів давного польского права княжого і широку самоуправу під кермою власних війтів і солтисів, котрі справували над ними судівництво. То само, що князї, робила на

своїх добрах Церква і могутнійша шляхта, а наслідком ріжнородних в їх користь наділів і привілеїв зовсім переміни в ся весь дотеперішній внутрішній устрій в Польщі. Побіч князів суспільність осягнула самостійне значінє, а при ліпшім загосподарованю краю зростала єго заможність помимо пізнійших наїздів татарских і литовских і мимо політичної немочи; дрібних бо княжих уділів потворило ся тоді більше навіть як давнійше, а в найбільшім, малопольскім, володів довго найнеспосібнійший із польских князів Болеслав Соромливий (1243—1279).

Відродини Угорщини після татарского наїзду. — Не менше від Польщі спустошена Татарами Угорщина скорше ще двигнула ся наслідком енергічних і ревних заходів короля Белї IV., а то з підмогою того самого способу т. є. німецкої кольонізациї. Вже під конець XII. столітя угорскі королї бажали собі утворити жерело нових доходів і поселювали переселенців знад Рену в північних і східних околицях свого краю, на Спижу і в Семигородї, де під той час повстали оселї т. зв. Семигородских Сасів, що правили ся власними правами. Беля IV. спровадив нові відділи німецких поселенців і рівночасно поселив в Угорщинї Куманів або Половців, котрі там схоронили ся перед Монголами. Тим способом небавом затер сліди татарских спустошень і міг навіть подумати про здобутки в Австриї по вигасненю роду Бабенбергів. Однак у сїй боротьбі уступив перед перевагою скоро зростаючої могучости Чех.

Могучість Чех за Отокара II. і перша злука Чех з Австриєю. — В Чехах мимо сеньорату спори о владу давали нагоду цїсарям скріпити повну зависимість сего краю від Нїмеччини. Після Володислава, котрий знов став королем у нагороду за поміч дану в Італії Фридрихови Барбароссї, повторили ся внутрішні заворушеня; аж Перемишль Оттокар I., зручно користуючи ся боротьбою о цїсарску корону між Филипом і Оттоном IV., виєднав собі від обох наслїдну королївску корону (признав се також Іннокентий III., 1204), а відтак зніс сеньорат у Чехах і впровадив наслідство престола після права первородства. Закладав численні міста і стягав богато нїмецких поселенців, котрим вже єго попередники широко отвирали вступ до свого краю, і добив ся в краю достатків. За єго сина

Вячеслава І. Монголи спустошили тілько Моравію в поворотї із Шлеска на Угорщину. Коли останнїй князь Австриї й Стириї з роду Бабенберґів, Фридрих Бойкий, погиб у війнї з Уграми, 1246, король Данило бажав придбати австрийскі землї для молодшого свого сина Романа, одруженого з братаницею останнього Бабенберга і воював з королем Оттокаром, однак не вспів осадити там свого сина. Королї ческий і угорский подїлили ся за папским приводом спадщиною по Фридриху так, що Австрию дістав Оттокар II., а Стирию угорский королевич; небавом однак ческий король випер Угрів із Стириї, а відтак заволодів Каринтиєю по вимертю тамошньої княжої родини. З того часу Перемишль Оттокар II. (1253—1278) яко король Чех із Моравією, а заразом князь Австриї, Стириї й Каринтиї з Країною, був одним із наймогутнїйших володарів в Европі, а в Нїмеччинї підчас Великого Безкоролївя нїхто з ним не міг міряти ся що до могучости. Зручний полїтик, сягав він своїм впливом до північної Італії; лицарский і воєвничий, двічи піднимав хрестоносні походи на Прусаків і допомагав до їх покореня нїмецкому Орденови, котрий ново засновану твердиню назвав в єго честь Королевцем.

XVIII. РОЗДЇЛ.

Людвик Сьвятий й останнї хрестоносні походи. Зріст францускої монархії і початки парляменту в Анґлії.

Lavisse, Hist. de France т. III. 2. — Langlois, St. Louis, Philippe le Bel, Париж 1901. — Wallon, Saint Louis et son temps, 2 томи, Париж 1875. — Sternfeld, Ludwigs d. Heil. Kreuzzug n. Tunis 1270 u. d. Politik Karls d. I. v. Anjou, Berlin 1896. — Berger, Saint Louis et Innocent IV. Париж 1893. — Sée, Les classes rurales et le régime domanial en France en moyen âge, Париж 1901. — R. Pauli, Simon von Montfort, der Schöpfer des Hauses der Gemeinen, Tübingen, 1867. — Bémont, Simon de Montfort comte de Leicester. Париж 1884.

Хрестоносні походи Людвика Сьвятого, 1248—1254 і 1270. —Ховарезмійскі Турки після знищеня їх держави Джинґісханом розбіглили ся по Азиї, напали Палестину і серед страшної різнї християн заняли Єрусалим, 1244. В Европі, занятій боротьбою цїсаря з папою, не викликало се вражіня. Лише францускйи ко-

роль, Людвик IX. Сьвятий, саме під той час тяжко недужий, обітував хрестоносний похід, наколи поверне до здоровля. В чотири роки опісля, 1248, виконав свій обіт і вирушив через Кипр до Єгипту та заволодів доволї легко Даміеттою. Одначе в дальшім походї на Каїро, окружений музулманами, був приневолений з усім військом піддати ся 1249. Видача Даміетти й величезний грошевий окуп був цїною, за котру випущено єго на волю з недобитками єго лицарства. Він удав ся до сьв. Землї й остав там ще кілька лїт, занятий скріпленєм останків єрусалимского королївства; але відзисканя Єрусалима вже не міг зовсїм добивати ся і на останку вернув до Франциї, хоч не перестав думати про новий хрестоносний похід. При загальній знеохотї до хрестоносних походів ледво по довгих заходах вспів Людвик Сьвятий наклонити часть васалів до походу і за радою свого брата Кароля, короля Сицилії, виправив ся до Тунїсу, звідки відтак суходолом наміряв прямувати до Єгипту. Одначе надія помочи від тунетаньского володаря не здійснила ся зовсїм, а в таборі християн під давною Картагіною вибухла пошесть, котрої жертвою упав і сам Людвик 1270. Після єго смерти хрестоносцї уступили з Африки, не вдіявши нїчого.

Управа Людвика Сьвятого у Франциї. — Численні придбаня нових посїлостий, довершені Филипом Августом і Людвиком VIII., так скріпили могучість францускoго короля, що тепер перевисшав кождого з великих васалів, а Людвик IX., 1226—1270, взорець християньского лицаря а заразом володаря дбалого о добро своїх підданих, підніс сю могучість приманою своєї ідеальної личности. Вихований старанно матерю, Блянкою кастилїйскою, що правила енергічно іменем малолїтного сина і вспіла втихомирити бурливих васалів, удатний в бою, хоробрий і витревалий у нещастю, побожний, суворий для себе а милосердний для инших, передовсїм же сумлїнний у сповнюваню обовязків, був Людвик Сьвятий оборонцем пригноблених від усякої кривди. Між першим а другим хрестоносним походом займав ся він ревно уладженєм внутрішних відносин, опікував ся містами і богато міст заложив або вивінував новими привілеями, а Париж украсив величавими будівлями (Сьвята Каплиця) та випосажив добро-

дїйними фондациями. У власних посїлостях заборонив усякі приватні війни, а в посїлостях своїх васалїв значно обмежив війни, приказуючи перед тим вижидати протягом 40 днїв мирної полагоди спору. Сам нераз особисто відбував суди та заборонив судові поєдинки, а поручив доходити правди виявою сьвідків.

Для справованя судівництва й управи коронними посїлостями запровадив Людвик всюди нових королївских урядників (белїфів і сеншалїв), визначуваних королївскою радою і перед нею одвічальних. Одна часть сеї королївскої ради, в котрій засїдали двірскі урядники й королївскі васалї, а побіч них певне число леґістів, почала з того часу стало згромаджувати ся в Парижі двічи до року яко парлямент або найвисший трибунал і розглядати вироки всяких инших судів чи то королївских урядників чи то васалїв. Тим способом парлямент став ся апеляцийним судом для цїлої Франциї. Та єдність королївского суду й королївскої адмінїстрациї розбуджувала всюди почутє звязи й єдности всеї держави. Отже хоч Людвик Сьвятий не побільшив коронних посїлостий, а навіть зрік ся деяких придбань, щоби миром закінчити довгу боротьбу з анґлїйским королем, котрому лишила ся Ґієнна в південній Франциї, однак утвердив королївску владу і повагу більше, як котрий небудь з єго попередників, а єго чесноти й заслуги осияли францускy корону невиданим доси блеском.

Почини анґлїйского парляменту; Генрих III. і Симеон де Монфор. — В тім самім часї довершував ся в Анґлїї розвиток внутрішних відносин у напрямі зовсїм противнім і всї стани злучили ся і зєдинили із собою задля обмеженя королївскої самоволї, бо сучасний Людвикови Сьвятому анґлїйский король Генрих III. (1216—1272) був повним єго противеньством; марнотратний і самовільний, приобіцював він усе, чого від него домагали ся, щоби лише дістати гроший, однак нїколи не додержував обіцянок і нарушував неустанно постанови Великої Карти. Щораз голоснїйше отже підносили ся жалоби у Великій королївскій Радї, зложеній з пралатів і баронів, т. є. прямих васалїв короля, котру за єго часів почали означувати назвою парляменту. Головним речником опо-

зициї баронів був Симеон де Монфор, ґр. Лєстр (Leicester, син славного погромника Альбігензів). Коли вибухла усобиця, побивши короля, дістав єго враз із родиною у свої руки (бій під Люїс—Lewes 1264), відкликав ся о піддержку до ширших верств населеня і зібрав у Льондонї великий надзвичайний парлямент, 1265, в котрім окрім пралатів і баронів засїли вперше вибрані по ґрафствах представники лицарства і висланники значнїйших міст. Вправдї вже по кількох місяцях погиб Монфор, побитий королевичем Едвардом, що втїк зпід надзору, пособлюваний баронами зависними на могучість Монфорта. Однак він дав приклад покликаня міст до великого парляменту і став творцем англїйского парляменту в пізнїйшім єго складї яко репрезентациї всїх станів, не лише, як доси, февдальних верств. З того часу Генрих III. затвердив знов велику Карту, вистерігав ся нарушувати єї постанови і намагав ся правити згідно з народом, котрий став уже одноцїлим завдяки рішучому зілляню серед тої боротьби англїйских живел з нормандскими.

XIX. РОЗДЇЛ.

Наслїдки хрестоносних походів і европейска суспільність в середних віках.

Rosières, Histoire de la société française au moyen âge, 2 томи Париж 1882. — Michael, Gesch. d. deutschen Volkes seit d. XIII. Jhdt. (Culturzustände d. deutsch. Volkes während d. XIII. Jhdts, кн. I. II. III) 3 томи I. Freiburg 1897—1903. — Alw. Schulz, Das höfische Leben zur Zeit der Minnesinger, 2 томи, Leipzig 1879 (2 вид.). — Köhler, Gesch. d. Kriegswesens in d. Ritterzeit, Leipzig 1886. — Maurer, Gesch. der Städteverfassung in Deutschland, 4 томи, Erlangen 1869—73. — Inama-Sternegg, Deutsche Wirtschaftsgeschichte, 3 томи, Липск, 1879—99. — Labarte, Hist. des arts industriels au moyen âge, 3 томи, Париж 1872. — Beer, Allg. Gesch. des Welthandels, т. I. і II. Відень 1860. — Cons, Précis d' histoire du commerce т. I. Париж і Нансі, 1896.— Specht, Gesch. d. Unterrichts in Deutschland von d. ältesten Zeiten bis z. Mitte d. XIII. Jhdts., Stuttgart 1885. — Denifle, Die Universitäten des Mittelalters bis 1400, Berlin 1885. — Hauréau, Hist. de la philosophie scolastique, 3 томи, Париж 1872—80. — G. Paris, La littérature française au moyen âge, Париж 1890.

Конець і вислїд хрестоносних походів. — Мимо ненастанного і дальше накликуваня папів до хрестоносних походів вже по Людвику Сьв. не вирушив нї оден

великий похід хрестоносців до Палестини, а послідний останок єрусалимского королївства, Аккон, лишений припливу нових оборонців, приневолений був наостанку піддати ся насилї єгипетских мамелюцких султанів, 1291. Друге головне дїло західного лицарства на сходї, латиньске цїсарство східне, все немічне, що з трудом боронило ся проти Болгар і Греків, упало вже в 1261 р., коли грецкий цїсар нікейский, Михаїл VIII. Палеольоґ, здобув Царгород. З держав, заснованих на сходї західним лицарством, удержали ся: королївство Кипру, де перенесли ся прогнані із Сириї єрусалимскі королї, з того часу головне огнище східної торговлї; Родос, котрим заволодїв небавом лицарский орден Йоанїтів, що звідси довго ще і витревало бороли ся з музулманьством яко т. зв. родийскі лицарі; на останку численні посілости Венециян на грецких побережах і островах, а серед них найважнїйша Кандия (Крета).

Значінє і наслїдки хрестоносних походів. — Хрестоносні походи не осягнули отже властивої своєї цїли т. є. не визволили на все Сьв. Землї з рук невірних, але для західної християньскої суспільности мали величезне значінє. Наслїдком ненастанної стрічи з собою многих хрестоносцїв і прочан з найріжнороднїйших країв, розвинуло ся й устало почутє тїсної звязи всїх західних народів, а їх овид вельми розширив ся, коли сї товпи познакомили ся на місцї прямо з византийскою й музулманьскою цивілїзациєю, без міри висшою від західної як на материяльнім, так і на інтелєктуальнім полї. Розбудило се незвичайно живий внутрішний рух в усїй европейскій суспільности, котра з того часу почала значно скорше розвивати ся й переобразовувати ся під впливом нових розумінь і потреб, що серед неї зроджували ся. Значінє Церкви і влада папів, що дали понуку до хрестоносних походів, піднесли ся тодї найвисше; февдальне лицарство, котрого дїлом були хрестоносні походи, дійшло тодї до найвисшого розцвиту; викликаний на останку хрестоносними походами зріст торговлї і промислу приспішив розвиток міст і позволив їм здобути собі самоуправу. Перегодом однак лицарство вичерпало в тих далеких походах свої засоби і враз із материяльною підвалиною почало тратити основу биту; некорисний вислїд хрестоносних по-

ходів ослабив навіть вплив духовеньства, котре до тих походів взивало. Неподільну користь із них віднесло лише щораз богатїюче міщаньство і монархи, котрі мали з міст значні доходи, а вміли визискати розстрій февдальних чинників. Взагалї хрестоносні походи довели наперед до найвисшого процвиту середньовічного ладу, але відтак підкопали єго основи і приготовили єго занепад: — і се именно є найдосяглїйшим наслїдком хрестоносних походів.

Основи суспільного ладу в середних віках. — В середних віках европейска суспільність здавала ся одною великою родиною, на чолї котрої стояв папа яко Намісник Христа на землї, а поруч него цїсар яко зверхник полїтичного ладу. Понизше обидвох сих найвисших начальників стояли королї, князї й инші володарі, духовні і сьвітскі, а заразом много инших корпораций із широкою нераз самоуправою. Повна окремішність станів і строга єрархічність в обсягу кождого з них, як і велике число всяких корпораций, є підставою суспільного устрою в середних віках. Кождий стан і кожда корпорация мали власні окремі права і дбали майже виключно лише про свої потреби і справи. Тимчасом почутє народної звязи ріжних станів і корпораций того самого краю або держави було ще тодї вельми слабе, а одиниця не значила нїчого сама про себе, але в обсягу свого стану і корпорациї мала відкрите перед собою широке поле дїланя.

Духовеньство, єго становище, єрархія і права. — Найдокладнїйшу єрархію і найточнїйшу орґанїзацию мало духовеньство, вивіноване богато добрами і доходами та від нїкого независиме окрім духовної зверхности (лише духовні достойники, що мали ленна, підлягали з того приводу зверхности своїх сузеренів). Під найвисшою зверхностю папів правили церковними провінциями архіепископи, диєцезиями — епископи, а парафіями парохи, означувані в ріжних краях ріжними назвами. Найвисшою церковною корпорациєю була Сьвята Коллєґія, зложена з іменованих папою кардиналів, котра вибирала папів і яко прибічна папска рада брала подекуди участь в управі Церквою. Папа мав велику канцелярию для полагоди многих церковних справ, як і численний та сьвітлий духовний двір; цїле се

окруженє папске звано римскою куриєю, а на єго удержанє ішли доходи церковної держави й оплати від духовеньства. Архіепископів і епископів вибирали капітули, зложені з пралатів і крилошан; вибраних затверджував у достоїньстві папа. Управителїв парафій назначували епископи, але презентувати їх мав право патрон церкви або колятор, що вінував парафію. Опатів по монастирях вибирали самі монахи, а затверджували епископи; однак богато монастирів було винятих зпід епископскої влади і підлягало лише папі, а найбільші папскі привілеї осягнули обидва жебрущі чини (Францїскани і Домінїкани).

Епископи й архіепископи скликували духовеньство на диєцезальні і провінцияльні синоди, котрих ухвали мали обовязкову силу аж після папского затвердженя; папи згромаджували епископів і церковних достойників на собори, котрим самі проводили, а найважнїйші з них і найгромаднїйші бували вселеньскі собори (екуменїчні концилії). На соборах рішали про найважнїйші загальні справи церковні, а особливо про церковну науку. Соборні ухвали або канони та папскі постанови або декретали були жерелами канонїчного права, а громаджені й укладані систематично (особливо з порученя папів Іннокентия III. і Григория IX.) утворили збір, corpus iuris canonici, виучуваний у правничих школах на рівнї з римским правом. Після канонїчного права судили всї духовні суди, в котрих виключно розбирано всякі справи духовеньства і церковного майна, а крім того також численні справи сьвітских людий, именно супружі справи, справи вдів і сиріт, справи о лихву, завіщаня, богохульства і т. и. Нераз сьвітскі люди старались дістати ся і в инших справах перед духовний суд, сподіючи ся більшої справедливости єго, а особливо лагідности. В духовних судах назначувано церковні кари (покути, прощі, милостинї і т. и.); найстрогійшою була клятва або екскомунїка, що усувала обложеного нею від богослуженя і товаришованя з вірними, доки не винагородить кривди і не відбуде покути, а також інтердикт, що здержував в указанім місцї службу Божу і подаванє тайн. Де узнавано потребу строгійшої кари, видавав духовний суд осудженє в руки сьвітскої власти; сьвітскі отже закони

(Фридриха II.. Людвика Сьв. і т. д.) назначували кару смерти на кострі за єресь яко найвисший злочин церковний.

Шляхта і єї занятя, лицарство і лицарскі звичаї.— Другим станом у середньовічній суспільности була шляхта ріжного ступня, віддана війні і володіюча землею яко леннами; віддаючи звичайно управу своїх дібр заступникам, проводила все житє або серед боротьб поза домом, або також серед забав і розвеселень, або на дворі своїх ленних панів, або також у власних оборонних дворах і замках. Підчас хрестоносних походів витворило ся братерство оружя всего шляхотского стану, а прославлюваний поезиєю ідеальний взорець лицаря розбудив у него чесноти й почуваня перед тим незнані: окрім хоробрости й побожности також погорду фальшу і зради, дбалість про власну честь, на останку почутє обовязку опіки над слабими, особливо женщинами, звідки пішла розвинена на дворах добірна чемність в обході з женщинами й увічливість лицаря для улюбленої (ґалянтерия), під котрої знаменем у бою треба було вславити ся лицарством; бо війна була все головним і наймилійшим ділом лицарства. В хрестоносних походах показала ся наглядно висшість тяжко узброєних відділів лицарскої кінноти над лекшою музулманьскою кіннотою, котра не могла ніколи видержати їх напору в отвертім полі; але також виступала яскраво неслухняність лицарства, що нераз ударемнювала змаганя найбільшої хоробрости. Зазброєнє лицарства ставало щораз оздобнійшим, а до того причиняли ся особливо лицарскі ігрища, турнії, де витязь з рук зібраних женщин діставав почесну нагороду. Кошта далеких хрестоносних походів а також виставність і розкіш зруйнували постепенно менше засібну шляхту; а що она при всїх лицарских прикметах все була склонна до насили, гордовита і згірдна для людий низшого стану, длятого богато із шляхти нападало і ограблювало проїзжих (Raubritter).

Міста і міщани, управляючі ради і поспільство. — Наслїдком розвитку торговлї і промислу від XI. стол. міста ненастанно росли значінєм і ставали щораз більше самостійним третим станом. Внутрішній устрій міст, так само як і їх початок, був вельми ріжнородний, але всюди

були урядники поставлені на чолї управи, міскі ради, одна або дві, що рішали про всї біжучі справи, а надто загальні збори поспільства, скликувані для вибору урядників і радників та ухвалюваня найважнїйших справ. Всюди майже міска управа ставала постепенно аристократичною; нераз ради, що назначували урядників, доповняли ся самі і покликували до свого збору лише членів найзнаменитших походженєм і богатством родів, міский патрицият. Аж перегодом поспільство стало добивати ся участи в міскій управі, що доводило до великих потрясень і внутрішних переворотів. Однак під оружє ставало цїле поспільство чи то для оборони мурів чи то, щоби вирушити в поле яко міска мілїция; длятого також міста мали зброївнї або арсенали, а міске населенє вправляло ся в певних порах в оружних справах, звичайно в стріляню до цїли із самострілів та луків (стрілянє до півня). Для оборонности стїсняли ся міста на малім просторі і були обведені високими мурами, скрізь котрі провадили укріплені ворота (поза мурами були звичайно численні передмістя); отже доми в містї бували малі а улицї тїсні. На площі призначеній на торги або ринку стояла висока вежа з дзвоном, в котрий дзвонено на тревогу задля скликаня міщан на ринок або для оповіщеня їм, що мають робити; опісля місце самої вежі заняли величаві будівлї міскі, радницї (Rathaus, ratusz), де засїдала міска рада і зберегали ся найцїннїйші дорогоцїнности міста т. є єго печать і привілеї.

Цехи і ремесла; міский промисл. — Міске поспільство складало ся з ремісників, злучених після своїх занять у товариства, звані цехами, котрі яко окремі корпорациї правили ся самі після цехових законів. Кождий повинен був наперед бути учеником або термінатором, а відтак робітником або челядником, поки міг стати майстром-підприємцем; а весь спосіб виконуваня ремесла підлягав найстрогійшій контролї з боку цехової зверхности. Ремісники одного цеху жили близко себе, в певних частях міста, мали свої цехові господи, торжества й обходи. Фабричного промислу в середних віках не знали, але великий промисл, іменно суконний розвинув ся вже в Італїї й у Фляндриї, де в многих містах (Ґандава, Бругія, Іперн і т. и.) з многих ремісничих варстатів виходили вироби

призначені на вивіз і мали великий попит. Від хрестоносних походів повстав також в Італії значний шовковий промисл, опертий на східних взірцях.

Морска і сухопутна торговля. — Більше без міри значінє, як ремісники і цехи, мали в містах купці і їх товариства, т. зв. ґільдиї або ганзи, задля збірного веденя торговлї; була бо она вельми користна, але дізнавала великих перепон задля недостачі доріг, многих оплат, а особливо задля небезпеки подорожи. Сї товариства виправляли отже свої товари спільно з сильним оборонним відділом, виєднували собі привілеї і свободи від володарів країв, з котрими торгували, й удержували на місци торговлї контори. Сухопутна торговля держала ся звичайно бігу рік, котрими легко сплавлювано товари, а головні єї дороги йшли в поперек Европи з полудня на північ, бо Італія була в середних віках найважнійшим осідком великої торговлї морскої із Сходом або лєвантиньскої. Тут, головно до Ґенуї, Пізи й Венециї довожено Середземним морем прямо із Сходу як вироби орієнтального промислу, так і сирі плоди, особливо корінє і приправи, а звідси щойно разом із виробами італїйского промислу розвожено їх по Европі. Через Альпи ішли до південної Німеччини (на Авґсбурґ і Норимберґу), відтак Реном до фляндрийских міст, звідси дальше розходили ся або сухопутєм або морем, по північній Франциї, Анґлії, скандинавских і прибалтийских краях, звідкіля знов довожено сирі плоди тих країв. Длятого Фляндрия (головно Бруґія) була другим головним огнищем великої морскої торговлї північної, котрим небавом заволоділа німецка Ганза. В кождім містї відбували ся великі торгові зїзди, ярмарки, найбільші і найгромаднїйші в Шампанії (в Троа і Пlivre Прованс, Troyes, Provins). Найбільше всюди було італїйских купців, означуваних назвою Льомбардів, котрі винайшли торгові пільги: векслї (щоби не возити з собою гроший), банки і т. и.; нагромаджували великі капітали і позичали ґроші на застав (звідси нинїшня назва льомбардів). Скількість гроший зросла вельми, а найбільш розповсюджені були італїйскі гроші: венецкі дукати (від duca або дожа) і фльоренцкі фльорени.

Селяньске населенє і рільництво. — Давні вільні селяни, власники ґрунту ними управлюваного, щезли майже

вже з накорінком, але щезли також і давні невільники, а одні і другі змінили ся в оден стан підданих, приписаних до ріллї, т. є що не могли без дозволу пана покинути єго дібр, але й він не міг їх продавати без ріллї, як се давнійше діяло ся з невільниками. Піддані становили всюди переважну часть сїльского населеня, підлягали судівництву власника землї і були обовязані в єго користь до роботи і данин, котрі управильняв лише звичай; на Заходї однак і на Полуднї управляло землю також богато селян, особисто вільних, котрих обовязки означав контракт, заключений з власником. А вжеж хрестоносні походи, в котрих і селяни брали численну участь, і чисельний зріст міст, до котрих збігало ся гноблене селяньство, доводило до поправи долї селян. Нераз надавано свободу підданим цїлих сїл або позволювано а навіть наказувано їм викупити ся; важкі данини в плодах замінювано часто на сталі оплати, іменно при закладаню нових сїл, а при тім признавано звичайно певну скількість лїт вільних від чиншів. Спосіб господарованя взагалї був все той сам і рільництво розвивало ся лише що до розмірів, себ то щораз більше ґрунтів займано під управу.

Жиди та їх відносини до християн. — Зовсїм поза обсягом суспільности стояли Жиди, погорджені, зненавиджені і часто переслїдовані християньским населенєм, однак нераз захищували їх монархи, щоби з них мати дохід як із своєї власности. А що Церква осуджувала всякі відсотки від позичених гроший, длятого позичками на процент займали ся головно Жиди і з підмогою лихви доходили нераз до великих достатків, а монархи велїли їм дорого оплачувати ся за свою опіку, назначували на них довільно великі податки, а навіть часто грабили їм їх майно. В часї хрестоносних походів у многих сторонах допускали ся на Жидах крівавих надужить; опісля з деяких країв прогнано їх зовсїм, в инших замкнено в окремих частях міста і приказано носити на одежи згірдні знаки.

Монарша зверхність і сойми; права і судівництво. — Супроти сильного почутя і станової самоуправи була вельми слабою зверхність монархів, котрих задачею було дбати про внутрішнїй супокій у своїх краях

і удержувати рівновагу поміж станами. Наколи монархи бажали одержати якусь надзвичайну поміч від станів, скликували зїзди їх представників або сойми, на котрих з ними про се переспрацвляли. Зїзди ленників на дворах сузеренів були давною річию, а намість того новостию в XIII. ст. було се, що розпочато скликувати також представників міст, котрі однак нараджували ся окремо. На тих зїздах видавано инколи правні приписи, взагалї однак жерелом сьвітского права був звичай вельми ріжнородний в ріжних сторонах, а особливо для ріжних станів. Правні звичаї почато списувати в XIII. ст. у систематичні збірники, але се були лише працї приватних правників (Sachsenspiegel, Schwabenspiegel, т. зв. Établissements de St. Louis). Однак на розвиток права починало вже впливати римске право, виучуване пильно, а піддержуване монархами, тому що причиняло ся до скріпленя їх влади. Під єго впливом намість правного доказу з підмогою Божих судів і судових поєдників став входити в уживанє слїдчий або інквізиційний процес, переслуханє сьвідків і самого обжалованого, а щоби на нїм вимогти признанє до вини, почали уживати всяких тортур (але найбільше їх розповсюдженє припадає на пізнїйші часи).

Просьвіта: школи й унїверситети. — На Заходї в середних віках дбала лише Церква про науку, а духовеньство удержувало школи, і длятого церковний язик, латина, був загальним науковим язиком. Сьвітскі, іменно низшого стану, черпали свою просьвіту з проповідий і наук сповідників і задлятого то віддані сему жебрущі чини придбали собі в народних верствах незвичайну популярність. Елєментарні школи для підготовленя клєриків низших ступнїв були при многих церквах навіть по селах, а висші школи при всїх катедрах епископских і по монастирях, де також громаджено бібліотеки і переписувано пильно рукописи. Передовсїм вчили там т. зв. вільних штук (artes в 2 ґрупах, trivium: граматика, реторика і диялєктика, та quadrivium: аритметика, ґеометрия, астрономія і музика), а відтак богословія. З того часу, як у Франциї повстала схолястична фільософія, а в Італії розвинули ся правничі науки, до славних учителїв почали збігати ся цїлі громади учеників навіть з далеких сторін; а з тих учеників разом

з маґістрами утворили папскі і монарші привілеї окремі духовні корпорациї з повною самоуправою, перші т. зв. ґенеральні студиї або університети в Больонії і в Парижі. За тим прикладом у XIII. ст. всюди на Заході (в Італії, Франциї, Іспанії, Анґлії) повстали в ріжних місцях такі самі найвисші школи, поділені після наук на виділи (факультети), а після учеників на народи. Щоби забезпечити удержанє маґістрам і ученикам, ріжні добродії закладали для них колеґії, в котрих одні і другі мешкали і мали прожиток; найбільш колеґій було у Парижі, а від одної (котру оснував сповідник Сьв. Людвика, Роберт де Сорбон) назвою Сорбони означувано цілий богословский виділ, а навіть весь париский університет. Париж протягом цілих середних віків був найславнійшою школою теольоґії та схолястики, а Больонія найславнійшим осідком правничих наук; лікарскі науки цвили найбільше недалеко давних осідків арабскої науки, в Салєрні (недалеко Неаполю) і в Монпель'є (Montpellier у південній Франциї).

Наука й література. — Теольоґія і схолястична фільософія були головними науками в середних віках, а в XIII. ст. дійшли до найвисшого процвиту. Пізнанє всїх творів Аристотеля, котрі тодї переложено з арабского (відтак з грецкого) язика враз із писанями єго головних арабских коментаторів, дало нову понуку фільософічним студиям. Великі схолястичні митцї, оперті з одного боку на повазї Аристотеля, а з другого на церковній науцї, розвинули і виобразували цїлу фільософічно-теольоґічну систему, виложену найосновнійше в писанях сьв. Томи з Аквіно, італійского Домінїканина († 1274). В математичних і природничих науках середньовічні християньскі учені, заняті головно астрольоґією й альхемією, не досягли позему арабского знаня, з котрого своє черпали; а всеж таки Роґер Бекон, анґлійский Францїсканин, мав широкі відомости з астрономії й фізики і думав, що досьвід більше значить, як повага найбільших учених. Дїєписьменьство було довго виключно в руках сьвящеників; майже в кождім монастирі списувано лїтописи або аннали, житєписи сьвятих, описи спровадженя мощий і чудес, але також і великі лїтописи, історії епископств, житєписи знаменитих мужів або володарів або описи поодиноких подій, нераз твори високих

достойників духовних, що добре знали події. Два францускі лицарі: Віллярдуен (Villeharduin), учасник 4-го хрестоносного походу і Жоенвіль (Joinville), товариш Людвика Сьв., перші стали писати історию в народній мові. Опісля почали множити ся місцеві лїтописи в народній мові, а особливо міскі лїтописи. В поетичній лїтературі духовеньство брало меншу участь від сьвітских; з латиньскої поезиї являють ся головно церковні піснї, а в сьвітскій поезиї, складаній народними нарічями, найбогатшій у Франциї, побіч епіки і лицарскої лїрики виступає живло більше людове в сатиричних оповіданях, fabliaux, і в алєґоричних або дидактичних творах, що вводять вчоловіченє чеснот або зьвірята. Сей рід викликав наслїдованє в Німеччинї так само, як лицарска поезия француска викликала найчисленнїйших і найталановитших наслїдників серед Німців у т. зв. Міннезінгерах, а то в тім самім часї, коли німецка епопея людова стала вже сходити з поля. Небавом явив ся найзнаменитший взоровзір середньовічної поезиї, в котрій відбили ся всякі вірування і цїла ученість тогочасна: Божественна Комедия Данта Алїґєрі (Alighieri, 1265—1321), творця лїтературного язика італїйского.

Мистецтво і головні єго твори. — В штуцї передує в середних віках архітектура, бо головною задачею штуки було ставити й украшувати церкви; але найбільші і найвеличнїйші церкви ставлено в XIII. ст., коли витворений у попереднім столїтю в північній Франциї т. зв. готицкий стиль дійшов до найвисшої досконалости і розповсюдив ся всюди в Европі (катедри в Парижі, Amiens, Рем (Reims), Руан (Rouen), Шартр (Chartres) і т. д.; в Німеччинї в Штрасбурзї, в Фрайбурзї, а передовсїм у Кольонїї). Сї великаньскі будівлї в видї хреста, з двома або більше високими стрункими і стрілкими вежами, пристроювано многими різьбами і мальовилами, котрими вкривано всї колюмни і мури, а передовсїм уміщувано у вікнах великі композициї з ріжнобарвного скла (вітражі); а тим самим способом украшували престоли і всякі церковні наряди, котрі звичайно роблено з материялів як найцїннїйших. І церковні книги, уживані до служби Божої, окрашувано скусними мальовилами т. зв. мінїятурами. Але ґотицке мистецтво витиснуло своє пятно і на сьвітских будівлях; подібним бо способом ставлено великі й укріплені

замки, мури і міскі башти, радниці, а навіть приватні камениці.

Буденне житє і звичаї. Церковний дух лучив, окружав і переймав усі стани і всі корпорациї, для всіх занять і чинностий глядано церковного одобреня і змагано звязати всяке діло з церковним житєм. Кождий цех, кожде товариство засновувало свої братства, мало свої престоли, каплиці і церковні обходи в сьвята своїх патронів, котрі для него були головними торжествами; навпаки великі церковні сьвята, звичайні або місцеві, давали поклик усім до забави і радощів. Всякі торжества обходжено великими і довгими пирами, але не знаючи добірнійших страв, при виставних пирах садили ся лише на те, щоби було богато їди і напитків, вина там, де оно родило ся, а на півночи пива або меду. На одіж уживали вовняних виробів і шуб, полотно входило помалійше в ужиток, як дорогі шовкові тканини, що розповсюдили ся від часу хрестоносних походів; бо кого лише стало на се, носив у торжественні днї богаті і оздобні одяги, звичайно яскравих красок; а задлятого небавом почали видавати приписи, щоби здержати збиток в їді й одежі, особливо в містах. Житла навіть найзасібнійших були малі і тїсні, наряди нечисленні і невигідні, але тривкі; в замках бувала лише одна велика саля; доми по містах були малі і переважно деревляні, а наслїдком того пожежі бували часті і руйнуючі. Недостача доріг утрудняла всякі подорожи, але при всім тім богато людий всяких станів відбувало прощі до сьв. місць часто віддалених, а по дорозї богомольцї находили пристанище в монастирях, бо господ було небогато. Наслїдком трудної комунїкациї неврожай, хоч би лише місцевий, спричинював часто тяжкий голод; иншим лихом звичайним і частим були пошести або морове повітрє. Убогим і хорим давали пристанище й опіку по монастирях, а по містах почали основувати шпиталї під доглядом монахів і монахинь. Але неурожаї і пошести приписувано нераз чарам, і слїдковано строго чарівників, а особливо чарівниці. Взагалї в середних віках побіч загальної великої побожности було повно забобонів і чарів, побіч християньского милосердя — ненастанний нахил до насильств і надужить, побіч найвисшого пожертвованя для

других — поквапність до провин, а навіть до тяжких злочинів. Яскраві супротивности і різкі суперечности є іменно характеристичною прикметою тогочасних звичаїв.

Огляд історії середних віків в третій добі.

Третя доба середних віків є часом найбільшого процвиту всяких середньовічних інституций, а понад усіма подіями передує значінєм і досяглостю спільне діло папства і лицарства: хрестоносні походи, велика зачіпна боротьба західного християньства з музулманьским сьвітом на Сході, котра тут дає почин нетривким а переходовим християньским державам і лише на якийсь час здержує напір іслямізму, між тим як через те західні народи доходять до ясної сьвідомости своєї звязи і до пізнаня, що творять одну цілість. В західнім сьвіті наслідком стрічі з висшою східною цивілізацией настає живійший, як давнійше, рух на кождім полі і великий зріст добробиту та просьвіти. Добробит розповсюджує ся з напливом богатства до міст наслідком скорого зросту торговлі; науки й усе умове житє все ще плекає головно Церква, а нові школи найвисші, університети, є духовними корпорациями. Одначе Церква не є вже так виключно, як давнійше, опікункою просьвіти, бо поетичну літературу в людових нарічях плекають поза єї обсягом сьвітскі люди, а против неї виступають вже грізні єреси, котрі она приневолена усмирювати. Однак церковний дух, котрий розповсюджують найревнійше нові чини, окружає все і переймає найширші верстви головно за приводом жебрущих чинів. Папство стає отже найвисшою зверхньою владою всего християньства; папи не лише кермують і правлять зовсім Церквою, але також роздають корони, нагинають під свою перевагу навіть цісарство, котре Гогенштавфи дармо намагають ся зробити наслідним у своїм роді. З відновлюваної кількараз цісарями боротьби з папством апостольска столиця виходить усе скріплена, а на останку нищить і ломить могучість і самостійність середньовічного цісарства. Найдосяглійшим у сій добі явищем в обсягу західного сьвіта є визволенє міст із путь февдалїзму і скорий їх розвиток, а наслідком того міщаньство стає побіч духовеньства і шляхти яко третій стан у західній суспільности.

Німеччина за Гогенштавфів передує ще всім державам у могучости, а цісарі сего роду, яко володарі також у Бургундиї й Італії, мають вплив на північи й на сході хвилями вельми великий і мають доволі сили, щоби усмирити опорних князів. Одначе після довгої боротьби о корону і після перенесеня тяжища цісарства до Італії, де Гогенштавфи осягають утворене Норманами сицилійске королівство, слабне влада цісарів у Німеччині: князї осягають владу майже повних володарів у своїх краях, а границї Німеччини простирають ся вже перед тим далеко на північнім сході коштом західних Славян, підбитих, навернених і зґерманізованих головно за приводом німецких цісарів. В Італії міста, що борють ся з цісарями, занимають таке саме становище, як у Німеччині князї, а після занепаду цісарства стають независимими републиками. Побіч цісарів спершу наймогутнїйшими є анґлійскі королї: нормандскі й андеґавеньскі, бо мали в Анґлії наслїдком забору сильну владу над слабими васалями, а поза Англією численні французскі посілости. Але опісля в боротьбі з усіма васалями: пралатами і баронами, приневолені они надавати привілеї обмежуючі їх владу, а рівночасно тратять переважну часть своїх країв у Франциї, так що в Анґлії край зєдиняє ся за приводом і в користь станів, котрі ділають згідно перед лицем короля. У Франциї тимчасом дієся навпаки; королї спершу лише слабі зверхники могучих васалїв, яко володарі на незначнім просторі, постепенно осягають щораз більше посілостий, головно коштом анґлійских королів, і скріпляють незвичайно свою зверхню владу над васалями, опікують ся духовеньством і містами, а наслїдком того, зєдинивши весь край довкола себе, стають на останку великою могучостию. В Іспанії чотири християньскі королївства ведуть ненастанну війну і то щораз успішнїйшу з музулманьством, хоч нераз були між ними усобиці. На північи лише Данїя відіграє важнїйшу ролю і причиняє ся до покореня та наверненя прибалтийских Славян, але також инколи підлягає цісарству. На останку на східних українах західного християньства Чехи творять уже тривко частину цісарства, але в єго обсягу чеські королї здобувають собі велике значінє і посілости поза границями

Чех; Польща тимчасом підлягає лише мимоходом цїсарскій зверхности, але, знемощіла наслїдком подїлів, теряє всякий вплив на Заходї, а після монгольского наїзду глядить спасеня в нїмецкім населюваню так само, як се роблять сильнїйші від неї і независимі від цїсарства Угри, з котрими она іде навзаводи о вплив на Галицку Русь.

Русь, немічна і роздроблена на удїли, лежить поза обсягом західного сьвіта, а входить у тїснїйший союз із Сходом і попадає в неволю Монголів, котрих наїзди і забори в Азиї доводять до найбільшого заколоту і розстрою в східнім музулманьскім сьвітї. В єго обсягу Араби все ще є найважнїйшим цивілїзацийним чинником, але воєнну могучість музулманьства творять у сїй добі на сходї всякі турецкі племена, головно Сельджуки, з котрими воюють хрестоносцї, а на заходї, в Африцї й Іспанїї, берберийскі Маври, що дармо намагають ся здержати успіхи християн на Піренейскім півострові. Тут на Заходї музулманьский сьвіт безнастанно меншає й уступає, випираний щораз дальше з Европи; на Сходї відзискує понесені серед хрестоносних походів страти і надальше загрожує християньству, а в єго склад входить навіть приєднана для ісляму західна часть поганьских Монголів, котрі одначе, після збуреня перед тим останків багдадского халїфату, своїми опустошенями в західній Азиї довели там до повного занепаду високої доси цивілїзациї, з котрого вже не двигнула ся.

На останку грецко-византийский сьвіт, посереднїй поміж західним християньским а східним музулманьским, переходить в сїй добі найзміннїйші переміни і дізнає тяжких страт. Византийске цїсарство, скріплене в XII. столїтю, як в Европі так і в Азиї, в XIII. ст. щезає зовсїм у Европі, збурене хрестоносцями, і перемінює ся в східне латиньске цїсарство, але по несповна 60 роках після овлади Царгорода воскресає знов з останків збережених в Азиї, а хоч вельми ослаблене, має надальше церковний і цивілїзацийний вплив на південнославяньскі народи: Болгар і Сербів, котрих звязь із Заходом буває лише перехідна, а навіть на далеку Русь, з котрою однак вельми утрудняє їй взаємини монгольска неволя.

ЧЕТВЕРТА ДОБА.

Часи занепаду середньовічного ладу.

1270—1492.

XX. РОЗДІЛ.

Перевага Франциї і занепад могучости папства.

Tosti, Histoire de Boniface VIII. et de son siècle (переклад з італійского), 2 томи, Париж 1854. — Boutaric, La France sous Philippe le Bel, Париж 1861. — Zeller, Philippe le Bel et ses trois fils, Париж 1885. — Prutz, Entwickelung und Untergang des Tempelherrenordens, Berlin 1888. — Gmelin, Schuld und Unschuld des Templerordens, Stuttgart 1893. — Finke, Papsttum und Untergang des Tempelordens, 2 томи, Монастир, 1907.

Почини францускої переваги й ослабленя папства. — Після занепаду цїсарства Гогенштавфів першою силою в Европі був француский королївский рід Капетинґів; а папство, що над цїсарством віднесло повну побіду, вичерпало в сїй завзятій боротьбі свої сили і підорвало свою приману і повагу. Спроваджений до Італії заходом папів француский королевич Кароль андегавеньский, новий сицилїйский король, сягнув небавом своїм впливом і значінєм до середньої і північної Італії і яко начальник прихильних там єму Ґвельфів став незадовго небезпечним для самого папства. Небавом однак на полудні, де Кароль володів строго і жорстоко, опертий головно на францускім лицарстві, поміж котре пороздавав добра забрані своїм противникам, вибухла ворохобня проти ярма Французів. На поклик даний в Палєрмо в т. зв. сицилїйскій вечірнї на цїлім острові вирізано всїх Французів, 1282, і окликнено королем Петра, короля арагоньского, зятя Манфреда. А хоч папа вступив ся за Каролем андегавеньским і викляв Петра, однак Сицилїйцї не зважали на се і так завзято боронили своєї независимости, що після довгої війни нащадки Кароля були приневолені обмежити ся самим Неаполем, а се було першим доказом слабшаня поваги папства.

Боніфатий VIII. і перший ювілей. — Одначе папство сияло тодї блеском найвисшої могучости, а коли Боніфатий VIII. (1294—1303) установив ювілей і надав за-

гальний відпуст усім, що відбудуть прощу до апостольских порогів в останнім році століття, протягом 1300-го року напливали з усеї Европи до Риму такі товпи побожних, яких там давнійше не бачили. Боніфатий VIII., учений правник і повний енергії політик, усмирив непокірну все римску шляхту, по вимертю Арпадів (1301) надав угорску корону неаполитаньскому королевичеви Каролеви Робертови, Володиславови Локтикови прирік опіку і поміч проти Вячеслава ческого, думав про хрестоносний похід та намагав ся довести до спокою між головними монархами на Заході; але коли ставав в обороні прав Церкви, попав небавом у грізний спір із францускими королем Филипом Красним.

Филип Красний і єго внутрішня управа. — Коли на францускім престолі засів Филип IV. званий Красним, 1285—1314, живущою душею єго управи стали леґісти т. є. знавці і почиталелі засад римского права, котрі в імени необмеженої королівскої власти задумали зломити всякі февдальні чинники, насилуючи їх права і свободи. За їх то приводом почав король усюди дорогою процесів доходити систематично, строго і нагально своїх прав; а парлямент, в котрім верховодили леґісти, все рішав проти позваних і став головним орґаном королівского абсолютизму. Міста улягли зовсім контролі королівскої ради і були з того часу під владою короля, котрий опертий на них міг вести боротьбу з Церквою і васалями. Филип Красний придбав на все для францускої корони Шампанію, віно своєї подруги, і богате місто Ліон, доси часть бурґундского королівства; а провадив довгі війни о Ґієнну, котру однак приневолений був на останку звернути англійскому королеви Едвардови I., і о Фляндрию, котрої зречи ся і єму видати приневолив ґрафа сеї провінциї. Але не міг усмирити ремісничу чернь у людних містах флямандских, котра навкучила собі здирства єго урядників і повбивала всіх Французів та побила королівскі війска. Филип заляканий сим опором віддав ґрафови Фляндриї забрані краї і лише часть їх задержав собі.

Филип Красний і Боніфатий VIII.; перші Ґенеральні Стани у Франциї. — На ті війни Филип стягав від усіх, отже й від духовеньства значні датки грошеві

ніби то добровільні; колиж Боніфатий VIII. заборонив під клятвою назначувати і складати без папского дозволу які небудь оплати з церковного майна, виринув звідси спір між королем а папою. Филип скликав тоді перші збори Ґенеральних Станів (États généraux) у Франції, 1302, т. є. не лише духовних і сьвітских достойників і васалїв, але також заступників міст або третього стану (tiers état), котрих тепер у перше взивано разом з епископами і представниками шляхти, між тим як доси нераз вже згромаджувано їх самих для нарад над міскими справами. Представленєм фалшивої булї і неправдивою вістию про погрози папи зумів Филип наклонити Ґенеральні Стани до заяви, що всї будуть витревало боронити прав єго корони. Тимчасом однак, мимо королївскої заборони, значна частина французских епископів поїхала до Риму і на тім соборі видав Боніфатий VIII. булю, що проголошувала висшість церковної влади над сьвітскою.

Филип вислав до Італїї свого канцлєра, правника Вільгельма Ногарета, котрий разом з ворогом папи, Кольонною, зібрав оружний віддїл, і захопив у свої руки безборонного Боніфатия VIII. в єго родиннім містї Ананї (Anagni) 1303. Вправдї напасники не вспіли єго приневолити до зреченя анї упровадити і були приневолені спасати ся побігом перед зворушеним населенєм. Але Боніфатий VIII. вернув до Риму і умер уже по кількох тижнях, а з єго смертю упало верховладне становище папства яко зверхньої влади над усіма сьвітскими володарями.

Перенесенє папства з Риму до Авінїону. — Замах на Боніфатия VIII. викликав всюди незвичайне вражінє, але тревога перед могучостю Филипа була так велика, що нїхто не сьмів станути в оборонї апостольскої столицї. Наслїдник Боніфатия викляв усїх учасників замаху, але рівночасно визволив Филипа від клятви; після скорої смерти сего папи довершено нового вибору під напором Филипа. Француз, котрий за єго згодою засїв на папскім престолї, Климентий V., 1305—1314, зовсїм не пішов до Риму, але до Франциї спровадив кардиналів, а по кількох лїтах папский двір стало осів в Авінїонї (Avignon). Се місто стало з того часу на 70 майже лїт (1309—1377) столицею папів, самих Французів; тай кардинальска колєґія складала

ся в переважній більшости з Французів, з котрих підмогою францускі королї мали рішучий вплив на апостольску столицю.

Знесенє Темпляриїв. — Заневоливши папство, Филип Красний виміг на Климентию V. знесенє чину Темпляриїв, щоби сам міг загорнути їх богатства. Чин бо сей, переважно зложений з Французів, мав великаньскі добра головно у Франциї і великаньскі капітали, а вже з давна були поговори, що в нім загнїздили ся лихі вчинки і переступи, що там понехано первісний устав і принято тайну єретичну науку. Підхопивши деякі познаки, Филип казав одного дня увязнити всїх Темпляриїв у Франциї враз із В. Майстром і наложив секвестер на все майно чину. Королївскі урядники виточили слїдство о єресь, а вимушені муками вияви увязнених предложив король скликаним Ґенеральним Станам. Папа був отже приневолений наказати процес; колиж Темплярії, переслухувані папскими комісарями, почали відкликувати давні вияви для них некористні, король велїв многих із них спалити на кострі яко затвердїлих єретиків. По довгих проволоках, ненастанно принаглюваний Филипом, Климентий V. знїс чин на соборі в Вієн,(Vienne)1312, а єго майно перенїс на Йоанїтів; однак Филип заграбив усї движимости і капітали та видав лише знищені добра. В. Майстра Якова де Моле́ (Molay) і найвисших достойників, засуджених спершу на вічну вязницю, спалено вже по знесеню чина, тому що відкликали вияви давнїйші яко вимушені. До нинї є се невиясненою і спірною річию, чи закиди роблені Темпляриям мали хоч в части якусь дїйсну основу; насила і безправство в поступованю з ними Филипа все упереджувало в їх користь.

Конець Филипа Красного і вимертє єго роду.— Филип Красний усе був у грошевих клопотах і уживав найгірших способів, щоби як найбільше видусити від своїх підданих. Фалшованє монети, чого тодї допускали ся многі монархи, практикував Филип найосоружнїйше з великою шкодою головно міщан і купців. Настало на останку загальне зворушенє всїх і союзи міст із шляхтою; Филип лякав ся ворохобні і взяв назад останні податкові едикти та вмер небавом зненавиджений справедливо, але утворив кріпку і від нїкого независиму королївску

управу. Три єго сини зійшли із сего сьвіта без мужеских нащадків; кождий з них лишив дочки, але їх обминено за згодою Ґенеральних Станів і тоді усталила ся засада, що француский престіл є наслїдний лише в мужескій лїнії (що пізнійше названо салїйским правом). По смерти отже наймолодшого із синів Филипа Красного, 1328, корона перейшла на єго братанича, ґр. Вальоа, (звідси назва Валєзих (Valois) для сеї галузи королївского роду Капетинґів) Филипа VI., котрому небавом заперечив прав до француского престола внук Филипа Красного, уроджений з єго дочки анґлїйский король Едвард III., і розпочав о те столїтню війну Анґлїї з Франциєю.

XXI. РОЗДІЛ.

Велике Безкоролївє і нові відносини в Нїмеччинї. Ганза і Нїмецкий Орден. Початки Габсбурґів, Люксембурґів і Швайцарского Союза.

O. Lorenz, Deutsche Gesch. im XIII. u. XIV. Jahrhdt.; I. D. Zeit d. grossen Interregnums; II. 1. 2. Gesch. Rudolfs v. Habsburg u. Adolfs v. Nassau, Wien 1864—67. — Kampf, Gesch. d. deutschen Reichs während d. grossen Interregnums, Würzburg 1895. — Lindner, Deutsche Gesch. unter den Habsburgern und Luxemburgern, 2 томи, Stuttgart, 1888—93. — Kopp, Gesch. v. der Wiederherstellung u. d. Verfalle d. heiligen röm. Reichs (Gesch. d. eidgenössischen Bünde), 5 томів, Leipzig, Luzern u. Berlin 1845—71. — D. Schäfer, D. Hansestädte u. König Waldemar v. Dänemark. Hansische Gesch. bis 1367; Jena 1879; — тойже, Die deutsche Hanse, Bielefeld 1903. — Lindner, D. Deutsche Hanse, 2 вид. Липск 1901. — Daenell, Die Blütezeit der deutschen Hanse, 2 томи, Берлїн 1906. — Rilliet, Les origines de la confédération suisse, Histoire et légende, Женева, 1868 (нїм. переклад Aarau 1873). — Mayer v. Knonau, Die Sage von der Befreiung der Waldstätte, Basel, 1873. — Oechsli, Die Anfänge der schweizerischen Eidgenossenschaft, Zürich 1891. — Huber, Gesch. Oesterreichs, т. II. Gotha 1885.

Нїмеччина підчас Великого Безкоролївя. — Час т. зв. Великого Безкоролївя від смерти Вільгельма голяндского аж до вибору Рудольфа з Габсбурґа, 1256—1273, був часом загальної анархії та самоволї, тому що не було тоді нїкого, хто би пильнував спокою і прилюдного ладу. З двох королів, вибраних по Вільгельмі, оден, свояк Вельфів Ришард ґр. Корнвалїї, брат анґлїйского короля Генриха III., появив ся вправдї в Нїмеччинї кілька раз на короткий час, але звичайно проживав в Анґлїї; другий на-

щадок у женьскій лінії Гогенштавфів, Альфонс X., король Кастилії, ніколи навіть не заглянув до Німеччини. Хто отже мав які домаганя, доходив їх насилою; приватні війни не уставали ані на хвилю і всюди заволоділо т. зв. кулачне право (Faustrecht). Догоджувало се знатнійшим князям, котрі в тім часї зуміли заокруглити свої области; тимчасом давало ся се вельми в знаки містам, котрі потребували обезпеки і спокою для торговлї, а були виставлені на гноблене і грабованя лицарства (Raubritter). Длятого отже міста основували ліґи для обопільної помочи і оборони спокою. Протягом часу союз надреньских міст (з р. 1254), до котрого приступило також і чимало князїв, став справдешньою силою; опісля найбільше значінє здобула собі т. зв. німецка Ганза.

Німецка Ганза і скандинавскі держави. — Договір поміж Любекою і Гамбургом (з р. 1241 р.) був першою основою могучого союза, означеного назвою Ганзи, що простирав ся скоро підчас Великого Безкоролївя і постепенно зєдинив усї приморскі міста німецкі від Голяндиї аж до Естонії, і богато міст на суходолї в північній Німеччинї, а до найбільшої сьвітлости дійшов у другій половинї XIV. ст. Головною задачею Ганзи була опіка за границею над купцями міст, що мали в ній участь. Найважнійшими огнищами заграничної їх торговлї були великі контори і склади в Льондонї, Бруґії, у Вісбі на острові Ґотляндиї, в Берґен в Норвеґії і в Новгородї В. Там на основі привілеїв, наданих Ганзї, німецкі купцї мали свою власну зверхність і правили ся та судили після свого власного права. У Фляндриї стрітили ся Ганзеати з прихожими сюди італїйскими купцями, загорнули майже зовсїм анґлїйску торговлю заграничну, а передовсїм всю торговлю на Балтийскім морі зробили своїм монополем і берегли єго завидливо. Длятого виставляли навіть значні воєнні фльоти, провадили війни з Данїєю і здобули собі політичне значінє. Спільно з королями шведским і норвежским Ганза поконала даньского короля Вальдемара III. (1340—1375) і вимогла для себе широкі привілеї, а навіть вплив на вибір даньских королїв. На видатки таких війн і взагалї на спільні потреби назначувано в ганзеатских мі-

стах спільні податки, ухвалювані на зїздах їх відпоручників у Любеці, столиці цілого союза.

Зріст могучости Ордену в Прусах і Лївонії. — Розвиткови могучости Ганзи на Балтийскім морі сприяли вельми ненастанні успіхи Німецкого Ордену в Лївонії та у Прусах. Там по згнобленю останнього загального повстаня поганьских Прусаків Орден кінчив покоряти весь край аж по Німен, населяв єго і загосподаровував ся в нім щораз основнійше. В. Майстер і головні достойники Ордену перенесли ся до Прус в 1309 р. з Венециї (де мали осідок від занепаду Аккону) до Марієнбурга. Рівночасно Орден заволодїв підступно Ґданьском і цїлим привисляньским Поморєм і удержав ся в єго посїданю по завзятій війнї з Польщею. Наслїдком ненастанного припливу німецкої шляхти, строгої воєнної орґанїзациї і старанної скарбової управи Орден став найбільшою військовою силою в північній Европі в другій половині XIV. ст., в тім самім часї, коли Ганза була там першою торговою силою.

Вибір Рудольфа габсбурского і змінене значінє королївского достоїньства в Нїмеччинї. — Загальні жалоби на нелад у державі і напір прилюдної думки на князїв приневолили їх після смерти Ришарда, без огляду на Альфонса, подбати про вибір короля дійсно спосібного до управи. Давнійше вибору короля в Німеччинї довершували всї князї, а при тім певне число найзначнійших, що віддавали свій голос перед иншими, мало найбільший вплив. Постепенно усуваючи решту князїв, сї найзначнійші захопили виключно право вибору короля і з того поводу звано їх електорами (Kurfürsten); число однак не було ще усталене. Не бажаючи мати королем нїкого з могутнійших князїв, щоби не намагав ся піднести королївскої влади й обмежити князїв, електори вибрали гр. Рудольфа з Габсбурга, 1273—1291, володаря незначних посїлостий у Швабії. Був се вдатний, лицарский, побожний, досьвідний, а передовсїм розважний і тверезий муж, котрий умів отже не посягати дармо за тим, що неосяжне. З єго часів зміняє ся значінє і характер достоїньства короля і цїсаря римского, устають давні походи до Італії, над котрою нові німецкі володарі мають лише мниму зверхність. У Німеччинї, погодивши ся з новим становищем князїв яко област-

них володарів, старали ся самі осягнути для своїх родин як найбільше посїлостий і на тій основі наслїдних областий оперти свою королївску владу.

Володарство Рудольфа I. Упадок Оттокара II. і надане Австриї Габсбургам. — Рудольф I. не виправив ся до Італії по цїсарску корону мимо запросин папи, котрий бажав визволити ся зпід переваги Кароля андегавеньского. Волїв він радше в Нїмеччинї пильно трудити ся коло приверненя внутрішнього спокою, а з князями відбував части зїзди і удержував як найлїпші взаємини. За те они помогли єму покорити наймогутнїйшого з князїв, ческого короля Оттокара II., котрий, заведений в надії осягненя корони в Нїмеччинї і усунений від участи в виборі, не хотїв признати Рудольфа. Рудольф задля того кинув на него банїцию і для єї виконаня наїхав Австрию, а Оттокар, проти котрого зворушили ся неради єму вельможі в Чехах, не вспів дати відсїчи обложеному Відневи і зрік ся Австриї, Стириї і Каринтиї, осягнених у часї Великого Безкоролївя, щоби лише задержати Чехи і Моравію; з тих країв зложив чолобитню Рудольфови, котрий за се потвердив ческому королеви спірне доси достоїньство елєктора. Небавом Оттокар II. приладив ся лїпше і розпочав на ново боротьбу, одначе побитий Рудольфом і союзними з ним Уграми поляг у крівавім бою на полях над рікою Моравою 1278. В кілька лїт опісля, 1282, Рудольф за призволом князїв надав на соймі державнім Австрию і Стирию свому синови Альбрехтови (спершу враз із молодшим братом), а Каринтию ґрафови Ґориції і Тиролю; тим способом устала перша злука Чех з Австриєю, а цїла спадщина Бабенберґів дістала ся родови нового короля, Габсбурґам, котрі завдяки сему станули в черзї найзначнїйших князїв нїмецких.

Адольф нассавский і Альбрехт I. габсбурский в боротьбі з князями. — Длятого отже елєктори по смерти Рудольфа обминули єго нащадків і вибрали знов нїмецким королем ґр. нассавского Адольфа (1291—1298); і сей забажав посїсти значні области, а наслїдком того, не маючи зручности, умірковання Рудольфа, попав у спір з елєкторами. Часть їх покинула Адольфа і вибрала проти него королем Альбрехта австрийского, а коли Адольф

погиб у першім з ним бою, всї признали однодушно Альбрехта I., 1298—1308. Але й з тим згода тривала не довго. Альбрехт бо сприяв містам і намагав ся обмежити перевагу князїв, а був вельми честилюбивий, рішучий і проворний. І він також змагав ненастанно до придбаня нових посїлостий для своєї родини, а якийсь час заносило ся на те, що Габсбургам дістануть ся Чехи з Моравією по вимертю Перемишлїдів.

Чехи і Польща під володарством останних Перемишлїдів. — В Чехах після смерти Оттокара II. настав заколот і розлад; але коли малолїтний спершу син єго Вячеслав II. (1278—1305) сам обняв управу, вспів небавом утрату Австриї винагородити собі новими придбанями на півночи. Коли в Польщі володар найбільшого удїлу малопольского, хоробрий Лєшко Чорний (1279—1288), витязь Ятвягів, Литви і Руси, умер безпотомно, почала о Малопольщу вести ся боротьба всяких претендентів. Тодї головно нїмецке-міске населенє допомогло до переваги наймогутнїйшому з них ческому королеви, котрого доволї сумнїве право признано, щоби раз осягнути спокій і безпечність, 1291. В кілька лїт опісля Вячеславови II. дістала ся і Великопольща, де Перемислав II. по придбаню привисляньского Поморя відновив королївский титул і коронував ся польским королем у Гнєзнї, 1295, однак небавом опісля погиб, замордований за приводом Бранденбурців. І там також призвано на останку Вячеслава, котрий одружив ся з дочкою Перемислава і коронований у Гнєзнї, 1300, зєдинив тим способом розбиту доси на удїли цїлу Польщу та правив нею з підмогою ческих старостів, що силою удержували лад і порядок. Брат Лєшка, Володислав Локтик, що спершу опирав ся Чехам, побитий, був приневолений утїкати з краю і заніс жалоби до Боніфатия VIII. Вячеслав II. сягнув також і по угорску корону, коли вимерла династия Арпадів, 1301. Але папа назначив угорским королем неаполитаньского королевича Кароля Роберта і візвав Альбрехта I., щоби єму помагав против ческого королевича, котрого часть Угрів вибрала своїм королем. Сучасно Володислав Локтик вернув до Польщі і відновив там під папскою опікою боротьбу проти ческої влади. Поки ся боротьба довела до рішучих вислїдів, умер

Вячеслав II., а в рік по нїм погиб замордований єго одинак Вячеслав III. серед приготовань до походу до Польщі, приневолений за житя вітця уступити з Угорщини. З ним вимер давний рід ческих королїв Перемишлїдів, 1306.

Конець Альбрехта I. і початки володарства Люксембургів у Нїмеччинї і Чехах. — Осиротїлу ческу корону надав Альбрехт, яко римский король, свому синови Рудольфови, котрого також більшість ческих станів вибрала королем. Але поки вспів приневолити всїх до признаня своєї влади, умер уже по роцї, а Альбрехт згинув з рук власного братанича Івана, що чув ся з єго боку покривдженим при подїлї спадщини по дїдови, 1308. Нїмецкі електори не бажали знов мати могучого короля і вибрали зфранцуженого володаря дрібного ґрафства люксембурского, попираного Филипом Красним, Генриха VII., 1308—1313, котрий понехав усякі боротьби і спори з князями і перестав опікувати ся містами, як Альбрехт. Але й він придбав небавом для своєї родини велике становище, бо ческі пани жертували корону враз із рукою своєї королївни єго синови, молодому Іванови. Тим способом за надїлом Генриха VII. рід Люксембурґів осягнув ще простірнїйші краї, як Габсбурґи, 1310.

Генрих VII. в Італії й віднова цїсарского достоїньства. Сам Генрих був у найбільшій приязни з авінїоньским папою і постановив у згодї з ним відновити цїсарске достоїньство, котрого нїхто не мав уже від більш 60-ти лїт. В тій цїли виправив ся до Італії, де відбувала ся безнастанна боротьба між Ґвельфами і Ґібеллїнами, а де Ґібеллїни виглядали тужно цїсаря. Найзнаменитший з них, славний поет і фльорентийский вигнанець, Данте Алїґієрі, (Alighieri) творець Божественної Комедиї і ріжних полїтичних писань, з жаром витав приїзд Генриха до Італії; однак сей виправив ся там без великого війска, намагав ся станути понад сторонництвами і годити їх спори. Побачивши, що не має доволї сили, щоби приневолити до підлеглости неслухняних, почали єго небавом маловажити. З трудом дістав ся він до Риму, де єго короновано з порученя папи, а загрожений тут неаполитаньским королем Робертом, начальником Ґвельфів, Генрих зараз почав відворот і в дорозї до

Німеччини умер несподівано, не двигнувши зовсім блеску цісарского імени своїм побутом в Італії.

Фридрих Красний і Людвик баварский. Почини швайцарского союза. — При новім виборі роздвоїла ся в Німеччині колєґія елєкторів; часть їх вибрала Габсбурґа, сина Альбрехта І., Фридриха Красного, а друга часть, сторонники Люксембурґів, вибрали королем князя баварского Людвика (1314–1347). В другій війнї о корону поміж елєктами перевага на останку була по сторонї Людвика головно длятого, що австрийскі князї сучасно дізнали пораженя в боротьбі з швайцарскими верховинцями. Про почини швайцарского союза розповсюджено опісля богато казочних переказів (Ґеслєр, Телль); в дійсности нема в них анї слова правди, а навіть не є се щиронародні перекази, бо видумали їх пізно, в XV. і XVI. ст., всякі лїтописцї і аж з книжок дістали ся они до уст народу, в котрих зберегають ся до нинї. На правду в трех кантонах лїсних: Швиц, Урі та Унтервальден, зберегли ся були з давних часів вільні селяни, але побіч них жили також обовязані до звичайних тодї данин і роботизн піддані всяких монастирів і володарів, особливо поселених у тих сторонах Габсбурґів, котрі тут всюди мали верховладу. Відносини були доволї замотані і неясні; цїсар Фридрих II. визволив вільних селян у Швиц і Урі зпід усякої влади крім королївскої, але в часї Великого Безкоролївя самі їх громади піддали ся під опіку Рудольфа Габсбурского, котрий, ставши королем, не потвердив сего привілею. Після єго смерти вже в р. 1291 селяни трех лїсних кантонів заключили союз задля оборони своєї волї, подібний до звичайних тодї союзів того роду, але за Альбрехта не було анї незвичайного гнобленя анї нїякої загальної ворохобнї. Аж коли Генрих VII. з неприязни для Габсбурґів потвердив і союз і привілеї Фридриха II., а сини Альбрехта при всїм тім хотїли там виконувати свою верховладу так само, як їх дїд і отець, тодї верховинцї станули в оборонї своєї волї. Понукувані Людвиком баварским проти кн. Леопольда, брата Фридриха Красного, що вдер ся в гори на чолї армії зложеної з лицарства, нанесли єму важке поражене під Морґартен 1315, котре відразу прославило їх імя. Австрийскі князї були приневолені з ними заключити розєм, а 3 лїсні кан-

тони відновили союз поміж собою (Eidgenossenschaft), котрий набрав більшого значіня аж перегодом, коли приступили до него значнїйші міста: Люцерна, Цирих і Берн.

Цїсар Людвик баварский і папа Іван XXII. — Фридрих Красний, побитий у рішучім бою (під Mühldorf 1322) попав у полон Людвика, а щоби видобути ся з неволї, зрік ся всяких домагань до корони. Але коли єго брат, кн. Леопольд, не хотїв признати умови, тодї Фридрих добровільно вернув до Людвика, котрий, приєднаний сею словностию, подїлив з ним у новій умові королївску владу тим радше, що, попавши уже в спір із папою авінїоньским Іваном XXII., що єго викляв, вибирав ся до Італїї, щоби там відновити цїсарскі домаганя. З підмогою Гібеллїнів дістав ся до Риму, осягнув цїсарску корону в імени римского народу, але небавом був приневолений утїкати перед неаполитаньским королем Робертом і вдоволив ся пустим цїсарским титулом. Тимчасом у Нїмеччинї, де умер уже Фридрих Красний, а Людвик помирив ся з Габсбурґами, вступили ся за ним елєктори, зїхали ся в Рензе (Rense) коло Коблєнциї, 1338, і орекли, що, кого они виберуть, сей є правним римским королем і не потребує папского потверджeня.

Спір Людвика з елєкторами і єго детронїзация. — Сю згоду цїсаря з елєкторами розстроїла єго жадоба, котра єго вже перед тим розєднала з найсильнїйшим спершу поплечником ческим королем Іваном люксембурским. Після вимертя Асканьскої родини Людвик надав Бранденбурґію яко опорожнене ленно свому синови (1324) і забажав Тиролю, з котрого спадкоємницею Марґаретою вже Іван люксембурский одружив був свого молодшого сина. Цїсар уневажнив се немиле Марґаретї і тирольским станам подруже і одружив з нею власного сина, але сим вмішуванєм у безсумнїві церковні права викликав нову папску клятву. Тодї духовні елєктори за понукою Івана люксембурского виповіли єму послух і вибрали на єго місце Кароля, старшого сина ческого короля, 1346. Однак нїмецкі міста, котрими опікував ся Людвик, стояли дальше на єго боцї, а в оборонї Кароля нїхто не думав воювати;

аж нагла смерть Людвика, 1347, відкрила Каролеви дорогу до загального признаня в Німеччині.

XXII. РОЗДІЛ.

Північно-східна Европа в XIV. ст., Угри і Чехи, Польща, Русь і Литва, Скандинавскі краї.

Fessler-Klein, Gesch. v. Ungarn II. — Palacky, Gesch. v. Böhmen II., 2. — Werunsky, Kaiser Karl IV. u. s. Zeit, т. I., II., 1, 2, III., Innsbruck 1880—92. — Huber, Gesch. d. Herzogs Rudolf IV. v. Österreich, Innsbruck 1865. — Szujski, Charakterystyka Kazimierza W.; Warunki pokoju kaliskiego; Maćko Borkowicz i pierwsza konfederacya; Ludwik węgierski i bezkrólewie: в 2 т. Opowiadań i roztrząsań (Dzieła сер. II. т. 7 і 8). — Антоновичъ, Очеркъ исторіи Велик. княжества Литовскаго, Кіевъ 1878 (див. також укр. пер. в Ол. Барвіньского Рускій Іст. Бібл. т. VI.). — Szajnocha, Jadwiga i Jagiełło, 4 томи (Dzieła т. 4—8). — Smolka, Kiejstut i Jagiełło w Pamięt. Akad. Umiej. т. 7, Kraków 1888. — Тойже, Rok 1386. W pięciowiekową rocznicę, Kraków 1886. — Prochaska, Król Władysław Jagiełło, 2 томи, Kraków 1908. — Caro, Gesch. Polens, Bd. II. і III. Gotha 1863—69. — Бестужевъ, Rambaud, Schiemann — гл. VIII. розд., Dahlmann, Allen — гл. VII. розд. — М. Грушевский. Історія України-Руси, III. — IV.

Почини нових династий в Уграх і Чехах. — Коли з початком XIV. ст. перевага Франциї більшала на Заході, сучасно і в східній Европі простирав ся француский вплив за приводом двох француских родин; андеґавеньскої і люксембурскої, що володіли в Уграх і Чехах після сучасного майже вимертя обидвох народних династий: Арпадів, 1301, і Перемишлїдів, 1306. Перший андеґавеньский король угорский, Кароль Роберт (1307—1342), спосібний адміністратор і обачний політик, осягнув корону з папского наданя і утвердив ся на престолі аж після довгої боротьби. З того часу обминав він усяку війну, а тимчасом уладжував пильно внутрішні відносини, опікував ся містами, старав ся двигнути богатство краю, а на єго дворі проявляв ся великий блеск. Іван люксембурский легко осягнув ческу корону, 1310—1346, котру єму надав єго отець, король римский, але про внутрішні ческі справи ніколи не дбав; славний лицар і великий любовник очайдушних походів і величавих турніїв, ганяв ся за ними по всій Европі; приятель німецкого Ордену, тричі був з ним у хрестоносних походах проти Литви, а на останку

погиб у Франциї у війні з анґлійским королем. Він глядів для своєї родини нових придбань і придбав для ческої корони Лужиці і Шлеск, а в заміну за Шлеск зрік ся польскої корони.

Привернене єдности Польщі за Володислава Локтика. — Польщу, розбиту на уділи, вперше зєдинило ческе володарство Вячеслава II., котрого зверхність признавали також шлескі і мазовецкі князї. З неприхильности до німецких міст, головної підпори Чехів у Польщі, часть польскої шляхти пособила вертаючого до краю Володислава Локтика, а смерть Вячеслава II. і скоро опісля смерть Вячеслава III. позволила Володиславови Локтикови прогнати Чехів і заволодїти Краковом і Малопольщею. Локтик осягнув по кількох лїтах признанє й у Великопольщі, усмирив велику ворохобню німецкого міщаньства, а наконечно довершив відбудови польскої держави і коронував ся королем, 1320. Одначе той сам титул польского короля мав також Іван люксембурский, яко наслїдник ческих Вячеславів; шлескі князї не хотїли чути про Локтика, а привисляньске Поморє загорнули Хрестоносцї для себе, коли їх Локтик прикликав на поміч проти бранденбурского марґрафа. Локтик отже заключив союз проти Івана з Каролем Робертом, за котрого віддав дочку, а проти Ордену з поганьскою Литвою (з дочкою князя Ґедимина одружив ся син Локтика), і на останку почав з Орденом завзяту війну, котра однак принесла Польщі нові страти. Хрестоносцї бо наїхали край, спустошили єго страшенно огнем і мечем, а їх союзник, Іван Люксембурский, загнав ся аж під Познань; мимо деяких успіхів Локтика (побіда під Пловцями) навіть Куяви попали в руки Ордену, з котрим треба було заключити розєм.

Казимир Великий і єго полїтика. — Небавом опісля умер Володислав, а син єго Казимир імив ся зараз прямо иншої полїтики, бо зрозумів добре, що тодїшня Польща не має досить сил і засобів, щоби одолїти так могучих противників, як Орден і ческий король Іван. Молодий Казимир, розумний і обачний, вибрав собі взірцем свого шваґра, Кароля Роберта, на котрого дворі познакомив ся з висшою західною француско-італїйскою цивілїзацією і з заведеним на Заходї способом управи. Щоби свою

державу скріпити у внутрі, потребував спокою на зверх, хоч би окупленого жертвами, і длятого з підмогою Кароля Роберта вишеградским договором, 1335, зрік ся своїх прав до Шлеска, а в заміну за те Іван люксембурский зрік ся титулу польского короля. В спорі з Орденом приняв полюбовний суд обидвох королів, угорского і ческого, згідно з їх вироком відступив Орденови в калїскім мирі, 1343, Поморє, а за се одержав зворот Куяв з Добриньскою землею. З того часу зберегав взагалї мирні взаємини з Орденом і Люксембурґами, навязав широкі дипльоматичні звязки і з кождого клопоту давних противників зручно умів зробити ужиток. Тим способом придбав частини Шлеска (Всхову) і признанє своєї верховлади у мазовецких князїв (котрі попередно признавали над собою ческого короля); найважнїйшим придбанєм була овлада Червоної Руси.

Прилука Червоної Руси до Польщі. — Від часу короля Руси Данила єго нащадки, що правили в Галичи і Володимирі: Лев І., Юрий, Андрій і Лев II., так само як він воювали з Татарами, і боронили від них не тільки свої землї, але й Польщу. Володислав Локтик у листї до папи назвав князїв Льва й Андрея, жалуючи їх смерти, „непоборимим щитом“ для Польщі проти Татар. На часи Данилових наслїдників припадає заснованє окремої митрополії в Галичи. Они неради були, що київский митрополиг підлягав впливам володимирско-суздальских князїв, а опісля переніс ся на сталий осідок до Володимира над Клязмою. Тимто виєднали у царгородского патриярха, щоби в Галичинї була окрема митрополія, котру однак в половинї XIV. ст. з понуки волод.-сузд. князїв зніс патриярх. Сучасно також удержували Данилові наслїдники взаємини із Заходом і звідтам стягали до своїх міст поселенців і купців; сей союз тим більше скріпив ся, коли по вимертю галицких Романовичів обняв тут управу кн. мазовецкий Болеслав-Юрий, їх нащадок у женьскій лїнії. Однак він попав у спір з боярством і на останку умер з отруї 1340. Тодї Казимир В. наїхав на Русь, здобув собі тут признанє і назначив із свого рамени старосту, котрий в єго імени правив ново придбаним краєм; однак був приневолений воювати о него з Татарами а ще довше з Литвою, котра тодї загортала щораз то більше руских країв. З угорскою

підмогою вийшов побідно із сеї війни і з того часу, зберегаючи релігійну окремішність Русинів, так само дбав про Русь, як і про инші свої посілости. У царгородского патрияра виєднав посьвяченє окремого галицкого митрополита, котрому підлягали всї рускі епархії, що були під владою польского короля.

Внутрішне володарство Казимира В. — Найбільшою славою Казимира, тим, що єму зєднало назву Великого, є єго внутрішне володарство. Передовсїм ревно дбав про сїльский люд, а особливо про міста їх торговлю та промисл; заложив богато нових, инші переніс на німецке право, більше сприяюче їх розвиткови, вивінував їх торговими привілеями, хоронив перед усяким гнобленєм і надужитями, але заразом установив найвисший міский суд на краківскім замку і заборонив відкликувати ся, як доси, до висших судів у заграничних містах. Обовязок воєнної служби уладив точнїйше й опер її на посїданю землї; всюди основував укріплені городи, церкви і шпихлїрі і взагалї будував богато, так що справедливо говорено про него, що застав Польщу деревляну, а лишив її мурованою. Головно пильнував порядку і прилюдної безпеки, а всякі надужитя і неспокої карав строго; збережений із часів ческої влади уряд старостів став головним органом королївскої адмінїстрациї, а давні уряди княжі по удїлах зміняючи ся з того часу по воєводствах у земскі, втратили значінє. Однак тих урядників, як і духовних достойників покликував в обїздах цїлого краю на зїзди або віча і тут видавав за їх радою закони (Вислицкий Статут), котрі єму зєднали славу короля-законодавця. В тих законах усталював дотеперішні не списані правні звичаї, старав ся їх зробити одностайними й усунути з них ріжниці питомі всїляким землям. Длятого також заложив найвисшу школу або академію в Кракові, щоби дати своїм підданим спромогу висшої осьвіти, 1364, взявши собі за взір больоньский унїверситет, на котрім головно процвитала наука права. Казимир В. для всїх був сьвітлим прикладом працї і ревности і на кождім полї сам виступав із починами; діждав ся також корисних вислїдів своєї дїяльности і полишив по собі оборонну, засібну і добре загосподаровану державу, а дорадників своїх

і товаришів зумів натхнути своїм духом і переказати їм традициї сьмілої але обачної політики.

Цїсар Кароль IV. і єго Золота Буля (Bulla).— Зовсїм подібним ладом, як Казимир В. у Польщі, правив у Чехах сучасний єму ческий король, заразом римский цїсар, Кароль IV. 1346—1378. Розумний і вельми високо осьвічений, а передовсїм ясний і тверезий ум, Кароль IV. розумів добре, що, колиб відновлював давні цїсарскі права в Італії, доведе до спору з папою, а колиб намагав ся двигнути цїсарску владу в Нїмеччинї, викличе опір і неприхильність наймогутнїйших князїв. Длятого отже з гори зрік ся всяких таких намірів. Він дїлав у повній згоді з апостольскою столицею, до Італії вибрав ся з дрібним віддїлом і зараз після цїсарскої коронациї ще того самого дня виїхав з Риму, італїйским містам потвердив на їх домаганє права і надав нові вільности та привілеї, а за те діставав від них значні грошеві суми. В Нїмеччинї знов з огляду на князїв не пособляв містам, а замість направляти відносини, затверджував лише і уладжував ті, які вже витворили ся. Він видав славну Золоту Булю, 1356, і управильняючи в нїй для будучини спосіб вибору римских королїв, означив заразом точно єствуючі вже дїйсно права 7 елєкторів, признав їм неподїльність їх елєкторских посїлостий і певну участь у володарстві і тим способом усталив окрему колєґію елєкторів; за те Кароль зєднав собі таку прихильність елєкторів, що вже за єго житя вибрали єму сина Вячеслава єго наслїдником у Нїмеччинї і не робили єму ніяких перепон, коли старав ся придбати як найбільше наслїдних посїлостий, як брандебурске елєкторство.

Сьвітлість Чех за Кароля IV. — Кароль IV. все своє достоїньство цїсарске намагав ся використати для Чех що під єго владою дїйшли до найвисшої сьвітлости. Недбальство і марнотратність короля Івана довели в скарбі до неладу і зробили короля зависимим від ческих станів; Кароль задумав обмежити самоволю вельмож, видав нові карні закони (Majestas Carolina), зорґанїзував взірцево королївску адмінїстрацию, управильнив коронні доходи і пильно винаходив нові жерела богатства, а особливо дбав про гірництво. Опікун рільництва, торговлї і промислу, мистецтва і науки, Кароль трудив ся пильно коло заселеня і за-

господарованя краю, попирав головно міста й обдаровував їх привілеями, стягав купців до Праги, в котрій заложив нові части і збудував богато величавих будівель (катедру сьв. Віта, замок на Градчанах і т. д.), а передовсім оснував у Празї університет на взір париского, 1348. Взагалї его заходом Прага стала наче би столицею Німеччини, а Чехи, побільшені придбанєм Хебу і Лужиць, краєм незвичайно засібним. Родина Люксембургів була з того часу одною з намогутнїйших в Европі, а уложене вже подруже молодшого Каролевого сина, Жигмонта, із старшою дочкою Людвика, короля угорского і польского, заповідало їй ще дальший зріст.

Могучість Угор під Людвиком В. — Також Людвик В., другий андегавеньский король на угорскім престолї, 1342—1382, яко взірцевий адмінїстратор правив своїм краєм так само, як Казимир В. і Кароль IV., розвивав за прикладом вітця всякі его засоби, дбав про торговлю і промисл, мистецтво і науки, богато будував, помножив число міст і заложив унїверситет у Печу (Fünfkirchen). Крім того піднїс ще славу угорского оружя, бо провадив досить численні війни на полудни і на півночи. Не вспів вправдї удержати Неаполю, де звертав ся в двох походах, щоби пімстити смерть свого брата Андрея, замордованого за понукою жінки Іванни, наслїдниці неаполитаньского престола, що була приневолена утїкати перед Людвиком; зате війни з Венециєю, котра була приневолена на останку зречи ся Дальматиї, відкрили Уграм широкий доступ до моря, а війни з Сербією і Волощиною приневолили володарів сих країв признати верховладу Угор і двигнули їх вплив на Балканьскім півострові.

Володарство Людвика в Польщі і кошицкі договори. — Але найбільше розширенє могучости андегавеньского дому принесло єму споріднене з польскими Пястами і договори з Казимиром В., котрий заздалегідь на случай, колиб умер без мужеского нащадка, за згодою своїх станів забезпечив по собі наслїдство Людвикови. Зараз отже по смерти Казимира Людвик обняв владу в Польщі, де віддав управу своїй матери Єлисаветї; тут однак не полишив рівно доброї тямки як в Уграх. Почали ся в Польщі розрухи і внутрішні неспокої, відновило ся вти-

хомирене Казимиром В. суперництво Великопольщі і Малопольщі; а найбільш боліло відорванє від Польщі Червоної Руси, до котрої овлади допоміг був Людвик Казимирови, застерегаючи давні до неї домаганя Угор. Насамперед віддав він Червону Русь кн. Володиславови Опольскому, дбалому господареви на Руси, відтак відняв єму її й осадив там угорских намісників. Однак за ціну визволу шляхти від усяких оплат, крім 2 грошів з лану до королівского скарбу, першим загальним привілеєм у Кошицях, 1374, польскі вельможі згодили ся на признанє наслідства одної з єго дочок, з котрих старшу Марию вже в дитиньстві заручив із сином Кароля IV., Жигмонтом, марґрафом бранденбурским, а молодшу Ядвиґу з Вільгельмом кн. австрийским.

Габсбурги в Австриї; Рудольф IV. — Габсбурги, в ненастаннім антаґонїзмі, а навіть у боротьбі з королем Іваном придбали Каринтию і Країну; Альбрехт Мудрий, син короля Альбрехта І., пережив усїх своїх братів і злучив усі габсбурскі посїлости. Найстарший з єго синів, Рудольф IV. (1358—1365), був князем господарним, запопадливим і дбалим адмінїстратором на взір Кароля IV. і Людвика В., основником віденьского унїверситету (1365) і церкви сьв. Стефана (звідси єго назва: der Stifter), заразом вельми честилюбивим, жадібним титулів і почестий. Длятого чув ся покривдженим, коли Золота Буля признала висші права елєкторам, як иншим князям і опираючи ся на фалшивім привілею наче би Фридриха І. для австрийских князїв (тим т. зв. privilegium maius заступлено справдешнїй привілей, privilegium minus з 1156 р.). став звати ся архікнязем і придбав инші титули, котрих признаня і потвердженя домагав ся від Кароля IV., свого тестя. А що тесть відказав єму сего, викликало се між ними спір; на останку однак заключено умову, але архікняжий титул австрийских князїв признав і потвердив аж значно пізнїйше цїсар Фридрих III. Рудольф IV. придбав для свого роду Тироль, але умер без нащадків, а молодші єго брати, Альбрехт і Леопольд, поділили ся родинними посїлостями і дали почин двом лїнїям габсбурского роду: альбертиньскій, що володїла в Австриї, і леопольдиньскій, що володїла в Стириї, Каринтиї, Тиролю і швабских добрах

габсбурских. Леопольд простер також родинні посїлости, осягнув опіку над містом Триєстом, а тим самим доступ до моря; але в боротьбі із швайцарским союзом потерпів пораженє і сам погиб під Семпах, 1386, а відтак брат єго був приневолений заключити розєм із побідними Швайцарами і зречи ся ріжних посїлостий в Арговії. Сином того Леопольда був Вільгельм, суджений молодшої дочки Людвика угорского.

Ядвига польскою королевою. — Польску корону призначив Людвик старшій своїй дочці Мариї, але по єго смерти Угри вибрали її своїм королем; а що в Польщі постановлено небавом лише сю дочку Людвика признати королевою, котра би стало і ненастанно перебувала в Польщі, проте усунено єї домаганя і єї чоловіка Жигмонта. По довгій проволоці вислано до Польщі молоденьку Ядвигу, 1384, котру безпроволочно короновано, а небавом наспів за нею єї суджений Вільгельм австрийский, що з нею разом виховав ся і полюбив її сердечно. Але малопольскі вельможі, в руках котрих дійсно спочивала управа, не бачили в сїм союзї ніякої для Польщі користи і наклонили на останку Ядвигу, що приняла за мужа В. кн. литовского Ягайла, щоби цїною сеї жертви особистої приєднати для християньства поганьску доси Литву 1386.

Почини Литви: Мендовг і Гедимин. — До половини XIII. ст. майже нічого не відомо про Литву, убоге племя побратимче Прусакам, котре у вельми первіснім станї проживало на схід від них за Німаном серед лїсових пущ і випадало звідтам за грабованєм чи то на схід, на рускі землї, чи на захід, до Мазовії. Одначе під напором німецких заборів у Лївонії й на Прусах оден з литовских начальників, Мендовг (або Міндове), утворив тїснійшу полїтично-війскову органїзацию, став ся грізним для сусїдів, іменно для Руси, в котрій підбив найблизші землї, користуючись єї ослабленєм наслїдком татарского нападу. Щоби захистити ся перед Орденом, вступив у взаємини з папою, приняв хрещенє і дістав королївску корону від Іннокентия IV., 1253; колиж Орден мимо того домагав ся відступленя єму значної часту литовских земель, Мендовг зірвав з ним і почав з ним боротьбу в злуці з Данилом галицким, давнїйшим своїм ворогом. Але небавом опісля єго убито,

а єго держава розпала ся; аж в XIV. ст. зорганїзував її наново Гедимин, 1315—1341, за котрого стала рости заборами щораз то нових руских земель. Сучасно старав ся Гедимин загосподарувати свої посїлости, закладав міста (Вильно) і стягав до них чужих купцїв і поселенцїв; з Польщею спершу воював, але опісля злучив ся примирєм проти Хрестоносцїв, з котрими тревала ненастанна боротьба над Нїманом і на пограничу Лївонії.

Литва, Русь і Московщина за Ольгерда і Димитрия Доньского. — Головним у сїй боротьбі лицарем поганьскої Литви був син Гедимина, Кейстут кн. троцкий, що протягом довгих лїт безнастанно воював з Орденом і західним лицарстом, котре прибувало на хрестоносні походи проти поган, і присвоїв собі форми і звичаї християньского лицарства. Саме тодї за управи В. Майстра Вінриха фон Кнїпроде (1352—1382) Орден був на вершку своєї воєнної і економічної могучости; щорічно майже виправляли ся єго віддїли на Литву і нищили все та пустошили; за те Кейстут відплачував наїздами на посїлости Ордену. Тимчасом Кейстутів брат, Ольґерд, осягнув за єго приводом достоїньство В. кн. литовского, 1345—1377, і брав участь лише в найважнїйших боротьбах з Орденом, а за те всю бачність і діяльність присьвятив руским справам, підбив Волинь, Поділє, Київ і т. д., побідив Татар і прогнав їх знад Днїстра і Днїпра, простер свою державу далеко на схід і полудне і опер єї границї аж о Чорне море. Поселювані в руских краях брати або сини В. князя принимали греко-руске християньство; в цїлій Литовско-рускій державі і на дворі В. князя руске живло відгривало вельми важну ролю. Ольґерд змагав виразно до овлади всеї Руси, а наслїдком того попав у суперництво з В. князями московскими, котрі здобули вже визначне становище серед руских князїв на Залїсю або Суздалю.

Володарі Московщини, дрібного спершу князївства, приєднали собі вельми зручно довірє ханів Золотої Орди повною підлеглостю і щедрійшими від других данинами. Тим способом осягнули від них великокняже достоїньство і право збирати данину на Руси та відвозити її до Орди. Так стали ся наче би їх намісниками. А що

тоді і митрополит Руси переніс ся із занепавшого Києва до Москви, перевага В. князів московских над усею Русию була неперечна. Суперником Ольгерда, був воєвничий Димитрий Доньский (1359—1389). Він покористував ся внутрішним заколотом у Золотій Орді, осьмілив ся відказати данини Татарам, згромадив під своїм проводом богато дрібнійших князів і відніс за Доном, на Куликовім полі, 1380, над Татарами побіду, (від котрої дістав назву Доньского). Але вже в два роки опісля Татари спалили Москву, вирізали населенє, а В. кн. переляканий сим покорив ся і знов заплатив данину. Ще на 100 літ заважило татарске ярмо над сею північною Русю, котра не війшла в склад литовскої держави.

Подруже Ядвиги з Ягайлом, хрещенє Литви і злука єї з Польщею. Відзисканє Червоної Руси.— Суперництво Ольгерда з Димитрием московским о володарство над Русю перейшло на сина єго, Ягайла, котрий вихований під впливом матери, тверскої княгині, заявляв нахил до християньства і проти витревалого оборонця поганьства Кейстута вступив навіть у змову з Орденом. Усунений задля того Кейстутом від великокняжого достоїньства, вспів єго небавом знов осягнути, дістав Кейстута в свої руки і увязненому заподіяв смерть. Колиж Хрестоносці вступили ся за втекшим до них Кейстутовим сином, Витовтом, наїхали знов Литву і приневолили Ягайла до некористної умови, імив ся гадки підсуненої єму малопольскими вельможами і виступив кандидатом до руки польскої королевої Ядвиги з обіцянкою, що за те охрестить ся по католицки враз з усею Литвою, котру прилучить до Польщі. По відповідних умовах, Ягайло наспів до Кракова враз із братами, приняв хрещенє й імя Володислава, одружив ся з Ядвигою і коронував ся польским королем, 1386; відтак виправив ся на Литву з польскими панами і з духовеньством, бурив поганьскі сьвятинї, хрестив своїх підданих і оснував епископство у Вильні. Тим способом подруже Ядвиги з Ягайлом довело без боротьби дорогою чисто мирною до наверненя Литви і злуки двох держав: польскої і литовско-рускої, звязало із Заходом сю останню і відкрило для західної цивілїзациї великаньскі простори на сході. Литва забезпечила собі поміч Польщі

в боротьбах з Орденом, котрий після єї наверненя тратив усяку основу єствованя, Польща, обезпечена від литовских напастий, ставала спроможною відзискати втрати на північи і на полудни: Поморя від Хрестоносців, а Червоної Руси від Угрів.

Користаючи іменно з неспокою в Угорщині, викликаного хорватскими вельможами, котрі королеву-матір (вдову по Людвику) замордували, а Марию увязнили, Ядвиґа виправила ся з невеликою силою на Червону Русь, і виперла звідси майже без опору угорских старостів. Тим способом Червона Русь знов дістала ся Польщі, 1387, по чім знов піднято вельми живу кольонїзацийну роботу, розпочату ще Казимиром В. Жигмонт люксембурский був приневолений яко угорский король виразно зречи ся усяких домагань (претенсий) до Руси; зате однак зносив ся з Орденом і намагав ся шкодити Польщі і Ягайлови, де лише мав до того нагоду.

Володислав Ягайло і Витовт; погром Ордену і городельска унїя. — Рішуча розправа з Орденом проволокла ся на довший час. Витовт, невдоволений дрібним князївством, котре єму визначив Ягайло на Литві, утік знов до Хрестоносців. Хрестоносцї голосили, що навернене Литви є лише поверховне, і підняли ще раз великий похід, відпертий від Вильна з польскою підмогою. Колиж Ягайло поєднав ся з Витовтом і віддав єму управу всеї Литовско-рускої держави яко В. кн. литовскому, знаменитий сей володар змагав передовсїм за прикладом Ольґерда до овлади всеї Руси і покореня в тій цїли Татар; заразом намагав ся забезпечити Литві повну независимість від Польщі. І справдї Витовт заволодів Смоленьском, мав у Новгородї і Пскові дуже великий вплив, для Московщини став грізним, а Татар спершу побідив; але важке поражене, яке потерпів у рішучім з ними бою над Ворсклою, 1399, приневолило єго знов глядїти тїснїйшого союза з Польщею, де гадка про неминучу велику війну з Орденом щораз більше здобувала собі признане. Піднято її на останку спільними силами Польщі й Литви, а велике війско, згромаджене з усїх земель обидвох сих держав, пішло на Пруси і нанесло війскам Ордену страшне поражене під Дубровном (Grunwald) і Танненберґом, 1410, в котрім враз із В. Майстром

полягла на боєвищу більша часть лицарства Ордену. Населенє Прус, неприхильне Хрестоносцям, піддавало ся тепер скоро їх витязям, котрі однак, відперті зпід мурів хоробро захищуваного Марієнбурґа, заключили небавом мир мало корисний, що признав Литві лише зворот Жмуди. Але пораженє під Дубровном зломило раз на все дотеперішню могучість Ордену і відняло єму спромогу до дальших заборів. Спільна побіда скріпила союз Польщі й Литви, що найшов вираз у городельскій унії, 1413, на основі котрої в Литві заведено внутрішній устрій на польский лад, а вельможі обидвох країв, лучачи ся з собою при помочи наділюваня Литовців польскими гербами, прирекли собі обопільну поміч і участь при виборі своїх володарів.

Скандинавскі держави і кальмарска унія. — Так само як перевага Ордену і спільна з того боку небезпека попхнула Польщу й Литву до унії, так знов могучість Ганзи спонукала до злуки скандинавскі держави. З тих держав лише Данія мала хвилями значну силу. Норвеґію ослаблювали часті усобиці.

Аж Маргарета, даньска королївна, дочка Вальдемара III., а вдова по норвежскім королю, що походив з роду шведских королів, осягнула всї ті три корони і довела вельмож тих трех країв до заключеня кальмарскої унії, 1397. На основі сеї унії з того часу Данія, Норвеґія і Швеция повинні були все мати спільного короля і всякі війни зверхні мали бути для них спільні. У Швециї однак, до котрої належала підбита від XIII. ст. і навернена на християньство Фінляндия, від початку проявляло ся богато неприхильности до тої унії, бо бажано мати власну управу в краю; раз по раз повтаряли ся шведскі змаганя, щоби унію розірвати, а наслїдком того не могла она принести сподїваних користий т. є. визволеня скандинавских країв з торговоі зависимости від Ганзи.

XXIII. РОЗДІЛ.

Анґлія і Франция в столїтній війнї.

R. Pauli, Gesch. von England, т. IV. i V, Gotha 1855—58. — Funck-Brentano, Les origines de la guerre de Cent ans, Париж 1897. — Pirenne. Histoire de Belgique, т. I. Брукселя 1900. — Vattier, John Wycliff, sa vie, ses oeuvres, sa doctrine, 1886. — Lavisse, Hist. de France

т. IV. 1: Coville, Les premiers Valois et la guerre de Cent ans, Париж 1902. — Picot, Histoire des États Généraux, 4 томи, Париж 1872. — Luce, Hist. de la Jacquerie, Париж 1859. — Perrens, Étienne Marce, prévôt des marchands, Париж 1874.— de Beaucourt, Hist. de Charles VII., 6 томів, Париж 1880—91. — Hanotaux, Jeanne d' Arc, Париж 1911. — Anatole France, Jeanne d'Arc; 2 томи, Париж 1907—8.

Зріст значіня парляменту в Англії. Підбій Валії і війни із Шкотиєю. — Син Генриха III. Едвард I., (1272—1307) в порозуміню з усіма станами розвивав вельми живу законодатну діяльність і порядкував усякі внутрішні відносини, а відтак потвердив Велику Карту (1297) і обіцяв, що з того часу зовсім ніяких податків не буде стягати без призволу парляменту. За Едварда II. (1307--1327) ухвалено також, що до важности всяких законів треба призволу всего парляменту (1322). Небавом після того усталив ся поділ парляменту на дві палати: висшу — Льордів, зложену з великих ленників духовних і сьвітских, і низшу, — палату Громад, зложену з представників ґрафств і висланців міст. — Едвард I. підбив кельтийску Валію (з того часу титулу кн. Валії уживає все найстарший син англійского короля), а користуючи ся спорами о шкоцку корону, намагав ся заволодіти також Шкотиєю. По єго смерти повелося Шкотам з підмогою Франциї нанести важке пораженє Едвардови II. і оборонити свою независимість. Не хотів однак її признати і відновив війну із Шкотиєю лицарский і войовничий Едвард III., посаджений на престолі льордами по усуненю єго нездарного вітця, 1327—1377.

Причини столітної війни Англії з Франциєю і її почини. — Змаганє анґлїйских королів до верховлади над Шкотиєю і звязь економічних інтересів Анґлії й Фляндриї були глибшою причиною вибуху т. зв. столітної війни між Англією і Франциєю, котра тривала більш як ціле століте, 1337--1453, а розходило ся неначеб о претенсиї анґлїйских королів до францускої корони. Едвард III., внук Филипа Красного по матери, признав спершу Филипа VI. Валєзия (Valois) францускими королем і зложив єму чолобитню з Ґієнни. Аж коли Филип VI., (1328—1350), вмішав ся до війни о Шкотию і наїхав Ґієнну та спиняв торговлю Англії з Фляндриєю, Едвард III. упімнув ся о француский престіл для себе, понуканий до того

Флямандцями. В Англії цвила тоді годівля овець, котрих вовну, вивожену у великій скількости до фляндрийских міст, перероблювано там на славні в цілій Европі фляндрийскі сукна. Як отже ґр. Фляндриї за приводом Филипа VI. придержав анґлїйских купців, котрі проживали у Фляндриї, а Едвард III. за те заборонив вивіз англїйскої вовни, застановила ся робота в многих суконничих варстатах фляндрийских задля недостачі сирого материялу. Лишене заробітку ремісниче населенє фляндрийских міст під проводом начальника цеху пивоварів у Ґандаві, Якова van Artevelde, прогнало свого ґрафа і війшло в примирє з анґлїйским королем та наклонило єго приняти титул і герби францускförsamling короля. Цїсар Людвик баварский, під котрого суд Едвард III. віддав свої права до францускої корони, признав їх і потвердив. Війна вела ся помалу, з перервами. Однак відколи анґлїйска фльота знищила до нащаду француску, могли Англичани наїздити і пустошити північні побережа Франциї. Підчас одного такого грабежного походу дійшло до головного бою під Кресі (Crécy над Соммою) 1346, у котрім анґлїйскі лучники нанесли страшне поражене славній францускій кінноті. В тім бою, в котрім імовірно вперше уживано гармат, поляг або попав у полон цьвіт францускоґо лицарства і погиб також ческий король, Іван люксембурский; особливоюж хоробростю визначив ся найстарший син Едварда III., князь Чорний (званий так від краски оружя). Вислїдом сеї побіди була овлада міста Калє́ (Calais), положеного в тім місци, де канал є найвузший, а се забезпечувало Англичанам усе вільний вступ до Франциї і до Фляндриї. По кількалїтнім розємі відновила ся війна за Івана Доброго (1350—1364), хороброго лицаря, але легкодушного полководця і короля, котрому Чорний князь знов наніс страшне поражене недалеко Пуат'є, 1356, також завдяки влучности анґлїйских лучників. Сам король і богато францускиx панів попало в англїйский полон; хижацкі походи Чорного кн. з Гієнни в глибину Франциї обернули майже в пустиню найбільш цвитучі перед тим провінциї і спровадили там всюди голод і нужду.

Внутрішні заворушеня у Франциї. — В супротивности до Филипа Красного і єго синів, котрі опирали ся на

міщаньстві, перші Валєзії відносили ся прихильно до февдальної шляхти. Так Филип VI, котрий побільшив коронні посілости придбанєм ґрафства Вієн (Vienne) або Дельфінату між Роданом і Альпами (звідси титулу дельфін, дофен, dauphin, уживав усе найстарший королївский син). Але й він, а також єго син Іван Добрий, окружені лицарством, марнували податки, вимушувані безоглядно на міщаньстві; звідси жалї на гноблєнє і домаганя контролї видатків відзивали ся голосно серед міщан у Ґенеральних Станах, скликуваних задля обдуманя засобів на воєнні потреби. Коли після полону короля дельфін Кароль знов скликав Ґенеральні Стани, делєґати третього стану т. є. міщаньства під проводом Стефана Марсель, начальника париских купців (бурмістра), пособлені відпоручниками духовеньства, жертвували поміч і податки лише з тим услівєм, що дельфін щорічно буде скликувати Ґенеральні Стани і нїчого не буде робити без відомости виділу вибраного Станами. Колиж дельфін не хотїв згодити ся на таке нечуване обмеженє своєї влади, вибухла в Парижи ворохобня, перед котрою був він приневолений утїкати із столиці. У Франциї рівночасно вибухла хлопска війна, Жакрі (Jacquerie звано її так від прозвиска Жак (Jacques), даваного шляхтою селяньскому населеню). Оружні ватаги хлопства, доведеного до розпуки здирством своїх панів і грабованями власних і анґлїйских затяжців, почали всюди серед страшних жорстокостий мордувати шляхту, а бурити і палити єї замки. Аж по завзятій боротьбі лицарство згнобило неслухняні ватаги хлопства; колиж і Марсель погиб, замордований, дельфін Кароль відзискав владу в краю і в столиці.

Мир в Бретінї (Brétigny), 1360, і відбудова француської монархії Каролем Мудрим. — Знесиленє Франциї приневолило дельфіна заключити мир у Бретінї, на основі котрого анґлїйский король за зреченє прав до француської корони задержав Калє́ і весь край від Льоари по Піренеї, яко зовсім независиме князївство Аквітанії, а надто вельми великий окуп за визволенє Івана.

По єго скорій смерти ставши сам королем, Кароль V. Мудрий, 1364 - 1380, обачний і ощадний, впорядкував адмінїстрацию, а скріпивши ся добре, відобрав Англича-

нам Аквітанію, котра піддала ся добровільно. (Англичанам остало у Франциї лише кілька приморских міст: Бордо́, Bordeaux, Байон, Bayonne, Брест, Шербур, Cherburg, Калє́). Кароль V. довершив тим способом відбудову францускої монархії, а королївску владу підняв знов високо, але вмер за рано, полишаючи корону малолїтному синови Каролеви VI, (1380—1422), за котрого займали ся володарством легкодушні і марнотратні стрийки, що здирствами народу і міст викликували нові заворушеня. Колиж в кілька лїт по осягненю повнолїтности Кароль VI. збожеволїв, вибухла довга і завзята усобиця о реґенцию між рідним братом королївским, Людвиком, кн. орлєаньским, а стрийним братом, Іваном без Тревоги, кн. бурґундским та їх сторонництвами. По убийстві кн. орлєаньского на приказ кн. бурґундского обопільне роздратованє дійшло до того ступня, що обидва сторонництва готові були глядїти помочи Англичан.

Віклїф і льоллярди; упадок Ришарда II. і видвигненє родини Лєнкестер (Lancaster). — Зависимість авіньоньских папів від француских королїв і прихильність заявлювана їм у столїтній війнї викликали в Англії таку неохоту що парлямент ухвалив (1365) скинути зависимість анґлїйскої корони від апостольскої столицї і заборонив пересилати які небудь оплати до папскої куриї. Колиж тимчасом професор богословія в Оксфордї, Іван Віклїф, почав виступати у своїх писанях проти богатства сьвящеників, проти чинів і могучости церковної єрархії, а на останку проти деяких доґм, зазнавав пособлюваня з боку сьвітских льордів, котрі бажали заграбити майно духовеньства. Постепенно наука Віклїфа найшла численних прихильників званих льоллярдами, а з підмогою вандрівних сьвящеників, перейшла в люд і викликала серед него ґрізні суспільні рухи за володарства внука Едварда III. а сина князя Чорного, Ришарда II. (1377—1399). Дїйсною причиною сих рухів було перетяженє податками на війну з Франциєю і паньщинами (наслїдком вилюдненя спричиненого страшною пошестю т. зв. чорною смертю). Ватаги хлопскі заняли Льондон, убили примаса і канцлєра та вимусили від короля обіцянку знесеня підданьства (1381).

Парлямент однак відкинув королївскі обіцянки яко безправні і приказав строге усмиренє всего руху, однак

не вспів тривко удержати приверненого на разї пiддань-ства люду. Осоромлений перед шляхтою Віклїф і осу-джений духовеньством на синодї яко єретик був прине-волений покинути катедру в Оксфордї; єго прихильників слїдковано і нищено, особливо з того часу, як льорди, невдоволені володарством Ришарда II., усунули єго з престола, а видвигнули єго стрийного брата, Генриха IV.

Генрих V. Лєнкестер здобуває француску ко-рону. — Генрих IV. (1399—1413), перший король з лєн-кестерскої лїнії роду Пляштаженетів (що походила від третього сина Едварда III.), видвигнений на престіл ухвалою парляменту, провів усе володарство на згноблю-ваню бунтів неслухняних вельмож і нищеню льол-лярдів.

Аж єго син Генрих V. (1413—1422) чув ся безпечнїй-шим на престолї і покористував ся повним розладом у Франциї та відновив домаганє о француску корону. Роз-почав він війну з Францією сьвітлою побідою під Асенкур (Azincourt), 1415, де зовсїм так, як колись під Кресі (Crècy) і Пуат'є (Poitiers), анґлїйскі лучники нанесли страшне пораженє кінноті француского лицарства.

З огляду на дальші успіхи Генриха V., котрий заво-лодів Нормандиєю і загрожував Парижови, Іван кн. бур-ґундский бажав погодити ся з орлєаньским сторонництвом (т. зв. Арманїяками) і з дельфіном. Однак підчас умовле-них сходин у прияві дельфіна убито зрадливим способом Івана бурґундского, 1419. Обурений тим син Івана, Филип Добрий, війшов у примирє з Анґлїйцями, при-єднав ненавидячу сина королеву і враз із нею іменем боже-вільного Кароля VI. заключив договор, котрий усував дельфіна яко недостойного від францускої корони, а при-значив її дочцї Кароля VI. З нею одружив ся Генрих V. і обняв володарство у Франциї в заступстві недужого те-стя. Але небавом, після народин сина, Генрих V. умер не-сподївано, а в кілька тижнїв опісля умер і Кароль VI. (1422) Піврічного Генриха VI. проголошено анґлїйским і французским королем: оден з єго стриїв станув на чолї управи в Анґлїї, а другий у північній Франциї.

Орлєаньска Діва і народне подвигнене Франциї. — Лише в південній Франциї, за Льоарою, признавано Кароля VII. королем, дотеперішнього дельфіна. Був се легкодушний молодець, жадний лише веселощів, неспосібний до тривкої роботи, і длятого, коли Анґлїйцї облягли Орлєан, ключ до провінций положених за Льоарою, усумнив ся він про свою справу і думав навіть покинути Францию. Тодї то станула перед дельфіном 18-лїтна дївиця Іванна д' Арк (властиво Дарк), дочка селянина з Домремі (Domrémy в Шампанії), що виросла у великій побожности. Оповідала она, що від кількох лїт привиди і надприродні голоси (архангела Михаїла, сьв. Катерини і Марґарети) приказують їй спасти нещасну Францию і єї правого короля, а найточнїйші дослїди потвердили глибоку віру і правдомовність Іванни. Повірено отже їй і поставлено її на чолї війска, висланого до Орлєану, а сам єї вид і єї білої хоругви розбудив такого духа між Французами, а таку тревогу в Анґлїйцях, що майже без боротьби війшла она до міста і визволила єго від облоги, 1429.

Вість про чудесне спасенє Орлєану „Дївою Орлєаньскою", як її з того часу названо, розійшла ся по краю страшно винищенім довгою війною і будила всюди поміж людом народне почутє та віру в післанництво покликаної Богом спасительки. З усїх усюдів стали до неї збїгати ся оружні товпи, а понукуваний Іванною Кароль виправив ся до Рем (Reims) на коронацию. А хоч треба там було переходити краєм занятим приятелями і само Рем було в їх руках, нїхто не сьмів ставити опору Орлєаньскій Діві. Коронация Кароля VII. в таких обставинах була видимою санкциєю, що він є правим француским королем. Піддавали ся єму отже численні міста доси єму ворожі, а єго війска дійшли аж в околиці Парижа; але коли не повело ся взяти столицю приступом, Кароль VII. ще раз попав у байдужність і відступив аж під Льоару, а Іванну д' Арк взяли в полон жовнїри кн. бурґундского, котрий видав її Анґлїйцям. На їх домаганє духовний француский суд осудив її в процесї о чари та єресь і засудив на смерть на кострі, котру потерпіла мужно в Руан (Rouen), 1431, викликаючи своєю побожностю зачудованє і тревогу між самими анґлїйскими жовнїрами. У Франциї не переставали її уважати сьвятою мученицею народної

справи; по скінченю війни піддано цілий процес ревізиї, знесено вирок яко неважний, очищено єї память від усякого закиду і признано єї післанництво (недавно папа зачислив її *поміж сьвятих*).

Конець столїтної війни. — З того часу зовсїм уже не вело ся Англїйцям у Франциї, але війна тягнула ся ще довго. Найбільшу досяглість для дальшого єї ходу мало се, що Филип бурґундский полишив Англїйцїв і признав королем Кароля VII., 1435, котрий увільнив єго від ленної чолобитнї, надав єму цїнні посїлости у Франциї і випер ся спільности в убийстві єго вітця. Але як злука кн. бурґундского з Генрихом V. віддала англїйскому королеви француску корону, так тепер єго перехід на сторону Кароля VII. запевнив сему королеви наконечну побіду. Англїйцям остало лише Калє ще на більше як цїле столїтє. Коли війна на останку скінчила ся, 1453, без умови (англїйскі королї задержували також титул і герби францу́ских королїв аж до XIX ст.), принесла Франциї по многих нещастях усталенє народного почутя і наконечне зєдиненє всего краю коло правовитого короля, котрого влада змогла ся в останних роках війни і оперла ся на тривких основах (сталі податки і стале війско).

XXIV. РОЗДІЛ.

Церква і єресь в XIV. і XV. столїтях. Велика схизма і собори; Гус і гуситскі війни.

Höfler, Avignonesische Päpste, Wien 1871 (в Alm. d. Akad. d. Wissenschaften). — Hefele, Konziliengeschichte т. VI і VII., Freiburg 1867—74. — Loserth, Huss und Wyclif, Prag, 1884. — Lindner, Gesch. d. deutsch. Reichs v. Ende d. XIV. Jhdts, 2 Bde, Braunschweig, 1875—80. — F. v. Bezold, König Sigmund u. d. Reichskriege gegen die Hussiten. 3 Bde, München 1872—77. — Denis, Huss et la guerre des Hussites, Париж 1878. — Palacky G. v. Böhmen, III. 1. 2. 3. — Huber, Gesch. Oesterreichs II. — Norden, Das Papsttum und Byzanz bis 1453, Berlin 1903.

Вавилоньска неволя папства. — Побут папів в Авінїонї, 1309—1377, і зависимість їх від францу́ских королїв, т. зв. вавильоньска неволя папства, глибоко підкопали вплив і повагу апостольскої столицї. Підчас спору з Людвиком баварским нїмецкі елєктори відказали папі права до затвердженя вибраного римского короля;

підчас війни Едварда III. з французкими королями англійский парлямент заперечив апостольскій столиці ленної зверхности над англійскою короною. Лишені доходів з церковної держави і з Риму, де ненастанно повтаряли ся заворушеня (здержувані якийсь час фантастичним „трибуном люду" Миколаєм Рієнці), папи назначували на свої потреби більші, як давнійше, оплати від духовеньства (аннати і т. и.), приймали в менше важних справах відклики від усяких духовних судів і надавали духовним свого двора богато церковних бенефіций у ріжних краях (резервациї), що викликувало всюди богато неприхильности і безнастанні жалоби.

Почин великої західної схизми. — На останку Григорий XI. вволив ненастанним візваням з Італії і вернув до Риму; коли тут небавом умер, кардинали поступили ся наглим домаганям римского населеня і вибрали єго наслідником Італіянця, Урбана VI. Однак небавом опісля часть їх, переважно Французи, покинули Рим і голосили, що сей вибір є вимушений і неважний, та вибрали папою Француза, котрий вернув до Авініону і осягнув признанє у Франциї, Іспанії, Шкотиї, Неаполю, а навіть в части Німеччини. Тим способом почала ся, 1378, т. зв. Велика західна Схизма, що тревала майже 40 літ і була жерелом великого розладу в католицкій Церкві, котра мала нараз двох папів. Богослови, особливо члени парискої Сорбони, бачили одинокий вихід у вселеньскім соборі; але коли кардинали обидвох папів, римского і авініоньского, порозуміли ся з собою і скликали собор до Пізи, 1409, признали тут обидвох незаконними папами, а в їх місце вибрали иншого. Новий сей папа не найшов також загального признаня, бо після канонічного права лише папа міг скликувати законний собор. На загальну соблазнь було тепер сучасно аж трех папів, з котрих кождий мав своїх сторонників.

Іван Гус. — Сьвітлий розвиток Чех за Кароля IV. розбудив живе народне почутє серед Чехів, котрим сприяв особливо син Кароля Вячеслав IV., 1378—1419, по вітцю також і римский король, чоловік нагальний, що жив у ненастанних спорах із духовеньством (замордованє сьв. Івана Непомука) і з німецкими князями. На останку часть елєкторів лишила єго корони в Німеччині і вибрала

римским королем електора Палятинату Рупрехта. Длятого Вячеслав у спорах між Німцями а Чехами на праскім університеті станув по ческій стороні. Сї спори вели ся тут головно з приводу науки Віклїфа, котрого писаня привіз з Анґлії Єроним з Праги (сестра Вячеслава була жінкою Ришарда II.). Виложеними в них основами переняв ся Іван з Гусинця, звичайно Гусом званий, професор богословія, заразом вимовний народний проповідник, котрий виступив проти зіпсутя вельми богатого духовеньства в Чехах і зєднав собі велику прихильність і популярність серед люду. Довший час захищала Гуса стало королївска протекция; але на останку праский архіепископ велів прилюдно спалити писаня Віклїфа, а Гуса осудив. Папа кинув на него клятву, а на Прагу інтердикт, доки в нїй буде проживати Гус. Тодї король Вячеслав поручив єму покинути столицю; Гус схоронив ся в добрах прихильних єму вельмож, там научав прилюдно і розвивав свою науку в многих писанях латиньских і ческих, в котрих (як Віклїф) покликував ся на сьв. письмо, відкидав богато церковиих наук, накликав до відбираня духовеньству маєтків і голосив, що не треба признавати нїякої духовної анї сьвітскої зверхности, наколи стане винною смертного гріха. В Чехах росла ненастанно релїґійна і народна аґітация, бо Чехи всякого стану горнули ся до науки Гуса і бачили в нїм свого народного учителя.

Констанцкий собор уладжує церковні відносини. — Успокоїти сю аґітацию, а передовсїм положити конець роздвоєню в Церкві з підмогою леґального собору вселеньского, постановив новий римский король Жиґмонт люксембурский (1410—1437), вибраний по смерти Рупрехта. Жиґмонт, подібно як єго дїд Іван, неспокійний, легкодушний і невитревалий, але вельми оборотний і ємкий, перенятий широкими плянами, бажав тепер прислужити ся християньству приверненєм єдности в Церкві. Іван XXIII, наслїдник вибраного пізаньским собором папи і з трех сучасних папів найзагальнїйше признаваний, але загрожений в Італії, послухав намов Жиґмонта і скликав собор на р. 1414 до Констанциї, щоби усунути схизму, довершити реформи Церкви „в голові і членах“ і згнобити хибні науки єретичні. З того часу Констанция стала як би столицею всеї Европи і до неї звертала ся увага всего за-

хідного християньства. Прибув там Іван XXIII., король Жигмонт і посли инших монархів, а зі всїх католицких країв зїздили ся щораз то численнїйші церковні достойники і представники унїверситетів. Сї т. є. учені богослови, в першім рядї париські, (канцлєр Сорбони, Жерсон (Gersón), проголошували хибну засаду, що собор є висший від папи і викликали ухвалу такого змісту, щоби візвати всїх трех папів, зречи ся достоїньства. Вчинив се добровільно лише римский папа, двох инших усунув собор і признав незаконними Івана XXIII. (котрий був скликав собор, а відтак утїк з Констанциї тайно і аж спійманий і полонений з приказу короля Жигмонта піддав ся ореченю собору) і авінїоньского папу. Аж тодї, коли вже нїгде не признавано нїякого з дотеперішних папів, приступили в Констанциї кардинали враз із відпоручниками собору до вибору нового папи, Мартина V. (з римскої родини Colonna), 1417. Тим способом скінчило ся на останку роздвоєнє в Церкві і собор сповнив свою головну задачу; натомість намірену церковну реформу відложено до дальших соборів (котрі мали з того часу відбувати ся що кілька лїт), тому що тепер члени собору, утомлені майже трилїтним єго протягом, спішили ся до повороту, 1418.

Осуд і смерть Гуса. — Справою єреси займав ся собор зараз у починах, як іно станув перед ним Гус, котрий, осуджений папою, відкликав ся був до собору, а тепер за желїзним листом Жигмонта явив ся в Констанциї. Наслїдком обжаловань, внесених против него прибувшими з Чех єго противниками, собор велїв єго увязнити, признав цїлий ряд тез вибраних з писань Гуса єретичними, а коли Гус не хотїв їх відликати, осудив єго яко єретика і видав у руки сьвітскої власти. Згідно з обовязуючими тодї законами Гус погиб на кострі, проявляючи до останку найбільшу сталість і мужність, 1415. Та сама доля постигла в рік опісля Єронима з Праги.

Почин гуситских заворушень у Чехах. — В Чехах вість про осуд і смерть Гуса викликала найвисше обуренє на собор і на Жигмонта; богато ческих вельмож заключило між собою союз для захисту ческого народу перед закидом єреси. Союзники грабили церковні посїлости, осаджували в своїх добрах прихильників науки Гуса

на місце прогонюваних католицких сьвящеників і зобовязали ся в церковних справах признавати лише повагу богословів праского університету. За їх понукою запроваджено уділюванє причастія не лише духовним, але і сьвітским під обидвома видами (sub utraque specie). З тої пори чаша (calix) стала символом для Гуситів, котрих з того поводу означено назвою Утраквістів або Калїкстинів. Побіч того уміреного напряму, котрий переважав серед ческих вельмож і в місті Празї, проявив ся заразом серед Гуситів другий радикальний напрям, що змагав не до змін у деяких церковних уладженях, але до повного перевороту в Церкві і суспільности, а розповсюджений серед населеня низших верстов, міского і сїльского. Фанатичні товпи, переняті тим напрямом, громадили ся на богослуженя на узгірю, котре назвали Табор. На сїм узгірю опісля здвигнено укріплене місто, головний осідок т. зв. Таборитів; на їх чолї стояло кількох із шляхти, именно Іван Жіжка з Трочнова, хоробрий лицар і спосібний воєвода. Таборити відкидали цїлу церковну науку і домагали ся заведеня повної рівности і спільности маєтків. Король Вячеслав довго приглядав ся цїлій агітациї бездїльно; на останку затревожений єї зростом, а понукуваний Жигмонтом і висланниками собору, приказав увязнити в Празї кількох гуситских провідників. Не вспівши на радї міскій у Празї вимогти їх визволенє і дізнавши мабуть наруги підчас якогось гуситского обходу, Таборити вдерли ся за приводом Жіжки на радницю і викинули скрізь вікно бурмістра враз із радними, котрих зібрана товпа убила на місцї, 1419. Король Вячеслав на вість про се так розлютив ся, що поражений ударом небавом закінчив житє; а по єго смерти в цїлім краю Таборити кинули ся на церкви і монастирі, бурили їх і мордували черцїв.

Гуситскі війни; пораженя Жигмонта і хрестоносцїв. — Смерть бездїтного Вячеслава стала покликом до крівавих гуситских війн, 1420—1434, в котрих до нащаду знищено сьвітлість Чех із часів Кароля IV. Правним наслїдником престола був Жигмонт, але лише нечисленні вже в Чехах католики, головно Нїмцї, хотіли зараз єго признати, Калїкстини ставили услівя і домагали ся, щоби приняв наперед т. зв. праскі артикули, що обезпечували пере-

довсім причастіє під обидвома видами, а Таборити ненавиділи єго яко Німця і Гусового ворога та не хотіли чути про него і змагали до републиканьскої управи. Колиж Жигмонт, признаний королем на Моравії і Шлеску, вирушив із значним війском під Прагу, а сучасно папа оголосив хрестоносний похід на єретиків, Пражани призвали на помогу Таборитів з Жіжкою, котрий двічи наніс Жигмонтови так сильні пораженя, що сей з недобитками був приневолений чим скорше покинути Чехи. Жіжка вспів небавом з ватаг сільского люду, одушевлених релїгійним і народним фанатизмом, витворити непобідиме війско, для котрого винайшов відповідну тактику. Окружена табором возів ся людова піхота глузувала з усяких нападів лицарства, а відтак випадала ізза возів, оружна головно в коси, булави і ціпи, гнала і мордувала розбитого противника. Чим довше тревала боротьба, тим більше ріс переляк перед Жіжкою і Гуситами; пять раз поновлювані хрестоносні походи з Німеччини все кінчили ся повним пораженєм хрестоносців; на останку сама вість про наближенє Гуситів викликувала такий пополох у противників, що розбігали ся в неладі, поки ще прийшло до бою. Але Калїкстини і Таборити лучили ся та спомагали, скілько раз розходило ся о відпір нанависних Німців, а попадали в ненастанні між собою спори і боротьби, коли минула небезпека.

Коли по перших успіхах ческий сойм зложив формально Жигмонта з престолу, умірковані Гусити жертвували ческу корону Володиславови Ягайлї. Колиж він її відкинув за приводом польского духовеньства, звернули ся до В. кн. Литовского Витовта, котрий її приняв і вислав до Чех у своїм заступстві з кількатисячним відділом оружних Жигмонта Корибута. Сей одначе стрітив там опір з боку Жіжки і Таборитів, що не хотіли ніякого короля; опісля поперечив ся навіть з Пражанами, а коли не вдіяв нічого, відкликано єго, а Жіжка заволодів цілими Чехами і Моравією; колиж умер з пошести в т. зв. крівавім році Жіжки, 1424, инші гуситскі провідники, котрі не мали спромоги виживити своїх оружних ватаг у зруйнованім зовсім краю, почали нападати околичні краї: Угри, Австрию, Баварию, Саксонїю, Шлеск, а навіть Польщу аж по Поморє і несли всюди тревогу і страшне спустошенє. На останку

отже почато всюди освоювати ся з гадкою, що треба з грізними єретиками умавляти ся, щоби їх довести до примиреня з Церквою. Як отже останній, пятий уже, хрестоносний похід німецкий, під проводом папского леґата, кардинала Юлія Цезаріні, дізнав нового пораженя (під Домажлицями =Tauss, 1431), тоді базилейский собор, на котрім сей кардинал проводив іменем папи, вдав ся в переговори з Гуситами.

Базилейский собор і праскі компактати. — На сей собор, скликаний Мартином V., коротко перед смертию, 1431, для наради над відложеною в Констанциї реформою Церкви і над тим, як запобігти небезпеці від Чехів, наспіли передовсім представники університетів, прихильники доктрини про висшість собору над папою. Прибули до Базилеї також висланники Гуситів усяких відтінків; опісля відпоручники собору поїхали знов до Праги і на останку заключили договір, т. зв. праскі компактати, 1433, на основі котрих собор позволив на деякі домаганя умірковаиих Гуситів, именно на причастіє під обидвома видами. Компактати приняли однак лише Каліксгини, а Таборити відкинули і на дальше всякі договори та не хотіли розброїти ся, як се приказав ческий сойм: треба отже було взяти ся до них насилою. В крівавім бою під Ліпанами, 1434, Калікстини зломили їх опір і лишили їх дотеперішнього значіня.

Конець гуситских війн; перше придбанє угорскої і ческої корони Габсбургами. — Побідні Калікстини жадні спокою і визволеня з анархії, війшли зараз у переговори з Жигмонтом, котрий прирік загальну амнестию і бережене компактатів, а за те признаний королем прибув до Праги, 1436. Небавом опісля, 1437, умер, а на нім вимерла родина Люксембурґів. Одиноку свою дочку і наслідницю віддав був Жигмонт за Альбрехта кн. австрийского, вірного союзника і помічника у війні з Гуситами; тимто перед смертию поручав ческим і угорским станам, щоби єго винесли на престіл. Угри без проволоки вволили сему бажаню; тим способом вперше угорска корона дістала ся королеви з роду Габсбурґів. Але в Чехах, де більшість станів вибрала Альбрехта, часть Гуситів окликнула королем польского

королевича Казимира, а наслїдком того почала ся там знов усобиця. Не пособлювано їй вельми горячо з Польщі; Альбрехт отже також нїмецкими електорами вибраний римским королем, обняв всю спадщину по Люксембургах: Угри, Чехи і цїсарску корону. Небавом однак умер несподївано, 1439, занятий боротьбою з Турками в Угорщинї.

Базилейский собор відновлює роздвоєнє в Церкві. — Поладивши з Гуситами, базилейский собор заняв ся ревно справою церковної реформи; але ухвали єго так різко звертали ся проти становища папства і обмежали єго права і доходи, що Евгенїй IV. тим затревожений перенїс собор до Феррари, 1438, і візвав обрадуючих у Базилеї, щоби також там прибули. Але отцї зібрані в Базилеї відказали послуху сему візваню, вважали себе законним собором і осудили папский собор; однак небавом, опираючись при висшости собору над папою, зложили Евгенія з єго достоїньства і вибрали на єго місце князя савойского Амадея (антипапа Фелїкс V.). Відновило ся отже роздвоєнє в західній Церкві, бо часть країв і монархів станула по сторонї базилейского собору, часть тревала в послуху законному папі, а найбільша часть (Нїмцї) постановила держати ся невтрально і не признавати нї одного з двох папів, поки не скінчить ся роздвоєнє. Нагальне і незгідне з церковною традициєю поступованє базилейского собору відтрутило від него найзнаменитших єго членів, котрі по черзї переходили на сторону Евгенія IV.; а сї, що остали в Базилеї, хоч щораз менше численні, видавали щораз то беззгляднїйші ухвали, а наслїдком того щораз більше тратили останки поваги. На останку були приневолені покинути Базилею і схоронити ся в краї савойского князя, де горстка їх тревала в опорі і тїшила ся ще дальше пособлюванєм деяких унїверситетів.

Фльорентийска унїя і конець церковних спорів на Заходї. — Перенесенє собору до Феррари послїдувало також в цїли лекших взаємин з Греками, з котрими саме почали ся переговори о унїю обох церков. Небавом приїхав там сам цїсар Іван VIII. Палеольоґ, царгородский патриярх, учений нїкейский архієпископ Виссаріон, руский митрополит Ізидор і вельми богато инших. По роцї задля пошести в Феррарі перенїс ся весь собор до Фльо-

ренциї і тут на останку дійшло до церковної унії, 1439, на основі котрої Греки признавали знов примат папи і піддавали ся єго зверхности. Успішна полагода справи унії піднесла високо принаду папи, з котрим небавом вдали ся в пересправи всї монархи, що ще держали з базилєйским собором або невтральні і бажали лише з підмогою конкордатів осягнути як найбільші користи. Наконець останки базилєйского собору і антипапа піддали ся наслїдникови Евгенїя IV., Миколаєви V., і осягнули від него прощенє, а наслїдком того наконечно щезло церковне роздвоєнє на Заходї. Задля пристрастної боротьби з папством могучий соборовий рух в XV. ст. змарнїв без хісна для Церкви і бажаної єї реформи, а значінє папства, ослабленого побитом в Авінїонї, значно знов двигнуло ся.

XXV. РОЗДЇЛ.

Османьскі Турки і конець східного цїсарства.

Hertzberg, Gesch. d. Byzantiner u. d. Osmanischen Reichs, Berlin, 1883, (в збірцї Oncken-a). — Zinkeisen, Gesch. d. Osmanischen Reichs in Europa, т. I. і II., Gotha 1840—54. — E. Pears, The destruction of the Greek empire, Льондон, 1904. — Kállay, Gesch. der Serben, Wien, 1878.

Неміч византийского цїсарства Палєольогів і могучість Сербів за царя Душана. — Заключенєм фльорентийскої унії Греки хотїли придбати собі поміч Заходу проти нового напору музулманьства. Византийске бо цїсарство, відновлене Михаїлом VIII. Палєольоґом, 1261, було все вельми немічне і мало довкола богато ворогів. Новоболгарска держава, котра в XIII. ст. була грізна для латиньского цїсарства, втратила вправдї в XIV. ст. значінє, зате сучасна Сербія зростала безнастанно за Неманичів, котрі удержували церковний союз із Греками і старали ся заразом о приязні взаємини з Заходом, особливо з Венециєю, та наслїдували західні взірцї докональшої орґанїзациї військової і скарбової. До найвисшої могучости дійшла Сербія за Стефана IV. Душана, 1331—1355, талановитого завойовника, орґанїзатора і законодавця, котрий видер цїсарству значні простори. Яко володар усеї західної половини Балканьского півострова звав ся

цїсарем Сербів і Греків, опікував ся торговлею, видавав закони і порядкував права („Законник“ царя Душана), довів до зависимости від себе болгарску державу і був наймогутнійшим володарем на Балканьскім півострові. Але після єго зараної смерти зараз розпала ся сербска держава на части, а вся сьвітлість Сербії згасла саме в тій хвилї, коли османьскі Турки стали поселювати ся в Европі.

Почини османьских Турків і їх війскова орґанїзация. — Найгрізнїйшим ворогом византийского цїсарства були османьскі Турки, котрі з глибини Туркестану утекли перед Монголами і добили ся до Малої Азиї. Тут они вступили в службу Сельджуків і від султана з Іконїюм одержали оселї на пограничу нїкейского цїсарства майже в тій самій порі, около 1300 р., коли нїкейский цїсар відновляв византийске цїсарство. Сї Турки під Османом (від котрого пішла їх назва османьских Турків) почали посувати ся щораз близше до морского побережа, здобули Бруссу і заложили в нїй столицю независимої вже держави, котрій додавала могучости війскова орґанїзация. Всї Турки виправляли ся з того часу на війну кінно на кожде візванє начальника; зате роздавано поміж них здобуту землю мовби ленна, а підбите християньске населенє оплачувало данину і терпіло богато від самоволї Турків. Они вибирали живу десятину зпоміж християньских дїтий, виховували їх в ісьлямізмі і вправляли у війсковім ремеслї та розбуджували в них релїґійний фанатизм. Із сеї то християньскої молодежи повстала непобідима турецка піхота, яничари, рід музулманьского релїґійно-війскового братства, котрому не могли дорівнати нїякі християньскі війска що до вдатности і карности. Установлено також і сталу кінницю, котра воєнною готовостю визначала ся від загалу ленничої кінницї, хоч всю кінницю означувано спільною назвою спаґі. З того часу Турки почали робити поступи щораз скорші. Після овлади Нїкеї і Нїкодемії заняли всї грецкі посїлости аж по Босфор, а прикликувані на поміч в усобицях поміж византийскими цїсарями, обзнакомили ся докладно з відносинами Балканьского півострова. Турки осадовили ся насамперед у Галліполї в Дарданелях, 1354; султан Мурад І. мав отже сею дорогою вільний вступ з Азиї, здобув по кривавій боротьбі Адриянопіль і сюди переніс

свою столицю, 1365. Звідси якби з укріпленого табору, розложеного посеред незгідних балканьских християн, могли Турки у відповідній хвилї робити походи в щораз то иншу сгорону. Палєольоги були приневолені оплачувати данину султанови, щоби лише відрочити погубу.

Занепад Сербів і Болгар і перший хрестоносний похід проти Турків. — Поділені на части сербскі і болгарскі держави, котрі себе поборювали, були приневолені на останку покорити ся і признати верховладу Мурада, але ще раз зірвали ся до бою з Турками. Мурад однак насамперед побив віддільно Болгар, опісляж наніс Сербам страшне поражене на Косовім Полї, 1389, де лягли трупом несчислені їх відділи враз із царем Лазарем. Сей бій рішив на цїлі віки долю Славян на Балканьскім півострові. Поляг у нїй вправдї і сам побідний Мурад, але син і наслїдник єго Баязет, прозваний Перуном, наїхав Сербію і довів Сербів до беззглядного підданьства. Опісля здобув Тирнову і положив конець болгарскому царству; турецкі посілости сягали тепер аж по Дунай і Саву. Тодї на останку і на заходї зрозуміли небезпеку грізну всему християньству. Папа приказав голосити хрестоносний похід на Турків, а заходи угорского короля Жигмонта люксембурского спричинили, що в Угорщинї зібрало ся велике віиско хрестоносцїв, зложене з Французів, Нїмцїв, Чехів, Поляків і Угрів. На єго чолї переправив ся Жигмонт через Дунай, але під Нїкополем поніс знов страшне поражене, 1396, головно наслїдком необачности і неслухняности француского лицарства. Замість однак вдерти ся до Угорщини, Баязет волів облягти Царгород, коли тимчасом новий неприятель відкликав єго на схід, до Азиї.

Монгольска держава Тамерляна і єго побіда над Турками. — Від кількох десяток лїт явив ся знов серед Монголів великий воєнний орґанїзатор і завойовник, Тімур, лєнк т. є. хромим званий (Тамерлян). Спершу злучив під своєю владою несчисленні орди, випровадив їх із столиці своєї Самарканду на забори від Чорного моря в глибину Індиї над Ганґес і від границь Китаю по Єгипет, зазначуючи всюди свій слїд знищенєм і страшними мордами (трофеї: піраміди з голов вирізаних населенцїв доси найлюднїйших і найбогатших міст: Дамаску, Багдаду,

Дельгі). На останку напав Малу Азию і під Анґорою, 1402, розбив війско Османів, а самого Баязета взяв у полон, де сей султан небавом закінчив житє. Тамерлян однак вернув небавом у глибину Азиї, де вмер уже в кілька літ опісля, 1405, а єго величезна держава упала скорше як повстала; але тривким наслідком повторного сего наїзду Монголів було так страшне винищенє і висиленє західної Азиї, що сї колись найбогатші краї зовсїм занепали і по нинїшнїй день не вспіли вже нїколи двигнути ся. Наслїдком пораженя Османів зберегли ся ще останки византийского цїсарства на пів столїтя і південно-славяньскі народи могли відотхнути, бо турецка держава розбита на дві половини, в Азиї й Европі, попала в заколот усобиць. Аж султан Мурад II. укріпив наново захитану на Балканьскім півострові турецку владу а нові придбаня осягнув головно коштом Венециї. Византийске цїсарство складало ся вже лише з Царгорода і найблизшої єго околиці та деяких частий Грециї, длятого то цїсар Іван VIII. звернув ся на захід заключити унїю, щоби осягнути поміч Заходу. По фльорентийскій унії, папа Евгенїй IV. велїв зараз голосити хрестоносний похід проти Турків і вислав свого леґата до Угорщини, щоби звідтам розпочати турецку війну.

Другий хрестоносний похід проти Турків і пораженє під Варною. — Від часу пораженя Жигмонта під Нїкополем Угри ненастанно відчували грозу турецкого сусїдства. Скоро отже серед найбільшої грози умер наслїдник Жигмонта, Альбрехт II., значна часть Угрів покликала на угорский престіл вельми ревного до хрестоносного походу Володислава III., молоденького польского короля, а папский леґат, кардинал Юлїй Цезарінї, довів до заключеня договору з вдовою по Альбрехтї, котра вела боротьбу о права свого сина Володислава Посмертника. Тодї то в Угорщинї розпочали зачіпну війну проти Турків під проводом вславленого вже вдатною обороною Семигороду Івана Корвина Гунїядого, а побиваючи Турків, запустили ся аж у Балкан; але спізнена пора приневолила понехати дальший похід. Мурад II., занятий війною в Азиї, подавав через послів вельми користні услівя мира, котрі мимо опору леґата приняв угорский сойм у Сеґединї. Але ледво се стало ся, воєнний дух оживив знов короля і Гу-

нїядого, коли почули, що фльота з хрестоносцями з Італії є вже в дорозї. Враз із лєгатом вирушили в поле з невеликим польско-угорским війском, котре без перепони дійшло аж над Чорне море, тут однак під Варною в бою сточенім з Мурадом, що прибув у поспіху з Азиї, дізнало повного пораженя, 1444. Пропав там без слїду в товпі войовників молодий король, звідси Варненьчуком званий; в побігу погиб лєгат, а спас ся лише Гунїяді з недобитками християньского війска. Вість про сей погром положила конець приготовленям до загального хрестоносного походу і була вістуном упадку Царгорода.

Овлада Царгорода Магометом II., 1453. — Наслїдник Мурада II., Магомет II., від разу став готовити ся до облоги Царгорода. Цїсар Константин XI. посилав на Захід розпучливі візваня; приняв також папского лєґата і запровадив богослуженє після постанов фльорентийскої унії на велике обуренє Греків, готових радше піддати ся Туркам як папі. Коли Магомет перетяв довози морем і підступив під Царгород, оружнї грецкі сили не вистарчали навіть на обсаду всїх мурів просторого міста. Вдатно й витривало боронило їх враз із самим цїсарем головно тих кілька тисяч, що прибули з Заходу, переважно з Італії, на помогу. Турки впровадили часть кораблїв до пристани Золотого Рога, розпочали головний приступ і вдерли ся до міста. Цїсар Константин XI. погиб, борючи ся хоробро до останку, а Царгород дізнав жорстокого грабованя і різнї, спинюваної лише жадобою Турків, котрі по овладї міста богато тисячів єго населенцїв продали яко невільників. Першою дїяльностю Магомета по вїздї до Царгороду було, обняти в посїданє Ісляму славну з богатств і величавости церкву сьв. Софії; до сего міста, прозваного з того часу Стамбулом (Істамбуль), перенїс султан столицю, про котрої сьвітлість і блеск дбав дуже пильно і будував богато величавих будівель, мечет і палат.

З упадком Царгорода скінчило ся наконечно східне римске цїсарство, котре майже тисяч лїт перетревало старинне західне цїсарство і погасло огнище високої цивілїзациї. Щез зовсїм сей византийский сьвіт, що доси розмежував західне християньство від музулманьского Сходу; обидва сї сьвіти ставали з того часу супроти себе в пря-

мій зустрічи, щоби з собою бороти ся безнастанно в услівях зовсім відмінних, як підчас хрестоносних походів. Тепер бо іслямізм виступав зачіпно, вдерши ся до Европи, а репрезентований Турками, не Арабами, ніс із собою варварство замість цивілїзациї. Отоманьска держава сконсолїдувала ся незвичайно наслїдком овлади Царгорода, а цїла єї орґанїзация змагала до найлїпшого розвитку воєнних сил і до улекшеня дальших заборів.

Внутрішній устрій отоманьскої держави. Магомет II., запровадив всюди в нових придбанях військовий устрій. Краєм правили по провінциях, санджаках, воєнні начальники (санджакбеґи, або баші). Лише музулмани, Турки або ренеґати, могли посїдати землю, надану їм з обовязку військової служби султаном, яко одиноким власником усїх ґрунтів; нерівно численнїйше християньске населенє, погорджені рая, підданцї без нїяких прав, обовязані до всяких служб у користь музулманів, були приневолені їх ґрунта управляти і складати їм десятину в натурі, а султанови оплачувати поголовщину, гарач, і давати живу десятину молодежи, призначеної на яничарів, а вибираної що пять лїт султаньскими урядниками. Тим способом християньске населенє лишено найлїпших жизнених сил, скріпляючи ненастанно воєнну силу музулманів, для котрої подвигненя Турки все заводили всякі військові улїпшеня (великою артилєриєю і військовою інжинєриєю Турки визначали ся довго перед західними народами). В місцевім зарядї Турки лишали християнам богато свободи, але її обмежувала самоволя турецких урядників. Іменно церковну автономію признав Магомет II. Грекам, поручив лише на опорожнений саме патриярший престіл вибрати завзятого ворога фльорентийскої унїї, щоби перетяти звязь Греків із Заходом. Звичайні спори при виборі патриярхів мали сей наслїдок, що вибір був зовсїм зависимий від волї султанів, а патриярхи були приневолені їм добре оплачувати ся; одначе церковна автономія і органїзация Греків була під турецкою владою їх народною опорою і удержала їх народну звязь.

Забори Магомета II. і гроза турецкої могучости. — На заходї вість про упадок Царгорода викликала тревогу, а папи робили великі особисті заходи, щоби

зорганізувати хрестоносний похід. Тревога перед Турками і незгоди західних держав ударемнювали однак їх роботу. Тимчасом Магомет II. виступив небавом на завойоване Угорщини, однак не вспів добути ключа до неї, Білгороду, бороненого хоробро за приводом італійского монаха Бернардина Івана з Капістрано, доки не наспів на відсіч Іван Гуніяді та віднїс велику побіду під Білгородом над Турками, 1456, і спас Угорщину. Зате однак Пельопонез, Сербію, Босну з Герцоговиною і Альбанію згнобив наконечно султан. Магомет II. небавом утворив також значну фльоту, приневолив острови Егейского моря до підлеглости і оплати гарачів, заволодїв також північним побережем Чорного моря, нищив тут генуеньскі посїлости (Каффа) і входив у союз з Татарами, котрі признали над собою єго верховладу. Лише Йоанїти на острові Родї відказали гарачу і вспіли оборонити ся; так само король Матвій Корвин, син Гуніядого, зумів успішно відпирати турецкі напасти на границї Угорщини. З Венецією провадив Магомет II. двічи війну і видер їй ріжні острови і міста на грецких побережах, а навіть приневолив до гарачу. Гроза непобідимої турецкої сили заважила з того часу над цїлим Заходом на довгі лїта, заподїваючи знищенє і погибель найблизшим сусїдам.

XXVI. РОЗДІЛ.

Італїя в XIV. і XV. ст. і почини відродин.

Pastor, Gesch. d. Päpste seit d. Ausgang d. Mittelalters, Bd. I: Gesch, d. Päpste in der Zeit der Renaissance, 4 Bde, Freiburg, 1886—1906. — Cipolla, Storia delle signorie italiane dal 1313 al 1530, Медиолян, 1881.— Zwiedenek-Südenhorst, Venedig als Weltmacht und Weltstadt, Bielefeld 1899. — Perrens, La civilisation florentine du XIII. au XVI, siecle, Париж 1893. — Reumont, Lorenco de' Medici il Magnifico, 2 томи, Липск 1883 (2 вид.). — G. Voigt, D. Wiederbelebung d. classischen Altertums oder das erste Jahrhundert d. Humanismus, 2 томи, Berlin 1893 (3 вид.); тойже, Enea Silvio de Piccolomini als Papst Pius II. u. sein Zeitalter, 3 томи, Berlin 1856—63. — Gebhard, Origines de la Renaissance en Italie, Париж 1879. — Burckhard, D. Cultur der Renaissance in Italien, 2 томи, Липск 1899, (7 вид.), поль. переклад, Краків 1895—96. — Geiger, Renaissance u. Humanismus in Italien u. Deutschland, Berlin 1882 (в збірцї Onckena-a). — Brandi, Die Renaissance in Florenz und Rom, Липск 1900. — Guiraud, L'église et les origines de la renaissance, Париж 1902.

Ріжнородність італійских держав і загальні їх відносини. — В XIV. і XV. ст. була Італія осідком найживійшого і найвсестороннійшого руху політичного і суспільного, торгового і промислового, літературного й артистичного, а наслідком того визначала ся між иншими краями богатством і просьвітою та передувала всім краям у розвитку цивілізациї. Від упадку цісарства і перенесеня папства до Авіньону, Італія лишена тіснійшої політичної звязи, складала ся з многих держав, в дійсности зовсім независимих, а в них проявила ся незвичайна ріжнородність внутрішнього устрою. Одні бо з них були монархії (королівства, князївства, марґрафства або ґрафства), инші бодай зразу були міскі републики, правлені аристократично або демократично. В усїх майже був нагальний антаґонїзм сторонництв і приходило до ненастанних внутрішних спорів, боротьб і переворотів, серед котрих у многих містах честилюбиві узурпатори здобули собі найвисшу владу на лад грецких тиранів. (Взагалї італійскі відносини в тім часї проявляють богато схожости з відносинами старинної Грециї, де так само, мимо політичного заколоту, промисл, торговля, просьвіта розвивали ся щасливо). Так само торгові або політичні зависти викликували раз по раз завзяті боротьби між італійскими державами, боротьби, що нераз доводили до занепаду і овлади покореного міста.

Італійска воєнна умілість й італійска політика.— Війни з околичними містами ведено звичайно з підмогою війска затяжців (наємного), котрих достарчали за гроші начальники оружних ватаг, т. зв. кондотиєри. Зовсїм байдужні для справ сего міста, котрого в даній хвилї боронили, сї війскові підприємцї наймали свої прислуги тому, хто лїпше заплатив; деякі з них стали ся з підмогою своїх війск силою независимою від усякої областної підстави, а при сприяючих обставинах зуміли собі здобути владу в більшій або меншій італійскій державі. Займаючи ся заводово війною, розвинули вельми високо воєнну умілість (вславили ся опісля довго перед иншими італійскі артилєристи і війскові інжинєри), одначе обминали рішучі бої, і задля того не дуже кріваві бої кондотиєрів приносили дрібні втрати в людях. В часї мира глядїли італійскі дер-

жави на себе обопільно з великою підзорливостю, вели між собою ненастанні переговори, заключали змінні вельми союзи і коаліциї, а наслідком того ненастанно бували в них посли і ріжного рода агенти. Задля того в Італії найраньше розвинула ся дипльоматия, а італійскі взірці наслідувано деинде, вважаючи Італійців найсправнійшими політиками. Наслідком частих війн відносини італійских держав довго були вельми змінні; аж від половини XV. ст. утвердило ся пять більших держав: неаполитаньске королівство, церковна держава і медиоляньске князівство, а також венецка і фльорентийска речипосполиті. Виросли они коштом дрібнійших на перворядні італійскі держави і бачили з того часу завидливо, щоби ніяке з них не звихнуло на свою користь політичної рівноваги в Італії, а на случай єї захитаня творили зараз союзи задля єї оборони.

Сицилійскі королівства і андеґавеньско-араґоньскі боротьби. — Найпростірнійшою з італійских держав все було сицилійске королівство навіть і по Сицилійскій Вечірні, наслідком котрої оно розпало ся на дві части. Сам острів Сицилія, то злучений особистою унією з Араґонією, то правлений окремими королями з араґоньскої родини, не впливав зовсім на італійскі справи; зате андеґавеньскі королі сицилійского королівства на суходолі, звані неаполитаньскими королями, мали звичайно великий вплив у цілій Італії і стояли там на чолі сторонництва Ґвельфів. Однак по вимертю в Неаполю головної лінії андеґавеньского роду настали тут завзяті боротьби о корону, в котрих побідив на останку Альфонс V. араґоньский, заволодів Неаполем, злучив єго з Араґонією і Сицилією (1440—1458) та вславив ся в Італії яко зручний політик і великий опікун літератури і мистецтва. Але домаганя родини Анжу до неаполитаньского престола, хоч на разі безсильні, остали на дальше грізні для будучини Італії, особливож коли перейшли наслідством на французских королів.

Заколот у церковній державі. — Більший ще заколот був у церковній державі після перенесеня осідку папства до Авінїону і в часах схизми. В самім Римі проявляли ся щораз нові переворота (Коля Рієнці, трибун люду)

і боротьби римских вельмож. В инших містах церковної держави або настала републиканьска управа (Больонїя, Перуджія) або також самовладцї присвоїли собі найвисшу владу (Феррара, Урбіно, Ріміні і т. д.). Після цїлковитого закінченя схизми папи старали ся пильно про скріпленє в церковній державі своєї сьвітскої влади або про вивінованє власних родин єї частями (непотизм) і пособляли сучасно новому лїтературно-артистичному рухови.

Медиоляньске князївство родів Вісконті й Сфорца. — Медиолян, що колись передував у боротьбі льомбардских міст з цїсарями, людний, промисловий і богатий, перемінив ся (під конець XIII. ст.) в князївство під управою ґібеллїньскої родини Вісконтих. Свою владу окружили они великою сьвітлостю і блеском, а сучасно покорили і прилучили до свого князївства всї майже льомбардскі міста, а навіть Ґенуу приневолили до признаня своєї верховлади. Медиолян став тодї найбільшою силою в Італїї. Після вимертя Вісконтих славний кондотієр Франц Сфорца заволодів медиоляньским князївством, 1450, і лишив єго своїм синам, котрі правили ним рівно зручно і рішучо, инколи також кріваво, як Вісконти.

Венеция і єї внутрішній устрій. — З трех головних міст надморских і торгових в Італїї Піза занепала найраньше, на останку XIII. ст., наслїдком некористних боротьб з Ґенуою; Ґенуа, що все ішла на взаводи з Венециєю, в XIV. ст. дійшла до найбільшої сьвітлости, але під конець сего віку дізнала поражень у довголїтній венецкій війнї і стала також занепадати; а Венеция росла і ненастанно набирала значіня, головно завдяки мудрости своєї аристократичної управи. Підчас хрестоносних походів наслїдком осягненя посїлостий на сходї зросли могучі венецкі роди і обмежували постепенно владу дожи; аристократия утвердила свою владу при кінцї XIII. ст. (1296) т. зв. замкненєм Великої Ради, до котрої з того часу належала лише шляхта, записана в т. зв. Золотій книзї, nobili, котра вибирала щорічно зпосеред себе всїх урядників і сенат. Владою, signoria, звав ся дожа враз із доданими єму до бокуількома радниками, але в дійсности остали єму лише почести і заступство держави на зверх, а владу розділено поміж богато урядових колеґій

і урядників. Над усіма була т. зв. Рада десяти з широким і необмеженим правним обсягом, вибирана щорічно, щоби все контролювати і всіх потягати до одвічальности після свого розуміня. Слїджено також бачно і карано строго, нераз тайно, небезпечні для держави замахи або навіть замисли: але сучасно ся влада сильно зорґанїзована визначала ся розумом, обачностю й уміркованєм, бо вправна в полїтичних справах венецка шляхта, перенята почутєм обовязку й одвічальности, дбала пильно про потреби всего населеня, а передовсїм мала все на бачности добро держави.

Торговля і морска сила Венециї. — Венеция була вельми промисловим містом (тут вирабляли сукна і шовки, скло і зеркала, вироби із золота та срібла і т. д.), але передовсїм процвитала морскою торговлею, котра була предметом найбільшої печаливости влади. В інтересїж торговлї Венеция заволодїла наперед східними побережами Адрийского моря (Істрия і Дальматия), справила четвертий хрестоносний похід під Царгород і при подїлї византийского цїсарства вибрала собі грецкі побережа й острови та поселила там своїх горожан, будувала укріплені форти і удержувала в них залоги; відтак навязала приязні взаємини з Єгиптом, а на останку вже під конець XV. ст. заволодїла Кипром по вимертю роду єрусалимско-киприйских королїв. Всю отже найкориснїйшу левантиньску торговлю дістала на останку в свої руки яко майже одинока посередниця між Европою й Александриєю, головною в XIV і XV. ст. торговицею всїх індийских товарів. Для обезпеки морскої торговлї і своїх посїлостий Венеция удержувала велику воєнну фльоту і завела у себе великі удосконаленя в плавбі; отже володїла виключно не лише на Адрийскім морі (щорічне подруже дожи з морем), але взагалї була і державою найбільш торговою та першою морскою силою тогочасного сьвіта. Доперва успіхи Турків і упадок Царгорода почали загрожувати сему становищу і східним єї посїлостям; одначе після перших з ними неуспішних боротьб Венецияни волїли погодити ся а навіть приречи їм гарач, як дальшою війною виставляти на втрати свою торговлю.

Венеция морскою силою. — Богата і могуча на морі Венеция вельми пізно, аж в кінцї XIV ст., подумала

про осягненє посїлостий на італїйскім півострові поза своїми лягунами. Серед завзятих війн з Медиоляном виросла в першій половині XV ст. венецка влада на італїйскім суходолї (terra ferma), де цїла низка доси значних міст (Верона, Падуа, Брешіа (Brescia), Берґамо і т. д. попала під верховладу Венециї, що ставала тим свособом головною державою в північній Італїї.

Фльоренция і єї полїтичний устрій. — У Фльоренциї розвивали ся внутрішні відносини зовсїм инакше як у Венециї. У Фльоренциї бували численнїйші і завзятїйші як де инде боротьби сторонництв і частїйші перевороти, а місто дійшло до найбільшого значіня під демократичною управою. До єї зорґанїзованя приневолила тут ремісниче населенє нагальна боротьба могучих родів, котрі й тут спершу правили а вели спори та прослїдували себе під щораз новими назвами: Гвельфів і Гібеллїнів, Білих і Чорних і т. д. Владу захопили отже корпорациї або цехи (тут звані мистецтвами, arti; а належали до них крім ремісників також купцї і всї, що занимали ся якимсь званєм: правники, лїкарі і т. д.), лишаючи шляхту полїтичних прав і участи в управі. Але заворушеня повтаряли ся ще й опісля, з висшими цехами вели боротьбу низші, являли ся на короткий час самовластцї, раз навіть найвисші верстви робітників (Ciompi) захопили владу в свої руки і аж в кінцї XIV ст. настала троха більша певність відносин по допущеню всїх горожан до полїтичних прав при перевазї середних верств, засібного міщаньства. Сама влада, signoria, складала ся з кількох начальних цехів під проводом прапорника (gonfalonier), але зміняла ся що два місяцї; дві ради вибрано жеребом, а в многих справах відкликувано ся до народних зборів.

Фльорентийский промисл і торговля. — Мимо немочи такої управи значінє Фльоренциї росло ненастанно; загорнула она під свою владу сусїдні міста (Сиєну і Пізу) і осягнула перевагу в цїлій Тосканії, бо єї силу становило живе, рухливе, осьвічене, вельми справне і трудяще населенє ремісниче, віддане головно суконництву (сей промисл достарчав роботи третинї населеня Фльоренциї) а при тім крашеню, виробам усяких вовняних і шовкових тканин, оксамитів, парчі, і т. д. Взагалї фльорентийский

промисл був вельми розвитий і вироблений і мав для Фльоренциї таке саме значінє, як морска торговля для Венециї. Процвитала однак і у Фльоренциї торговля, а фльорентийскі купцї визначали ся яко міняльники і банкери незвичайною вправою в виміні гроший і всяких торгових оборотах; великі торгові доми фльорентийскі мали свої контори по всїх европейских краях, а фльорентийскі банкери бували вірителями всїх монархів і тягнули з того нераз величезні зиски.

Управа Медицеїв у Фльоренциї. — Такі банкерскі інтереси були жерелом величезного майна родини Медицеїв, котра в XV. ст. виросла у Фльоренциї понад усї инші, відколи перший з неї (Іван де Медічі) осягнув широкий вплив і взяв у свою опіку низше міщаньство (менші цехи). Помножив і усталив значінє своєї родини син єго Cosimo (Кузьма), умірковании а добродійний чоловік, котрий спершу наслідком зависти і тревоги перед суперниками був приневолений піти на вигнанє, але небавом призваний назад, вернув як би зі славою і з того часу аж до смерти протягом 30 літ (1434—1464) з великою обачностю кермував усїма справами з підмогою своїх приятелїв і сторонників, що мали всякі уряди. Сам він жив звичайно і видавав величезні суми з власного майна на звеличенє й окрасу Фльоренциї або закладини добродійних институций. Після єго смерти хвилево захитало ся становище Медицеїв (син Кузьми не визначав ся прикметами вітця), але небавом станули знов так високо і кріпко, що замах на житє внуків Кузьми видавав ся одиноким способом на те, щоби повалити їх володарство. Оден з них погиб з рук змовників; однак єго брат Льоренцо (Лаврентий) спас ся і був у дійсности († 1492) справдешним володарем Фьоренциї, хоч вдоволяв ся лише владою, а не сягав по княже достоїньство. Всякі форми, уряди і уладженя збережено на дальше без зміни; отже володарство Лаврентия де Медічі, прозваного Величним (il Magnifico), яко начальника держави, дасть ся в дечім порівняти з володарством Перикля в Атенах, а то тим більше, що як він, так і дїд єго Кузьма змагав до розповсюдженя просьвіти серед усего фльорентийского населеня, а передовсїм придбали собі они найбільшу славу яко опікуни мистецтва, літератури і науки.

Данте і напередовці відродин: Петрарка і Боккачйо. — Фльоренция в XIV. ст. стала головним огнищем нової струї умової, званої гуманїзмом, котра тут насамперед розвинула ся з дрібних спершу починів, і аж звідтіля розійшла ся по всій Італії, та заволоділа там всевладно в XV ст. Гуманїзм означуваний також назвою відродин або ренесансу, зазначував ся зворотом до клясичої старинности, єї почувань, розумінь і останків. Громадженє їх, виучуванє і наслїдованє, довело до відродин лїтератури, мистецтва і науки на основі забутих у середних віках взірців старинного сьвіта. На старинність вказував уже в своїх писанях Данте Алїгієрі (Alighieri), автор Божественної Комедиї. Данте однак стоїть що йно на переломі двох діб і своїми поглядами стримить глибоко в середних віках. Першими представниками нових струй стали два пізнїйші знамениті фльорентийскі письменники: Франц Петрарка († 1374), автор звучних сонетів і пісень, творець італїйскої лїрики, і молодший від него о кілька лїт єго ученик і приятель Іван Боккачйо († 1375), творець італїйскої прози в Декамеронї, збірнику живописних оповідань, котрі добірно зображають тогочасні обичаї. Сї їх твори в народній мові запевняють їм почесне місце в італїйскій лїтературі: але значінє напередовців відродин і просторий вплив на сучасників дали їм обидвом їх латиньскі писаня віршом і прозою, їх дослїди над старинностю, одушевленє, з котрим до неї звертали ся та нові розуміня, котрі они проголошували і розповсюджували. Ставувши в явній суперечности до середньовічної учености, Петрарка славив і наслїдував латиньских клясичних авторів і їх спосіб писаня та пильно збирав їх твори; сучасно розглядав ся з залюбованєм у сьвітї окружаючім чоловіка, котрий доси осуджувано яко марний і суєтний, і поручав дослїджувати почуваня та природу чоловіка, щоби розвивати й образувати всесторонно єго спосібности. Звідси пішла назва гуманїстів на означенє лїтературних представників відродин.

Зріст виучуваня клясичної старинности в Італїї. — Таких гуманїстів, потягнених до виучуваня старинности прикладом Петрарки і Боккачя та їх голосною славою (торжественне увінчанє Петрарки лавровим вінцем на

Капітолю: poeta laureatus), була спершу горстка невелика, головно у Фльоренциї; але постепенно зростало їх число, бо одушевленє їх, неначе відкритє ними старинности і пережитє середньовічних ідеалів єднали новому напрямови щораз нових прихильників. Розчитуванє в римских письменниках довело небавом до пізнаня грецкої літератури, на котру в середних віках глядїли підзорливо задля неприхильности до схизматицких Греків. Переговори о фльорентийску унію і довгий побит многих Греків підчас собору в Феррарі і Фльоренциї причинили ся вельми до розвитку грецких студий, особливо що між Греками було вельми богато учених людий (н. пр. кардинал Виссарион). Знакомство з фільософією Плятона зробило величезне вражінє; кинули ся до неї пристрастно, хоч і дослїди над автентичним Аристотелем находили признанє, а між прихильниками обидвох закипіли завзяті спори. Численний наплив Греків до Італії після овлади Царгорода Турками зріс і улекшив виучуванє старинної грецкої лїтератури.

Покровителї гуманїстів в Італії. — Розвиткови сеї нової просьвіти сприяв вельми розділ Італії на богато независимих держав, бо всї убігали ся навзаводи, щоби не дати ся випередити на тім полї. Первеньство задержала все Фльоренция, де і Кузьма і Лаврентий Медицеї горнули до себе цїлі громади гуманїстів, достарчували їм засобів і з великим накладом збирали твори клясичних авторів та казали глядїти, збирати і відписувати найцїннїйші кодекси, з котрих повстала славна медицейска біблїотека (Laurentiana). Фльорентийска плятоньска академія розповсюджувала залюбованє до фільософії, а образований коштом Медицеїв домівник їх і приятель, Марсилий Фічіно, переложив латиньским язиком усї Плятонові твори. Приклад Фльоренциї перегодом наслїдувано всюди. Особливо в канцеляриях гуманїсти находили роботу; до того деякі князї, подібно як Медицеї, особисто любували ся в новім напрямі, а неоден дрібний двір меценасівством здобув собі славу і признанє більше від свого полїтичного значіня (родина Есте в Феррарі). В найширших розмірах ішла на взаводи з Медицеями римска курия, особливо відколи став папою Миколай V., засновник ватиканьскої біблїотеки, сам гуманїст і великий почитатель старинностий,

що визначав лїтератам щедрі плати, щоби лише їх стягнути до Риму. Небавом опісля засїв на апостольскій столиці оден з найславнїйших гуманїстів Еней Сильвій Піккольоміні, яко папа Пій II. (1458—1464); сей однак знехтував покладані на него надії гуманїстів, занятий виключно справою хрестоносного походу проти Турків. Але хоч не всї слїдуючі папи були рівно прихильні гуманїстам, все з того часу Рим остав другим головним побіч Фльоренциї осїдком нового руху.

Лїтература, наука й мистецтво Відродин в XV. ст. — Пособлюваня й опіки мусїли бажати гуманїсти і вивдячували ся своїм добродїям пересадними похвалами, бо весь сей рух відбував ся в недоступній для широких верств латиньскій формі. До тогож власні поетичні і красномовні твори навіть найславнїйших гуманїстів крім поправної форми не мали вельми великої внутрішньої вартости, а перші наслїдованя клясичних взірців в італїйскій мові не дорівнували творам Дантого, Петрарки або Боккачя. Аж пізнїйше в XVI. ст. італїйска лїтература спромогла ся знов на сьвітлїйші поетичні твори; в XV. ст. більше значінє мали наукові працї гуманїстів: історичні, в котрих стали показувати ся перші прояви наукової критики, археольоґічні, особливож фільольоґічні, ґеоґрафічні і природничі; на останку — педаґоґічні позаяк на основі клясичних студий почали реформувати шкільництво і весь спосіб вихованя, а пізнанє старинностий положено яко підвалину образованя. Найсьвітлїйші і найскорші овочі приніс зворот до старинностий на полі мистецтва. Дослїди памятників і старинних авторів, як і дослїджуванє природи і чоловіка надало мистецтву живу понуку і викликало єї величавий процвит. В архітектурі розвинув ся новий ренесансовий стиль, котрий основує ся на клясичній гармонії мір і окрас, іменно на богатшім примiненю колюмн і аркад, на здвигуваню великих купол, а найбільшим єго митцем був Фльорентинець Брунелєско; знамениті фльорентийскі різьбарі (Джіберті, Донателльо) зуміли надавати своїм творам незнану доси приману і природність; але найбільш оживлений і урозмаїчений рух настав у живописи, котра отрасла ся з дотеперішних пут традициї, оперла ся на живих взірцях (почи-

наючи від Джйотта — Giotto), щоби віддати справдешню красу. В Італії в ріжних сторонах почали витворювати ся ріжні школи живописи; на артистичнім полї проявляв ся ненастанно великий рух, позаяк богаті міста та італїйскі князї достарчали все богато роботи артистам, будуючи церкви, палати і т. д., знов найбільше Медицеї у Фльоренциї, а також папа Сикст IV. в Римі (Сикстиньска каплиця з фресками „Прерафаелїтів“).

Вплив Відродин на житє й обичаї. — Розширенє умового овиду наслїдком пізнаня старинности, іменно грецкої, сходило ся із зростом промислу, торговлї і взагалї богатства в Італії та довело тут до наконечного занепаду середньовічного порядку і єго поваг. Затирали ся і щезали станові ріжниці, а замість того розвивав ся могучо вибуялий індивідуалїзм, котрий цїхував многих людий у віцї Відродин; зміняли ся обичаї і весь спосіб житя, котре намагало уладити ся вигіднійше, красше і більше гармонійно. Не всї однак уміли годити належно давні традициї з новими поглядами і лучити засади християньства з замилованєм до клясичної старинности; серед гуманїстів від самого почину проявляли ся два ріжні напрями: християньский і поганьский. Богато між ними було людий не лише учених, але також чесних і побожних, однак значна їх часть у слїпій почести для старинности переймала ся практично старинним поганьством і ставала байдужною для религії і Церкви, хоч в Італії нїхто з гуманїстів не виступав отверто проти віри і церковних наук, обмежаючи ся лише глузованєм з темноти монахів. У віцї Відродин настав в Італії побіч високої просьвіти і вирафінованої цивілїзациї великий занепад обичаїв і зіпсутє; в полїтиці італїйских держав затрачують ся всякі моральні засновки і яскраво виступає наперед власний інтерес і полїтична користь, котрої теоретиком став в ославленій своїй книзї „Про Князя“ знаменитий історик і полїтичний письменник Микола Маккіявелї (около 1500 р.).

Гуманїзм і винахід печати; прояви клясичних студий поза Італїєю. — Нова просьвіта, розповсюджувана гуманїстами, а плекана старанно численними меценатами, постепенно проявляла ся в щораз ширших кругах. До найбільшого єї розповсюдженя причинив ся винахід

печатаня, довершений Іваном Ґуттенберґом около 1450 в Німеччині, в Моґунциї, звідкіля єго ученики і помічники небавом розбігли ся по всїх краях. В Італії печатанє віддало прислуги передовсїм гуманїстичним студиям; печатано тут головно твори старинних авторів, котрі наслїдком того стали легко доступними для образованих. В другій половині XV. ст. замилованє до старинностий і клясичні студиї стали защіплювати ся у инших европейских народів за приводом Італійців, що проживали в чужих краях, або чужоземцїв, заманених до Італії блеском їх просьвіти і нових наук; широким руслом однак розлили ся Відродини по всїй Европі аж з кінцем XV. ст.

XXVII. РОЗДЇЛ.

Могучість західних монархій і неміч Німеччини.

Lavisse, Hist. de France, IV. 2: Petit-Dutaillis, 1422—1492, Париж 1902. — Pirenne, Hist. de Belgique, т. 2. Брукселя 1903. — Legeay, Luis XI., 2 томи, Париж 1874. — Combet, Luis XI es le Saint-Siège, Париж 1903. -- de Labord, Les ducs de Bourgogne, études sur les lettres, les arts et l'industrie au XV. siècle 3 томи, Париж 1849—1852. — R. Pauli, Gesch. von England т. V. — Dierks, Gesch. Spaniens, Berlin 1896. — Prescott, Gesch. d. Regierung Ferdinands u. Isabellas der Katholischen (перекл. з анґл.), 2 томи, Leipzig 1842. — Mariėjol, L' Espagne sous Ferdinand et Isabelle, Париж 1893. — Maurenbrecher, Die Kirchenreformation in Spanien unter d. Katholischen Königen, в Studien u. Skizzen z. Gesch. d. Reformationszeit, Leipzig, 1874. — Bachmann, Deutsche Reichsgesch. im Zeitalter Friedrichs III. u. Max. I. т. I., Leipzig 1884. — Alw. Schulz, Deutsches Leben im XIV. u. XV. Ihdte, Wien 1891, — Jannssen, Deutsche Gesch. seit d. Ausgang d. Mittelalters, т. I. Freiburg 1878 (і богато видань). — V. v. Kraus, Deutsche Gesch. im Ausgange des Mittelalters, Stuttgart 1888.

Реформи Кароля VII. у Франциї і новий февдалїзм князїв королївскої крови. — Кароль VII, 1422—1461, придбав для королївскої влади нову підвалину. Ще перед кінцем столїтної війни, 1439, Ґенеральні Стани в Орлєанї ухвалили сталий податок, котрий позволив королеви утворити правильну кінницю, перший завязок сталого королївского війска. Щоби єго в потребі доповняти піхотою, наказано визначеним по парафіях вибранцям (т. зв. вільним стрільцям або лучникам) вправляти ся ненастанно в стріляню з лука і ставати оружно на візванє; крім того зорґанізовано взірцево артилєрию. З того часу Кароль VII.

не скликував уже Генеральних Станів і правив з підмогою лише королївскої ради, окружений громадою знаменитих і ревних урядників. За їх приводом вертав всюди лад і порядок, відроджувала ся засібність Франциї, торговля і промисл, окружені опікою, двигали ся з занепаду, а значінє французских королів на зверх знов підносило ся.

Французске духовеньство мало на великих соборах найбільше значінє. Після віднови схизми король держав ся невтрально супроти папів, але згромадив французских епископів до Бурж (Bourges) і тут на основі базилєйских ухвал видав т. зв. прагматичну санкцию, 1438, жерело т. зв. опісля свободи ґаллїканьскої Церкви. Проявляли невдоволенє із зросту королївскої влади лише князї королївскої крови, вивіновані т. зв. апанажами, а наслїдком того відродив ся новий февдалїзм, хоч давні роди великих ленників майже всї вже вимерли. Довели они навіть при участи дельфіна до заворушеня, котре Кароль VII. з підмогою міст небавом втихомирив. Деякі з бунтівників, осуджені парляментом, потерпіли строгі кари; а дельфін Людвик, що жив і дальше в незгоді з вітцем, утїк на останку з краю і глядів захисту у кн. бурґундского, в котрого посїлостях остав аж до смерти Кароля VII.

Могучість і сьвітлість бурґундских князїв. — Бурґундскі князї, також бічна вітка роду французских королів (нащадки четвертого сина Івана Доброго), дорогою подружа, спадщин і договорів посїли численні ленна вчасти французскі, вчасти цїсарскі, і утворили могучу а для Франциї небезпечну державу. Третїй з тих князїв, Филип Добрий, визволений Каролем VII. від усякої чолобитнї, 1435, володів не лише (князївством і вільним ґрафством Бурґонь і Франш-Комте, Bourgogne, Franche Comté) але також Нідерляндами (нинїшня Бельґія, Голяндия і Люксембург). Славні торговлею і промислом фляндрийскі і брабантскі міста давали єму так великі доходи, що був найбогатшим з усїх сучасних монархів. У Фляндриї стояла також високо просьвіта і мистецтво, особливо флямандска живопись розвивала ся вельми сьвітло; задля того двір Филипа бурґундского сияв незвичайним блеском і пишнотою, а він сам любував ся в лицарских забавах, виправляв величаві турнїї, установив ордер Золотого Руна і завів

точний церемоніял, взорець для цілої пізнійшої двірскої етикети.

Людвик XI. і Кароль Сьмілий. — В части за помогою Филипа бурґундского став королем Людвик XI., 1461—1483, але від першої хвилї цїлию своєї полїтики уважав знищенє бурґундскої могучости; почуваючи однак свою неміч, змагав до того по тихо і послугував ся найрадше підступом і перекупством, не вагав ся давати найторжественнїйші обіцянки, щоби їх відтак зломити а за дізнані упокореня відплачував строго, хоч би по довшім часї. Усунувши дорадників вітця, окружив ся лише зовсїм услужними собі орудями і завів управу найточнїйше особисту. Єго противностю був син і наслїдник Филипа Доброго, Кароль Сьмілий, 1467—1477, честилюбивий і воєвничий, довіряв своїм засобам і готов усе йти перебоєм. Боротьба між ними точила ся ненастанно, а притім Кароль підбурював князїв і ставав на чолї їх проти короля, а сей підбурював нїдерляндскі міста до бунтів та каверзами своїми перебив змаганя Кароля о удержанє королївскої корони від цїсаря Фридриха III., котрого синови прирікав Кароль за те руку своєї дочки і спадкоємниці. Небавом Кароль Сьмілий заволодїв Льотаринґією і тим способом злучив обидві части своїх посїлостий в одну цїлість. Був се однак останнїй єго успіх, по котрім слїдували самі невдачі й упадок, бо Швайцари, котрих зачепив у двох боях, (під Ґрансон і Муртен), нанесли страшне пораженє славній бурґундскій кінниці і загорнули величезні скарби бурґундских князїв. Відразу упала слава могучости Кароля; до Льотаринґії вернув прогнаний князь. Кароль поспішив облягати Нансі (Nancy), одначе в розпучливім бою з прибуваючими на відсїч Швайцарами поляг 1477. По всїй Европі гомонїла слава швайцарских верховинцїв, яко непобідимої піхоти. Людвик XI. заключив з ними примирє і платив їм грошеві підмоги, а до швайцарского союза приступили небавом нові кантони.

Боротьба о бурґундску спадщину і єї поділ. — На Каролю Сьмілім вимер рід бурґундских князїв, а їх спадкоємницею була одиначка Кароля, Мария. Людвик XI. загорнув зараз францускі апанажі (бурґундске князївство-

Бургонь, Bourgogne, Артоа, Artois і т. д.); щоби захопити і решту земель, котрі могла наслїдити дочка, розпочав з нею сучасно і боротьбу й переговори о єї руку для ледви кількалїтного сина. Окружена з усїх боків небезпеками, Мария бурґундска призвала Максимілїяна австрийского, заручила ся з ним і внесла до габсбурґского дому, яко віно, право до всїх бурґундских країв. Максимілїян відпер Людвика, але не міг єму видерти того, що вже загорнув; а фляндрийскі міста не хотїли допустити Максимілїяна до опіки над малолїтним сином Филипом і управи краєм, так що був приневолений умовити ся з Людвиком о подїл бурґундскої спадщини. Однак відновлюваний і опісля спір о бурґундску спадщину став головною причиною суперництва, котре тривало з того часу більш як два столїтя між родом Габсбурґів а францускою короною.

Вислїди дїяльности Людвика XI. — Упадок Кароля Сьмілого потягнув за собою згноблене французских князїв королївского роду. Найзнатнїйші з них померли без нащадків, а Людвик XI. прилучив до коронних посїлостий не лише їх апанажі, але придбав також по родї Анжу Провансию, доси часть цїсарства. З дрібнїйшими ленниками обходив ся беззглядно і строго, а в міщанах бачив найліпших своїх приятелїв, пособляв торговлї і промислови, бачив на строгий вимір справедливости по судах і змагав до одностїйности права в цїлїй Франциї. Так отже Людвик XI. укріпив наконечно королївский абсолютизм, переважно тираньскими способами.

Анґлїя підчас війни Білої Рожі з Червоною. — Королї з дому Лєнкестер, винесені на престіл парляментом, скликували єго вельми часто, а в парляментї мали перевагу вельможі, котрих значінє росло ненастанно і дійшло до найвисшого щебля в половинї XV. ст. Підданьство привернене по згнобленю льоллярдів, не дало ся вже довго удержати, а скоро оно щезло і устала паньщина, великі земскі власники закидали рільне господарство, зачали випускати свої ґрунта в наєм, а значну їх часть замінювали на пасовиска овець, позаяк попит за вовною зростав щораз більше, від коли і в Анґлїї за прикладом Фляндриї зачав розвивати ся суконничий промисл. За ті гроші вельможі удержували цїлї юрби дворян і наємників, прибраних в їх

краску і провадили приватні війни. Проти Генриха VI. (1422—1461) виступив з правами до корони єго свояк, Ришард кн. Йорк, і роздув усобицю т. зв. війну Двох Рож: білої, знамени Йорків, з червоною, знаменем Лєнкестрів, що тривала з того часу з перервами трийцять літ, 1455—1485. По кількох роках сина князя Йорк, Едварда IV., 1461—1483, признав парлямент королем, а по тім брат єго, признаний парляментом яко Ришард III. (1483—1485), усунув з престола і тайно велів згладити із сьвіта єго синів, сам однак ляг у бою із новим претендентом, Генрихом Тудор.

Абсолютизм Генриха VII. — Генрих VII. Тудор, 1485—1509, по матери останній нащадок Лєнкестрів, одружив ся з дочкою Едварда IV.; отже помиренєм обидвох сторонництв закінчила ся довголітна усобиця, в котрій вигинули всї нащадки роду Плянтаженетів, а ряди аристократиї перерідили ся вельми. Загал рільничого і промислового населеня виглядав уже нетерпеливо кінця війни і бажав спокою та безпеки, хоч би коштом свободи і полїтичних прав; загальне отже знесиленє позволило Генрихови VII. утвердити королївский абсолютизм. В скарбі заведено лад і ощадність, король стягав беневолєнциї або примусові позички, та обходив ся без парляменту. Генрих VII. обминав видатки, держав ся здалека від усякої боротьби на суходолі Европи і дбав головно про господарский розвиток краю.

Дії іспаньских держав від XIII. ст. — По многих заборах на музулманах в XIII. ст. скінчила ся для християньских держав Піренейского півострова лицарска доба ненастанної боротьби з іслямом, серед котрої виобразувала ся тїсна злука церковних інтересів з полїтичними і релїгійних чувств з народними. Як у Кастилії так в Араґонії, обидвох головних іспаньских державах, Церква була вельми могуча і богата, а шляхта, особливо вельможі, бутні і независимі. В соймах т. зв. cortes, брали участь також міста, котрі мали вельми широку самоуправу і великі права, fueros. Від XIII. ст. настала боротьба між станами а королївскою владою, котра дізнала значних обмежень, особливо в Араґонії. Тут однак внутрішні боротьби втихли раньше як в Кастилії і для того араґоньскі

королї придбали владу на Сицилії і Сардинії, а навіть у Неаполю, та стали головною силою над західною частию Середземного моря. Подруже арагоньского королевича, Фердинанда Католицкого, із спадкоємницею кастильскої корони, Ізабеллею, дало почин третій, побіч Франциї й Анґлії, державі на Заходї; бо хоч обидва королївства зберегли на дальше свою окремішність, королївска пара правила ними в найтїснїйшій згоді і утворила цїлу низку спільних обидвом державам інституций. Ізабелля (1474—1504), з високим полетом, давала першу понуку до всяких реформ, Фердинанд (1479—1516), спосібний воєвода, а зручний і проворний полїтик, пособляв їй все мудрою радою і виконував уложені пляни з надзвичайною витревалостю. Щоби усмирити ворохобну шляхту кастильску, відновлено давні союзи міст для обопільного захисту і злучено їх разом в т. зв. Сьвяте Братство, hermandad, котре дбало з підмогою удержуваної коштом міст оружної сили про збереженє внутрішнього мира. Фердинанда вибрано В. Майстром трех рицарских орденів іспаньских, а папа на бажанє Ізабеллї злучив се достоїньство на все з кастильскою короною, котра тим способом придбала до своєї розпорядимости велике майно тих орденів.

На останку утворено духовний королївский трибунал, сьвяте officium, інституцию більше полїтичну як церковну, позаяк корона іменувала і В. Інквізитора і всїх асесорів сего трибуналу та забирала сконфіскoване майно осуджених інквізициєю виноватців. Інквізиция отже іспаньска берегла церковної правовірности, але служила передовсїм полїтичним цїлям і була грізним орудєм у руках королївскої влади, котра при уживаню всїх тих способів вельми стала могучою в дуже короткім часї. Вельможам відібрано заграблені ними коронні добра, а стягано їх на королївский двір, надавано їм двірскі достоїньства та звязано найсильнїйше з королївскою особою. Найбільшу однак досяглість на пізнїйші часи мали церковні реформи, розпочаті славною з побожности Ізабеллею, а довершені єї сповідником, строгим, побожним і ученим Францїсканином, відтак архиєпископом в Толєдо і кардиналом, Хіменесом. Виєднавши бо собі у папи право іменованя на всї духовні достоїньства, Ізабелля назначувала на ті достоїньства лише мужів визнач-

них побожностю і наукою. Хіменес викорінив усякі надужитя серед сьвітского і монашого духовеньства, дбав про перещеплені з Італії до Іспанії досліди клясичної старинности і покористував ся відродинами наук для подвигненя позему образованя духовеньства. За приводом Хіменеса двигнув ся в Іспанії релігійний дух і настав новий рух і житє в Церкві. Длятого опісля, підчас реформацийної бурі, Іспанія була найпевнійшим заборолом католицизму і дала першу понуку до реформи в цілій Церкві на основі строгої правовірности.

Конець влади Маврів в Іспанії і упадок Ґранади. — Лише внутрішня неміч і усобиці в Кастилії позволили удержати ся владі музулманьских Маврів у малій части південної Іспанії, в королівстві Гранади; а що сюди збігли ся з усеї Іспанії виперті деинде исповідники ісляму, проте ся дрібна країна, дуже густо заселена, дійшла тоді до цвитучого стану. Численне і трудяще населенє віддавало ся вельми пильно плеканю всякої городовини і овочів, займало ся торговлею і промислом; науки і мистецтва находили численних і знаменитих представників, а будівлї в Ґранаді з того часу (Альгамбра) треба зачислити до найвеличавійших показів мавретаньского стилю. Але з хвилею, коли дві християньскі держави в Іспанії вбили ся в силу зєдиненєм, почала ся небавом 10-літна війна, закінчена упадком сего останка давної музулманьскої могучости. По довгій облозї Ґранади піддав ся Ізабеллї і Фердинандови останній їх володар і застеріг лише Маврам релігійну свободу і ненарушимість їх майна, 1492. Зараз однак після упадку Ґранади приказано вельми тут численним Жидам покинути Іспанію; в кілька літ опісля і Маврів також приневолено або приняти хрещенє або винести ся з краю. Богато воліло охрестити ся, як покинути землю своїх предків; а ті т. зв. Мориски т. є. нащадки Маврів, в серцї привязані до ісляму, були з того часу предметом пильного догляду інквізициї. Війна з Маврами була для Іспанців знаменитою школою воєнною і виобразувала досконалих воєвод і жовнїрів; з того часу на довго іспаньскі війска славили ся перед усіма иншими вдатностю і своєю орґанїзациєю. Але Іспанці найшли для своєї хоробрости і ємкости небавом нове просторе поле в Новім

Сьвіті, бо Ізабелля достарчила Колюмбови засобів на морску виправу, котрої наслідком було відкритє Америки.

Бусоля і морскі виправи Португальців до Африки. — Відкритя за Океаном були можливі завдяки винаходови компасу або бусолі (довершив сего імовірно Флявіо Джьоя (Dioja) з Амальфі в XIV. ст.; свійство маґнетичної іґли вказуваня півночи знали вже давно Араби), позаяк аж тоді кораблі могли найти певну дорогу навіть на повнім морі. До далеких однак виправ по Океані в незнані сторони попхнув Португальців уже з почином XV. ст. інфант Ґенрих, званий Мореплавцем († 1460), що з невтомною витревалостю приготовляв власним накладом щораз то нові виправи на східні африканьскі побережа і витворив школу вправних та відважних португальских мореплавців. Відкрили они спершу Мадейру й Азори, посували ся дальше на південь здовж Африки, займали іменем короля доси незнані побережа і закладали там торгові факториї, а звідсіля вели вельми корисну торговлю золотим піском і чорними невільниками з муриньскими племенами Африки. Помало стало утверджувати ся переконанє, що опливаючи довкола Африку, буде можна дістати ся на останку до жерела цілої торговлі корінєм в Індиях; Але аж 1486 вспів Вартоломей Діяз добити ся до південного рубця Африки, до пригірка, котрий король Іван II. назвав пригірком Доброї Надії. І в Португалії також головно за приводом сего короля королївска влада зросла незвичайно; однак африканьска торговля, ведена з уряду під найпильнїйшим доглядом, достарчала коронї вельми значних доходів.

Полїтична неміч Нїмеччини і занепад цїсарскої влади за Фридриха III. — Зовсім инакше, як на Заході, де всюди росла коштом станів королївска влада, дїяло ся сучасно в Нїмеччині, де від часу уладженя внутрішних відносин Золотою Булею Кароля IV. росло ненастанно значінє станів: князїв і вільних цїсарских міст, а королївска влада цїсарів занепадала. Всї князї, навіть найменші, намагали ся присвоїти собі ті атрибуциї, котрі Золота Буля признала елєкторам; а міста, котрі они намагали ся понижити, творили мимо заборони Золотої Булї союзи для обопільного захисту против їх домагань. Ко-

ролі немічні і лишені всяких доходів з Німеччини, не намагали ся навіть запобігати щораз новим боротьбам князів з містами. Найзавзятійша війна почала ся за короля Вячеслава (1378—1400) поміж союзом швабских міст а князями в південній Німеччині, особливо з віртемберским князем; спершу для міст успішна, закінчила ся важким їх пораженєм, після котрого були приневолені свій союз розвязати. Тоді то електори, обурені бездійностю Вячеслава і тим, що сприяв містам та продав Вісконтим княже достоїньство у Медиоляні, усунули єго з престола і вибрали римским королем Рупрехта, електора Палятинату. Після смерти сего останнього (1410) і нового незгідного вибору було навіть аж трех римских королів сучасно, (так само як в Церкві саме тоді, після пізаньского собору було також сучасно аж трех папів). На останку признаний усіма Жигмонт Люксембурский, 1410—1437, своєю рухливостю і участю в усуненю церковної схизми двигнув троха значінє цісарского достоїньства. Неміч Німеччини супроти Гуситів викликала всілякі пляни реформи і направи політичних відносин, але їх здійсненє стрітило небавом великі перепони з боку нового цісаря.

Після вимертя на Жигмонті родини Люксембургів німецка корона дістала ся знов, після майже півторастолітної перерви, габсбурскому домови в особі Альбрехта II. (1438—1439), а по нім Фридрихови III. з леопольдиньскої лінії, володареви Стириї і Каринтиї. Довге володарство сего цісаря, 1440—1493, є часом найглибшого занепаду цісарского достоїньства, бо Фридрих III., повільний, отяжілий, противник усякої праці, руху і зміни, а заразом упертий, ощадний і завидливий о свої права, лише до того змагав з великою витривалостю, щоби своїм нащадкам промостити дорогу до величи в будучині, а з сучасними обставинами не умів собі дати ради. Длятого також жив із станами власних країв у ненастанних спорах і в боротьбі з сусідами дізнавав звичайно невдач. Втративши на останку Відень, котрий заняв угорский король Матей Корвин, і прогнаний з Австриї, Фридрих III. був приневолений тиняти ся по Німеччині і жити майже на ласці князів. Поправи німецких відносин стали сподівати ся по єго сині, лицарскім і рухливім Максиміліяні, котрого вже за житя вітця вибрано римским коро-

лем, що наслїдком подружа з Мариєю бурґундскою придбав для своїх дїтий богату спадщину Кароля Сьмілого і задля того мав більшу серед князїв повагу. Він то зараз після смерти Матея відзискав Долїшню Австрию і Відень.

Нїмецкі князї і вільні міста; економічний і умовий рух. — Нїмецкі князї, іменно наслїдні сьвітскі князї подібним ладом, як західні монархи, трудили ся над скріпленєм своєї влади в своїх областях і обмежували значінє земских станів, Landstände, з підмогою правників, образованих на римскім праві. Наслїдком того князї в Нїмеччинї, передовсїм династиї сьвітских елєкторів, становили головну силу полїтичну; деякі з них у дійсности значили більше, як їх зверхник цїсар. В XV. ст. два нові княжі роди станули побіч инших давнїйших. Бранденбурску мархію, котру Кароль IV. придбав був для своєї родини і віддав свому синови Жигмонтови, цїсар сей наперед заставив, а відтак, 1415, надав наслїдно враз з елєкторским достоїньством Фридрихови, норимберскому бурґрафови, з родини Гогенцоллєрн; в кілька лїт опісля, по вимертю в саскім елєкторстві асканьскої родини, той сам цїсар надав се князївство Фридрихови, марґрафови Місниї з родини Веттін; а сї два роди дійшли небавом до великої могучости.

Могучостю не могли міряти ся з князями вільні міста нїмецкі, але мимо частих війн з князями і внутрішних боротьб у себе, міста росли ненастанно в заможність і громадили великі богатства наслїдком цвитучого промислу і торговлї, так що не можна їм було відказати полїтичного значіня і для міст утворено в соймі Нїмеччини 3-тю колєгію побіч елєкторів і князїв. Боротьби і спори в містах точили ся о участь в управі між родами патрициїв а цехами, котрі в південно-нїмецких містах осягнули вже в XIV. ст. доступ до міских рад і до урядів; в північній Нїмеччинї управа остала ще й надальше в руках родів, а міскі ради не перестали самі доповняти ся і покликували до свого збору лише членів міского патрицияту. Тут на північи, в ганзеатских містах передувала все торговля перед промислом; південні міста (Авґсбурґ, Штрасбурґ, Норимберґа, Ратисбона і т. д.) були в XV. ст. осїдком вельми ріжнородного і розвитого промислу.

Німецкі міста були в ту пору також ґоловними огнищами просьвіти, культури і мистецтва. Всюди проявляв ся тут живий умовий рух, а поезиєю в містах займали ся пильно (Meistersänger), ставили величезні церкви, радниці і инші прилюдні будівлї або навіть приватні гарні доми, все ще в ґотицкім стилю; але вже і в Німеччині починали видавати парости перенесені сюди з Італії гуманїстичні студиї та находили опіку серед міского патрицияту і на дворах деяких князів, особливо духовних. Перші німецкі прихильники Відродин намагають ся ними покористувати ся і вихіснувати для подвигненя богословских наук і для зреформованя та оживленя шкільництва. Школами й їх успішним розвитком займає ся ревно міска влада і духовеньство, в XV. ст. повстає в Німеччині цїла низка нових унїверситетів, а винахід печатаня служить тут передовсїм духовним і педаґоґічним цїлям. Взагалї в Німеччнні бє в ту пору сильне умове житє і економічний рух, котрий зовсїм не лицює з полїтичною немочию. Два однак стани дізнають упослїдженя: біднїюче вільне лицарство в Німеччині, котре завидливо споглягає на достатки міст й могучість князів, та сїльске населенє, на котре зруйноване лицарство накладає нові повинности та данини і задля того оно ворушить ся і зриває ся инколи до кровавої ворохобнї.

Зміна способу вojованя і економічних відносин. — Взагалї під конець середних віків гинуло на Заході значінє февдальних чинників, шляхти і лицарства, а підносив ся вплив тих верств населеня, котрі могли доставити гроший, т. є. міст, о котрі опирали ся західні монархії і котрі в Німеччині побіч князів здобули самостійне значінє. Був се в переважній части наслїдок побід швайцарских верховинців, гуситского хлопства, фляндрийских міщан і анґлїйских лучників над німецким, французким і бурґундским лицарством. Сї побіди виказали безхосенність і неміч февдальної кінноти і приневолювали закинути давний спосіб войованя та підкопали тим самим основу суспільного становища шляхти і лицарства; але примінене пороху до воєнних цїлий наконечно її повалило. Місце неслухняних февдальних міст заняли з того часу наємні вій-

ска, вправні і карні, в значній части зложені з піхоти, котрої значінє зросло тепер безмірно. Лише великі єї відділи були узброєні в пальне оружє, аркебузи або рушниці; оружєм більшости піхоти були ще довгі ратища і мечі, позаяк пороху уживано передовсїм до гармат, а артилєрия головно длятого набрала значіня, позаяк єї вистрілам не міг опирати ся ніякий февдальний замок. Мати велику артилєрию і наймати затяжців могли лише королї або могучі князї і длятого то убога в гроші февдальна шляхта була приневолена їм улягти. Відповідало се також сучасній змінї економічних обставин; в міру бо множеня богатства наслїдком торговлї і промислу, давне природне господарство щораз більше перемінювало ся в грошеве господарство.

XXVIII. РОЗДЇЛ.

Перевага Ягайлонів на Сходї і Велике Московске князївство.

Caro, Gesch. Polens, Bd. IV., V. 1. 2. Gotha 1875—1888. — Lewicki, Powstanie Świdrygiełły, Kraków 1892 (в Rozpr. Akad. Umiej. сер. II. т. 4.). — Богдан Барвіньский, Жиґимонт Кейстутович, в. князь литовский, Жовква 1905. — Bobrzyński i Smolka, Jan Długosz, Kraków 1893. — Pawiński, Sejmiki ziemskie, Warszawa 1895. — Papée, Polska i Litwa na przełomie wieków średnich, Kraków 1903. — Palacky, Gesch. v. Böhmen, Bd. IV. 1, 2, V. 1, 2, Prag 1857—1869. — Denis, Fin de l'indepedance de Bohême, 2 томи Париж 1890. — Fraknói, Matthias Corvinus (перекл. з угор.), Freiburg 1891. — Huber, Gesch. Oesterreichs Bd. III., Gotha 1888. — М. Грушевський, Історія України-Руси т. V. і VI.

Нїмецкий Орден, Польща і Литва після великої війни; цїсар Жигмонт і повстанє Свитригайла. — Вже по кількох роках після пораженя під Дубровном нїмецкий Орден відновив війну з Польщею, а сучасно на констанцкім соборі виточив свої жалоби на Володислава Ягайла. Сї жалоби однак відперли побідно польскі соборові відпоручники, образовані в богословію і канонїчнім праві на відновленім Ягайлом відповідно завіщаню Ядвиги краківскім унїверситетї (1400) і тим спинили собор і папу вступити ся за Орденом; однак війна, перерывана ненастанними розємами, протягала ся без боїв і більших успіхів. Але грізнїйшим від Ордену неприятелем поль-

ско-литовскої унії був цісар Жигмонт, котрий не вмів ділати отверто, а навіть був приневолений удавати приязнь для Ягайла і Витовта, щоби їх спинити від вмішуваня в гуситскі війни, і таким способом справді осягнув відкликанє з Чех висланих уже там помічних війск, навіть обіцянку польскої помочи проти Гуситів; тимчасом каверзами і піддуванєм обопільної зависти Поляків і Литовців намагав ся їх союз ослабити.

Витовт правив на Литві щасливо і енерґічно розповсюджував там західну культуру і католицизм (навернене Жмуди), а щоби до того приєднати православних Русинів, подумав про церковну унїю. Щоби осягнути незавсимість від Польщі, послухав підшептів Жигмонта, котрий на зїзді в Луцку (1429) прирік єму королївску корону. Колиж польскі пани не допустили до сего наміру, Витовт обиджений умер небавом, 1430, а Ягайло іменував по нім В. кн. литовским Свитригайла. Сей поперечив ся з Польщею о посїданє Волини і Поділя, забажав зірвати унїю і в тій цїли, хоч католик, опер ся о численне на Литві руске живло православне, що не користувало ся тими правами і свободами, які в Городлї признано Литовцям католикам. З ним війшов Жигмонт у примирє і заохотив Орден до такогож примиря. Несподїваний наїзд Хрестоносців на Польщу серед мира і страшне ограбленє краю таке тут викликали обуренє, що Поляки злучили ся тепер з Гуситами, загнали ся аж під Ґданьск і грабували також жорстоко краї Ордену. Проти Свитригайла повстали Литовцї католики, а винесений ними В. кн. Жигмонт Кейстутович (брат Витовта), котрого безпроволочно признав у тім достоїньстві Ягайло, прогнав єго з властивої Литви.

Та війна точила ся ще довгий час поза смерть Ягайла, 1434, і закінчила ся аж головною побідою В. кн. Жигмонта і помічних єго війск польских над Свитригайлом і ливоньскими Хрестоносцями, для котрих се пораженє під Вилькомиром (над рікою Сьвятою), 1435, мало таке саме значінє, як пораженє під Дубровном для Ордену в Прусах. Свитригайло побитий упокорив ся і глядів помиреня з Польщею; полишено єго на Волинї, коли признав над сим краєм польску верховладу (Поділєм вже перед тим заволодїли Поляки і відорвали єго тим способом від Литви).

Але Орден під напором власних підданих заключив з Польщею вічний мир у Берестю, після котрого зобовязав ся не мішати ся зовсїм у відносини Польщі до Литви, анї не відкликувати ся зовсїм у своїх спорах з Польщею до цїсаря і Нїмеччини. Аж сим осягнено овочі погрому під Дубровном, а всякі замисли Жигмонта неприязні для Польщі упали наконечно; унїю з Литвою вже перед тим о стілько розширено, що й православні Русини одержали всї ті права і свободи, які давнїйше надано Литовцям католикам 1432 р.

Можновладна управа в Польщі і Збигнїв Олесницкий. — Під ту пору в часї малолїтства Володислава III., (1434—1444), правили в Польщі вельможі королївскої ради, в котрих руках уже за Ягайла спочивав напрям усїх найважнїйших справ, а для постанови о них зїздили ся они периодично на зїзди або парляменти. Були се т. зв. пралати і барони т. є. високі духовні і сьвітскі достойники; они то користували ся передовсїм великими привілеями, наданими Ягайлом, а в нагороду за се, що дали єму корону, одержали від него численні даровизни королївских дібр. В дїйсности управа в Польщі була тодї можновладна, особливож могучий був вплив духовної єрархії, епископів, бо Церква в Польщі і духовеньство від Ягайла осягнули найбільші права і привілеї. На чолї польскої Церкви стояв Збигнїв Олесницкий, краківский епископ, котрий змагав до найтїснїйшої злуки польских полїтичних інтересів з інтересом церковним. Після віднови західної схизми базилєйским собором, за котрим заявив ся горячо краківский унїверситет, папа і соборовий антипапа старали ся приєднати Збигнїва Олесницкого і обидва іменували єго кардиналом. Олесницкий спершу вправдї перехилив ся на сторону собору, однак опісля заявив ся за невтральностю супроти обидвох папів, а наслїдком того польска Церква уживала повної независимости. Були вправдї за часів реґенциї і в самій королївскій раді змаганя противні заходам Олесницкого, котрих вислїдом було пособлюванє, хоч слабе, королевича Казимира, вибраного Гуситами ческим королем проти Альбрехта II. Але скоро сї заходи не повели ся, вплив Збигнїва Олесницкого зріс ше

більше, особливо, коли епископ згнобив оружне гуситске повстанє польских Гуситів. Замість того заохочував молодечого Володислава III. до боротьби в обороні християньства проти Турків; покликанє сего короля до Угор після смерти Альбрехта піднесло на найвисший щебель значіня краківского епископа; але також варненьске пораженє і смерть лицарского короля захитали єго становищем і відвернули уми від него.

Початки володарства Казимира Ягайловича. — Три роки тривало безкоролївє і спори з Литвою о Волинь і Поділє, поки короновано Казимира Ягайловича, вже від кількох років В. кн. литовского, котрого вибрано польским королем, щоби не затратити унії з Литвою; ще довше проволокла ся завзята боротьба станів з королем, поки вспіли вимогти на нїм затвердженє прав і привілеїв. Окремого В. князя на Литві Казимир не іменував, анї не дав вибирати і сам надальше яко польский король, 1447—1492, задержав володарство на Литві. На чолї опозициї проти кокороля стояв кардинал Олесницкий, позаяк переконав ся, що на нового короля не зуміє мати такого впливу, який мав на єго попередників. Казимир бо відразу покинув церковну невтральність, признав папу Миколая V. і сею дорогою пильно старав ся осягнути більший вплив на духовеньство і можність іменованя церковних достойників зпосеред людий собі відданих; опісля не уступив навіть перед отвертою боротьбою з краківскою капітулою, щоби їй лише накинути яко епископа свого вибранця навіть проти папи. Зломане Казимиром право капітульних виборів заступило з того часу іменованє епископів королем.

Здача Прус і 13-лїтна війна. — Від часу наверненя Литви, а особливо від бою під Дубровном занепадав Орден ненастанно у внутрі, а наслїдком того псували ся єго відносини до підданих у Прусах, що завидливо споглядали на свободи, котрих стани уживали в сусїдній Польщі. Хелминьска шляхта вже в часі останньої війни відказала Орденови помочи; прускі міста споглядали вельми косо на се, що Орден для помноженя своїх доходів почав сам вдавати ся в торгові підриємства і нарушував міскі привілеї. Повтаряли ся отже жалї на гнобленє і здирства Ордену; щоби їм надати більше сили, міста і лицарство

заключили Пруский Союз для оборони своїх свобід, а коли Орден осягнув від цїсаря приказ розвязаня союза, в Прусах вибухла ворохобня, Орденови виповіджено послух, захоплено більшість єго замків і вислано посольство до польского короля з просьбою, щоби взяв Пруси під своє володарство, 1454. Казимир згодив ся на се за ухвалою цїлого сойму, актом злуки Прус подїлив їх польским ладом на воєводства і признав їм широку самоуправу та потвердив і помножив свободи міст і лицарства. Звідси вибухла довга 13-лїтна війна з Орденом, ведена головно з підмогою наємних військ. Поляки потерпіли спершу навіть болючі втрати (під Хойницями), але відтак установили надзвичайні, надмірно великі податки, вспіли виплатити залеглу плату ческим затяжцям у службі Ордену, котрі за се видали їм замки Хрестоносцїв, передовсїм столицю В. Майстра, Марієнбурґ. При всїм тім одначе війна проволїкала ся ще цїлі роки; східна часть Прус після перших польских поражень станула знов на стороні Ордену; длятого отже торуньский мир, 1466, котрий закінчив сю війну, затвердив подїл країв Ордену. Східні Пруси з Королевцем, з того часу столицею В. Майстра, остали й на дальше при Орденї, але зате був він приневолений признати над цїлими Прусами верховладу польского короля, котрому кождий В. Майстер повинен був складати чолобитню і присягу на вірність та достарчувати воєнної помочи. Західні Пруси, з того часу т. зв. Королївскі, т. є. привисляньске Поморє, хелминьска земля, Ельбінґ і Вармія, перейшли під пряму владу короля. Тим способом осягнула Польща на останку посїданє цїлого берега Висли і здобула доступ прямо до Балтийского моря, а наслїдком того оживила ся торговля в сю сторону, зросла незвичайно і приносила найбільші користи Ґданьскови.

Польща за Казимира Ягайловича; почини соймиків і сойму. — Зараз у початках прускої війни шляхта зібрана на ополченє виступила нагально проти короля і жалувала ся на гнобленє вельмож, особливо в судах та домагала ся лїпшого впорядкованя прав. Казимир видав отже нїшавскі статути, 1454, котрими обовязав ся, що анї нових законів не буде видавати, анї не буде

покликувати ополченя без скликуваня земских соймиків. Тим способом упала влада вельмож, а побіч королївскої ради появив ся новий полїтичний чинник, соймики, орґан шляхти, доси упослїдженої. Обїзджаючи соймики, входив король у прямі зносини із шляхтою, щоби виломити ся зпід переваги вельмож; инколи збирав ґенеральні соймики кількох земель, або навіть загальні сойми, на котрі прибували відпоручники всїх соймиків. Казимир користував ся незгодою вельмож і шляхти, здобував собі ширшу як єго попередники владу і на останку правив майже самовладно. Вже в часї прускої війни упали зломані привілеї станів, особливо вільність від податків і оплат, котрих потреба тодї була так нагла. Допомогли королеви до їх зломаня іменем прилюдного добра і пособляли єму в боротьбі з церковною єрархією молодші вельможі, котрих впровадив до своєї ради, навіяні новим духом, зачерпненим із Заходу і з Італїї, звідкіля вже і до Польщі продирали ся струї Відродин і будили гадки реформи держави (мемориял Остророга). На краківскім унїверситетї панувала схолястична ученість, але були вже в краю прихильники нової просьвіти (Григорий з Сянока) або прибували з Італїї славні гуманїсти (Филип Буонакорсі Калїмах); найзнаменитшим представником науки в тогочаснїй Польщі є великий історик Ян Длуґош, котрий стоїть неначе на розпутї обидвох напрямів, давного і нового. Як просьвіта, так і богатство в Польщі починало ся розвивати і громадити наслїдком зростаючої торговлї і промислу; міста, котрими Казимир пильно опікував ся, були заможні, але верховодило в них нїмецке населенє і длятого не дбали про полїтичне значінє.

Чехи й Угри під володарством перших габсбурских королів. — Альбрехт II., перший король з роду Габсбурґів на ческім і угорскім престолї, володів вельми коротко; після єго смерти покликано в Угорщинї на престіл Володислава III., польского короля, а вдова по Альбрехтї, Єлисавета, воювала з ним в оборонї прав свого сина, також Володислава, уродженого вже після смерти вітця і звідтіля званого Посмертником; не бажаючи однак цїсаря допустити до володарства, яко опікуна, вибрано ґубернатором Івана Гунїядого, славного оборонця

від Турків. І Чехи також по кількалітних заворушенях віддали намісничу управу Юриєви з Подєбраду, начальникови гуситкого сторонництва, і признали королем Володислава Посмертника; а хоч небавом проголошено єго повнолітним, обидва сі мужі, Гуніяді і Юрий з Подєбраду, задержали найбільший вплив на володарство в Угорщині й Чехах. Небавом, ставши повнолітним, умер що йно 17-літний Володислав у Празї, 1457, а з ним вимерла старша альбертиньска лінія австрийских князїв; начальник леопольдиньскої лінії, цїсар Фридрих III., обняв Австрию яко спадщину (де з своїм братом та із станами мав небавом богато спорів) і виступив так само, як Казимир Ягайлович, одружений з дочкою Альбрехта II., Єлисаветою, з домаганями до угорскої і ческої корони. В обидвох однак краях така сильна була ненависть до всїх чужих, що вибрано Матея Корвина, сина Івана Гуніядого, угорским королем, а ческим Юрия з Подєбраду. Сей бо, хоч начальник Гуситів, зєднав собі признанє католиків і папи, коли прирік, що піддасть ся всїм католицким приписам і приверне релїгійну єдність в Чехах.

Юрий з Подєбраду і Матей Корвин. — Тим способом як Габсбурґи так і Ягайлони завели ся в своїх надіях. Під управою обидвох тих народних королїв Чехи й Угри почали скоро успокоювати ся у внутрі і двигати ся. Ческий король Юрий був передовсїм зручним політиком; не тілько зумів заволодїти сторонництвами і привернути в Чехах давно там невиданий лад, порядок і спокій, але навіть зєднав собі і цїсаря і многих нїмецких князїв та носив ся з широкими намірами реформ у Нїмеччинї. Одначе Гусити домагали ся конечно, щоби папа признав компактати; Пій II. знїс і виразно відкликав се дїло собору, а Павло II. викляв Юрия яко еретика і відсудив від корони. Зараз зворушили ся ческі католицкі вельможі і виповіли послух королеви; на Моравії, Шлеску і на Лужицях, де здавна нерадо терпіли короля Гуситу, росла скоро ворохобня. Тимчасом Матей Корвин, спосібний воєвода і знаменитий адмінїстратор, воював успішно з Турками і здобув собі славу оборонця християньства. Він управляв кріпко і рішучо, двигнув високо королївску

владу, опер ся головно на низших станах, шляхтї і містах, усмирив неслухняних вельмож з підмогою сталого війска, котре зорґанїзував, завів лад і порядок у краю, розвивав єго материяльні засоби і збирав із своєї держави великі доходи. Найбільше вславив ся однак Матей яко опікун наук і мистецтва, пособляв головно новим струям Відродин і виучуваню клясичної старинности, котрі з Італїї сягнули вже до Угорщини (Матей одружив ся з неаполитаньскою королївною). Заложив він новий унїверситет, згромадив велику бібліотеку (Corviniana), відновив величаві будівлї і окружав ся ученими, лїтератами й артистами, переважно Італїйцями, а наслїдком того єго двір сияв незвичайно величавостю і блеском. З апостольскою столицею, котра пособляла єму грішми на турецку війну, удержував все як найлїпші взаємини; а тепер по виклятю Юрия з Подєбраду виступив яко оборонець ческих католиків, котрі єго за те вибрали ческим королем і виконником папских вироків. Почала ся війна поміж Матеєм а Юриєм о ческу корону, а що Юрий не міг сам її одолїти, щоби приєднати собі поміч Казимира Ягайловича, обминув власних своїх синів і жертвував ческу корону польскому королевичеви Володиславови. Небавом опісля Юрий з Подєбраду умер, 1471, а ческі Гусити вибрали Володислава Ягайловича.

Матей Корвин, Казимир Ягайлович і цїсар Фридрих III. — Коли після вибору Володислава Ягайловича на ческий престіл, Матей, як за Юрия, доходив своїх прав до сеї корони, Казимир, приневолений з ним воювати, війшов у союз із неприхильними Матеєви угорскими вельможами і вислав на Угорщину другого свого сина (Казимира), щоби собі здобував корону. Але Матей побив єго страшно і приневолив утїкати до Польщі, а неприязних собі угорских вельмож згнобив і покарав, та з пімсти за сей наїзд Угорщини підсичував неспокої в Прусах проти Казимира і входив у зносини з Хрестоносцями і варминьским епископом. Кілька лїт точила ся дальше переривана розємами війна, в котрій Чехи стояли вправдї при Володиславі, однак не вспіли Моравії, Шлеска і Лужиць видерти з рук Матея. Наконечно два ческі королї заключили з собою договір (в Оломуцу 1478) і при-

знали себе обопільно в сім достоїньстві: Володислав задержав Чехи, а Моравія, Шлеск і Лужиці остали на дальше під владою Матея. В кілька літ опісля відновив він війну з цісарем Фридрихом, видер єму більшу часть австрийских країв а навіть заняв Відень і сюди переніс свою столицю. Тоді то прогнаний цісар був приневолений тиняти ся по Німеччині. А що Матей робив забори на Заході, відвернув силу Угорщини від властивої їх задачи; тимчасом Турки сильно усадовили ся без перепони саме під їх боком, щоби відтак, за слабших королів, тим грізнійше ударити на се забороло християньства.

Ягайлони осягають володарство в Чехах і на Угорщині. — По смерти Матея, 1490, котрий не лишив по собі правих нащадків, римский король Максиміліян, син Фридриха III., відзискав зараз Відень і австрийскі посілости, а навіть сягнув по угорску корону, одначе тут зустрінув ся з суперництвом Ягайлонів. Казимир бо Ягайлович вислав знов другого свого сина Яна Ольбрахта до Угорщини, доходити прав своєї матери (Казимир сьв. вже не жив), а більшість угорских станів вибрала Володислава ческого короля, котрого противників приневолено зречи ся домагань. Уступаючи однак ягайлоньскому суперникови, Максиміліян застеріг у заключенім тоді договорі для себе або своїх нащадків спадщину в Угорщині по вимертю мужеских нащадків Володислава. Тим способом Ягайлони сим разом випередили Габсбургів і під їх то володарством довершила ся знов злука Чех і Угорщини. Але Володислав угорский і ческий був за слабий, щоби здержати в тих краях внутрішнїй розстрій. Упало отже все, що Матей Корвин і Юрий з Подєбраду вдіяли для улядженя внутрішних відносин; тут і там вельможі осягнули повну перевагу і в певній части допустили до того шляхту, а замість того довершили повного закріпощеня сільского населеня і упослїдженя міст. Під володарством Ягайлонів як в Чехах так особливо в Угорщині почала щораз більше верховодити і торжествувати можновладно-шляхотска анархія, котрої приклад погубно впливав на Польщу.

Зріст і могучість Москви. Іван III. і конець татарскої неволї в східній Руси. — Тимчасом на пів-

нічнім сході зросла високо могучість В. кн. московского.

Справдешним засновником могучости Москви і самовлади В. князів став Іван III. Василевич, званий Строгим або Великим, 1462—1505, володар незвичайно честилюбивий, проворний, але не войовничий, що усякою до того нагодою вмів користувати ся до розширеня своєї держави і помноженя своєї влади. Супроти всїх руских князів двигнув свою перевагу і пригнану головно з підмогою подружа із спадкоємницею Палєольоґів, братаницею останнього византийского цїсаря, почім приняв византийскі герби (двоголового вірла), став себе вважати наслїдником східних цїсарів, і звати ся володарем всеї Руси і самодержцем. З византийскою княжною, вихованою в Італії, прибуло до Москви богато Греків та Італійців, а Іван III. покористував ся їх відомостями і талантами, щоби свою столицю окрасити величавими будівлями (Кремль), а особливо зреформувати свої воєнні сили.

Тимчасом Золота Орда кипчакска вже від довшого часу ослабла і розпала ся на части; побіч неї повстали окремі орди, котрі ненастанно воювали з собою і ослабляли ся обопільно. Іван понукував їх до тих боротьб, а коли хан Золотої Орди або астраханьский цар домагав ся залеглого гарачу, Іван відказав єго і тим способом без бою упала наконечно монгольска неволя Москви і східних руских країв, 1480.

З кримским ханом заключив Іван тїсне примирє проти Литви, згнобив майже всїх руских удїльних князїв, і прилучив до своєї держави їх удїли, а над могучими народоправствами Пскова і Новгорода В. скріпив свою перевагу. Колиж Новгородцї, вижидаючи підмоги з Литви, осьмілили ся відказати послуху єго приказам (посадниця Марта Борецка), Іван нанїс їм важке пораженє, заняв місто, знїс їх віча і знищив републиканьский устрій, а велике число що найзнаменитших городян переселив у свої краї і наслав на їх місце чужих поселенців. З того часу все на північно-східній Руси дрожало з тривоги перед ним, а В. князївство московске, зовсїм чуже західній Европі, зорґанізоване по оріентальному і правлене деспотично східним ладом, було нечувано грізною силою для

найблизшого сусїда від заходу, Литви. З дальшими західними монархами Іван III. глядїв вельми старанно взаємин, входив у союзи, вимірені проти Казимира, з цїсарем і з Матеєм Корвином.

Слаба основа ягайлоньскої переваги на Сходї; Татари і Волохи. — На східних отже україннах західного сьвіта, в Польщі й Угорщинї, показують ся в другій половинї XV. ст. подібні як на Заходї прояви: творенє більших державних просторів, зріст королївскої влади коштом можновладства а в примирю з низшими станами перші прояви проникаючих і там також Відродин. Однак сї прояви показують ся тут слабше, у відмінній троха формі, бо неміч міских чинників у тих краях є причиною, що зріст монаршої влади немає тут тривкійшої основи і починає дізнавати застою або лучить ся із зростом значіня шляхти. Ягайлоньска династия здобуває вправдї перевагу, бо осягнула крім Польщі, Литви і Прус також Чехи й Угорщину, але занедбує тимчасом східні справи, так як Матей перестав на останку боротьбу з Турками. Казимир Ягайлович не вдіяв нїчого для захисту Новгорода В., а з того часу могучість В. князїв московских зависла над польско-литовскою державою рівно грізно, як турецка над Угорщиною. А передньою наче чатою Турків супроти Польщі й Литви стали саме в ту пору кримскі Татари, котрі від часу повстаня окремого перекопского ханату і овлади Чорноморского побережа Турками присунули ся близше до південно-руских земель і почали їх знов непокоїти ненастанними наїздами, почуваючи за собою османьску могучість. Їх напади повтаряють ся з того часу щораз частїйше, особливо коли їх хан, Менглїгирей, війшов у тїсну приязнь з Іваном III. Навіть воєводи або господарі волоскої Молдавії, хоч протягом цїлого XV. столїтя признавали над собою верховладу Польщі і єї королям складали чолобитню, були одначе вельми непевними підданими, котрим не можна було довіряти і від котрих легко могли вийти небезпечні почини.

Огляд історії середних віків у четвертій добі.

Середньовічний лад західного сьвіта християньского, захитаний вже некорисним вислїдом хрестоносних походів і занепадом цїсарства, в четвертій добі середних

віків ломить ся і крушить щораз більше, а значінє найбільших поваг середньовічних щораз заглушують і придавлюють чинники, котрі виросли побіч них підчас хрестоносних походів. Побідне в боротьбі з цїсарством папство улягає в спорі з найбільшою після занепаду цїсарства могучостю французских королїв; перенесене до Авінїону, попало в зависимість від них і тратить постепенно верховладу над сьвітскими монархами. Велика схизма, котра почала ся по повороті до Риму на Заході, спроваджує неміч папскої влади, а наслїдком того собори XV. ст. змагають осягнути верховодне в Церкві становище. Наконечно апостольска столиця скріпляє знов свою верховну церковну владу, не відзискує однак втраченого полїтичного впливу. Слабне також верховладний давнїйше над усїм церковний дух і рве ся єднїсть західного християньства; Віклїф довго не зазнає переслїдованя, а смерть Гуса викликує тяжкі релїгійні війни, після котрих з осудженими Церквою єретиками треба переправляти. Сучасно розбуджене наперед в Італїї зацїкавленє для виучуваня старинности викликує переворот в умовім житю і рівнодушність для церковних справ, позаяк Відродини витворюють для умової працї нове поле, котре лежить поза обсягом релїгійних справ, а тим новим струям служить переважно винахід печатаня, що причинив ся могучо до розповсюдженя просьвіти.

Другий побіч Церкви визначний доси чинник, февдальна шляхта і лицарство, наслїдком поражень у бою з людовою піхотою і затяжцями, тратить військове значінє, а та зміна способу войованя і ужитє пороху до воєнних цїлий, а особливо до гармат, що бурили лицарскі замки, збавляє також шляхту полїтичного значіня.

Коштом тих обидвох чинників, Церкви і шляхти, за приводом володїючих династий творять ся на Заході великі держави, оперті на народнїй основі, в котрих монарша влада, оперта на низших станах, головно на містах, що достарчували монархам гроший, ломить з помогою правників станові привілеї і творить більш одноцїльну королївску адмінїстрацию.

В тім переображеню середньовічних відносин на новочасні передує иншим державам Франция, де вже за

Филипа Красного і єго синів королївска влада обгортає все, де однак опісля, по приході до влади лінії Валєзиїв, у столїтній війнї о француску корону, край дізнає великого спустошеня, котрому доперва положив конець народний рух, викликаний виступом Орлєаньскої Діви, почім Кароль VII., а особливо Людвик XI., нівечать наконечно відроджений февдалїзм князїв королївскої родини, підкопують грізну могучість бурґундских князїв, зєдинюють весь край і витворюють монарший абсолютизм опертий о стале війско і сталі податки.

В Анґлїї зєдинене краю наслїдком зілляня ріжних станів довершує ся вже за Едварда І. при ненастанній участи парляменту, котрий по осадженю на престолї лєнкестерскої лінії здобуває собі переважний вплив на полїтичні справи; але бурливість верховодних у парляментї вельмож викликує по втратї французких посїлостий усобицю і доводить наконечно до подвигненя королївскої влади за нової династиї Тудорів, пособлюваної утомленими наслїдком неспокоїв низшими верствами.

Злука двох головних іспаньских королївств: кастильского й араґоньского, подружем їх володарів і тут також доводить до зросту королївскої влади, котра тут послугує ся головно церковними чинниками і нищить останки музулманьскої влади в Іспанії, коли сучасно з Портуґалїї виходять у торгових цїлях деякі морскі виправи, що кермують ся на Океанї з підмогою бусолї.

Нїмеччина, яко полїтична цїлість, є вельми слаба, бо відновлене по Великім Безкоролївю королївске і цїсарске достоїньство не сягає вже поза єї границї і тратить ненастанно значінє на користь нїмецких станів, головно князїв, а особливо елєкторів; однак їх влада у власних областях росте, і длятого, хто осягне корону у Нїмеччинї, старає ся придбати для своєї родини як найбільш наслїдних посїлостий, а роди Габсбурґів і Люксембурґів тою дорогою доходять до великого значіня. Намість того головним тут осїдком живого економічного і умового руху є вільні міста, а злучені в союз яко Ганза верховодять на півночи в обсягу торговлї.

В Італії у висшім ступнї процвитає торговля, промисл і просьвіта, і в тім обсягу Італїя передує иншим

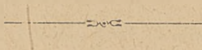
краям; лишена однак навіть так слабої полїтичної звязи яку має Нїмеччина, повна заколоту і боротьб, котрим доперва положила конець пізно витворена штучна полїтична рівовага, бережена головними італїйскими державами.

В Угорщинї андеґавеньскі, а в Чехах люксембурскі королї розповсюджують ревно західну цивілїзацию, що надає великої сьвітлости обидвом сим краям; в Польщі, зєдиненій з давних удїлів, останнїй Пяст наслїдує ті взірцї і відроджує у внутрі свою державу. Найдосяглїйшою для всеї північно-східної Европи подією є хрещенє Литви і єї злука з Польщею, а наслїдком того західна культура доходить далеко до руских країв, котрих переважна часть, південно-західна, дістає ся або Польщі або Литві. Приклад литовско-руско-польскої унїї наслїдують скандинавскі держави, злукою в кальмарскій унїї; нїмецкий Орден, котрий доси мав перевагу над Балтийским морем, занепадає в боротьбі з польско-литовскою державою; в Чехах проявляє ся реакция проти Нїмцїв у видї гуситизму, а заколот гуситских війн доводить сей край, доси цвитучий, до погибели. Габсбурский дім позискує вперше на короткий час Чехи й Угорщину, котрі опісля дістають ся під владу останних народних королїв; на останку і на престолї обидвох тих країв засїдає рід Ягайлонів, скріплений придбанєм Прус, видертих Орденови, і випереджує Ґабсбурґів, котрі замість на Заходї осягають подружем засібну бурґундску спадщину. Передовому однак на цїлім сходї становищу ягайлоньскої династиї загрожує від сходу схизматицка Москва, а від полудня музулманьска держава Турків.

Недоступна для західної цивілїзациї північна Русь, підлягає довго татарскій неволї, постепенно зєдинює ся під перевагою московских князїв, котрі з підмогою ханів здобувають собі великокняже достоїньство і верховладу над иншими князями, і загортають богато їх удїлів, а на останку скидають татарске ярмо і з Іваном III. стають великою східною могучостю.

Посереднїй між західним европейским а східним музулманьским византийский сьвіт тратить у сїй добі що раз то инші части, видирані єму в Азиї й Европі осман-

скими Турками, а на останку з упадком Царгорода гине зовсїм, а на єго звалищах по покореню південнославяньских народів розпирає ся сила Турків, за котрих приводом ще раз іслямізм стає страшним для християньства. Даремні накликуваня папів до хрестоносного походу проти Турків показують найвимовнїйше, що вже загинуло середньовічне почутє єдности християньства і що християньскі держави і народи дбають лише про свої найблизші окремі справи і власну користь

ХРОНОЛЬОГІЧНИЙ ОГЛЯД

ІСТОРИЇ СЕРЕДНИХ ВІКІВ.

I. ДОБА.

Від занепаду західного римского цїсарства до єго воскресеня і до смерти Кароля В., 476—814.

476. Одовакар королем в Італїї, конець Західного цїсарства.
481 — 511. Кльодвіґ королем Франків.
486. Побіда Кльодвіґа над Сияґриєм: Франки в середній Ґаллїї.
488. Теодорих король Остроґотів вступає до Італїї.
493. Смерть Одовакра, Теодорих В. одиноким володарем Італїї.
496. Побіда Франків над Аляманами; хрещенє Кльодвіґа і Франків.
511. Смерть Кльодвіґа і поділ держави Франків.
526. Смерть Теодориха В., конець могучости Остроґотів.
527 — 565. Юстинїян I. східним цїсарем.
529. Сьв. Венедикт з Нурсиї надає правило монахам на Монте Кассино. Юстинїян замикає плятоньску Академію в Атенах.
534. Белїзарий в Африцї, упадок держави Вандалів.
535 — 555. Белїзарий і Нарсес в Італїї, упадок держави Остроґотів.
568. Льонґобарди в Італїї.
590 — 614. Папа Григорий I. Великий; навернене на католицизм ариянських Візиґотів і Льонґобардів.
597. Християньство у Анґлїв і Саксонів у Британїї.
622. Геджра.
630. Магомет в Мекцї, побіда Ісляму в Арабії.
632. Смерть Магомета, початок арабского халїфату.
634 — 644. Омар халїфом, великі забори Арабів.
650 (около) Славяньска держава Самона.
661 — 750. Халїфат Омаядів у Дамаску.
711. Бій під Херес, завойованє Іспанїї Арабами.
714 — 741. Кароль Мартель франконьским майордомом; анґльосаскі місионарі у Ґерманів; сьв. Бонїфатий.
717 — 741. Лев III. Ізаврийский східним цїсарем, образоборство.
732. Бій між Тур а Пуат'є, Франки відпирають Арабів.
750 — 1258. Халїфат Аббасидів у Баґдадї, вимордованє Омаядів.
751. Пепін Малий королем Франків, династия Королїнґів.
755. Смерть сьв. Бонїфатия.
756. Похід Пепіна до Італїї проти Льонґобардів і даровизна для папи церковної держави. Абдер Раман володарем Іспанїї, роздвоєнє халїфату на східний і західний.

768 — 814. Кароль Великий.
772 — 804. Завойоване і навернене Сасів.
774. Кароль В. в Італії, конець держави Льонґобардів.
778. Кароль В. в Іспанії, іспаньска мархія.
786 — 809. Гарун-аль-Рашид баґдадским халїфом.
791 і слїд. Боротьби Кароля В. з Аварами і Славянами, мархії на сході.
800. Коронация Кароля В. в Римі, воскресене Західного цїсарства.
814. Смерть Кароля В.

II. ДОБА.

Від смерти Кароля В. до почину хрестоносних походів, 814—1095.

814 — 840. Людвик Побожний цїсарем.
827. Еґберт король Вессексу зєдинює анґлїйску ґептархію.
841. Бій під Фонтанетум боротьби цїсаря Льотара з братами.
843. Договор у Вердён, подїл франконьскої монархії на три части.
858 — 867. Миколай І. папою.
862.(?) Почини Руси, Рурик з Варягами в Новгороді.
863 і слїд. Сьв. Кирил і Методий апостоли Славян у Великоморавскій державі.
864. Хрещене Бориса і навернене Болгар.
867. Фотий, царгородский патриярх і почини схизми грецкої Церкви.
871 — 901. Альфред В. анґлїйский король, боротьба з Норманами в Анґлії.
871 — 894. Сьвятополк, могучість Великоморавскої держави.
885. Смерть сьв. Методия.
885 — 887. Кароль Грубий цїсар володарем цїлої франконьскої держави.
886. Нормани облягають Париж.
887. Зложене з престола Кароля Грубого, наконечний занепад франконьскої держави.
887 — 899. Арнульф східно-франконьский король і цїсар.
887 — 987. Боротьба Каролїнґів і Капетинґів о західно-франконьску корону.
896.(?) Поселене Угрів на панонькім низу, їх грабежні походи.
906. Збурене Великоморавскої держави Уграми.
910. Клюнї і реформа Бенедиктинів, почин клюнїяцкої конґреґациї.
911. Смерть Людвика Дитяти, конець Каролїнґів у східно-франконьскій або нїмецкій державі; нормандске князївство в західно-франконьскій державі.
911 — 918. Конрад І. східно-франконьским королем, внутрішнїй розлад і наїзди Угрів.
919 — 1024. Саска династия в Нїмеччинї.
919 — 936. Генрих І. орґанїзатор нїмецкої держави; боротьби з Норманами і полабскими Славянами, мархії.
929. Абдер-Раман III., арабский володар Іспанії, прибирає титул халїфа, кордовский халїфат.

933. Побіда Генриха І. над Уграми над рікою Унструтою.
937 — 973. Оттон І. Великий.
951. Перший похід Оттона В. до Італії.
955. Бій над рікою Лєхом, побіда Оттона В. над Уграми; віднова східної мархії.
962. Коронация Оттона В. в Римі: сьвяте римске цїсарство нїмецкого народу.
966. Хрещенє Мєшка І. і Польщі, епископство в Познаню.
973 — 983. Оттон II. цїсар.
980 — 1015. Володимир В. або Сьв., володар Руси.
983 — 1002. Оттон III. цїсар.
987. Гуґо Капе француским королем, початок династиї Капетинґів; Францния поділена на великі ленна під владою могучих князїв.
988. Хрещенє Володира В. і Руси.
992 — 1025. Болеслав Хоробрий у Польщі.
998 — 1038. Стефан сьв. угорский.
999 — 1003. Папа Сильвестер II. (Герберт).
1000. Оттон III. в Гнєзнї, ґнєзненьска митрополія: коронация сьв. Стефана і митрополія в Остригомі (Ґран).
1002 — 1024. Генрих II. сьв. цїсар, боротьби з Болеславом Хоробрим.
1014 — 1035. Канут В. або сьв. анґлїйский, даньский і норвежский король.
1018. Будишиньский мир і київский похід Болеслава Хороброго.
1018 — 1054. Ярослав Мудрий В. кн. київский.
1024 — 1125. Цїсарі з франконьско-салїйскої династиї.
1024 — 1039. Конрад II. цїсар.
1025. Коронация і смерть Болеслава Хороброго.
1034. Смерть Мєшка II., занепад польскої держави.
1037 — 1055. Бретислав ческий, сеньорат у Чехах.
1039 — 1056. Генрих III. цїсар.
1046. Синод в Сутрі, папство в залежности від цїсаря.
1048 — 1054. Лев IX. папа, церковна реформа в Римі.
1056 — 1106. Генрих IV. римский король і цїсар.
1057 — 1185. Династия Комненів на византийскім престолї.
1058 — 1079. Болеслав Сьмілий у Польщі.
1059. Вибір папів відданий Миколаєм II. кардиналам; Нормани в полудневій Італії і в Сицилії ленниками папів. Роберт Ґіскар.
1066. Бій під Гестінґс, завойованє Анґлїї Норманами з Нормандиї.
1066 — 1087. Вільгельм Завойовник анґлїйским королем.
1073 — 1085. Папа Григорий VII. (Гільдебранд).
1075. Заборона інвеститури.
1076. Коронация Болеслава Сьмілого в порозуміню з Григорием VII.
1077. Генрих IV. покаянником в Каноссї.
1079. Убійство сьв. Станислава, упадок Болеслава Сьмілого.
1095. Собор у Клєрмон, Урбан II. взиває до хрестоносного походу.

III. ДОБА.

Від почину до кінця хрестоносних походів, 1095—1270.

1096 — 1099. Перший хрестоносний похід.
1098. Закладини монастиря в Сіто́, початок чина Цистерсів.
1099. Овлада Єрусалима хрестоносцями, Ґотфрид з Буйону оборонцем сьв. Гробу.
1100. Бальдвін І. єрусалимский король.
1100 — 1135. Генрих І. анґлїйский король і нормандский князь.
1102 — 1138. Болеслав Кривоустий, польский князь; завойоване і навернене Поморя.
1106 — 1125. Генрих V. цїсар.
1108 — 1137. Людвик VI. французский король.
1113. Сьв. Бернард стає Цистерсом і закладає монастир в Клерво́.
1118. Засновини лицарского Ордену Темпляриїв.
1120. Засновини монастиря в Премонтре́, початок чина Премонстрантів.
1122. Вормацкий конкордат, конець боротьби о інвеституру.
1125. Смерть Володимира Мономаха, в. кн. київского.
1125 — 1137. Льотар з Суплїнбурґ цїсарем.
1130. Роґер II. нормандский стає сицилїйским королем.
1137 — 1180. Людвик VII. французский король.
1138. Смерть Болеслава Кивоустого, поділ Польщі і сенїорат.
1138 — 1152. Конрад III. римский король, початок боротьби Вельфів з Гогенштавфами.
1139. Початок королївства Портуґалїї.
1143. Річпосполита в Римі, Арнольд з Брешії.
1144. Овлада Едесси музулманами.
1147 — 1149. Другий хрестоносний похід і хрестоносний похід на полабских Славян, котрих покоряють Генрих Лев, кн. саский і Альбрехт Медвідь, марґраф бранденбурский.
1152 — 1190. Фридрих I. Барбаросса цїсар.
1154 — 1189. Генрих II. кн. Анжу, анґлїйским королем і кн. Нормандиї, велика могучість Плянтаженетів.
1156. Конець першої боротьби Вельфів з Гогенштавфами; Австрия стає князївством.
1157. Похід Фридриха І. до Польщі, Болеслав Кучерявий приневолений покорити ся.
1158. Володислава II. кн. ческого іменує цїсар королем; Фридрих І. в боротьбі з льомбардскими містами.
1159 — 1181. Александер III. папа, віднова боротьби цїсарства з папством.
1162. Збуренє Медиоляну.
1164. Клярендоньскі конституциї Генриха II., боротьба з примасом Анґлїї Томою Бекетом.
1166. Фридрих Барбаросса в Римі з антипапою; початок лїґи льомбардских міст.

1169. Овлада і збуренє Києва з приказу Андрея Боголюбского і перенесенє достоїньства В. князя до Володимира над Клязмою; розділ Руси на північно-східну і південно-західну.

1170. Убійство Томи Бекета, покута Генриха II.

1173 — 1196. Беля III. угорский король і єго походи на Галицку Русь.

1176. Побіда льомбардских міст над цїсарем під Лєняно.

1177. Помиренє Фридриха I. з Александром III. у Венециї.

1177 — 1194. Казимир Справедливий кн. краківский.

1180. Баніция і упадок Генриха Льва; Бавария віддана Віттельсбахам.

1180 — 1223. Филип II. Август французкий король.

1183. Констанцкий договор цїсаря з італїйскими містами.

1187. Бій під Гіттін. Салядин здобуває Єрусалим.

1189 — 1199. Ришард Львине серце анґлїйский король.

1189 — 1192. Третій хрестоносний похід.

1190 — 1197. Генрих VI. цїсар позискує Сицилїйске королївство; верх могучости цїсарства і Гогенштавфів.

1198 — 1216. Папа Іннокентий III.

1198. Незгідний вибір у Нїмеччинї: Филип швабский і Оттон IV.

1199 — 1216. Іван без Землї, анґлїйский король.

1202 — 1204. Четвертий хрестоносний похід; овлада Царгорода хрестоносцями.

1204 — 1261. Латиньске цїсарство східне.

1204. Іван Асієн болгарский і Стефан II. король сербский дістають корону від Іннокентия III. Филип II. Август видирає Іванови без Землї Норманди̂ю, Анжу і т. д. конець великої монархії Плянтаженетів.

1205 — 1235. Андрій II. угорский король.

1206 — 1227. Темуджин Джинґісхан і заборн Монголів.

1208. Смерть Филипа швабского, Оттон IV. загально признаний у Нїмеччинї.

1209 — 1229. Хрестоносний похід на Альбіґензів, початки інквізициї.

1210. Оттон IV. цїсарем, виклятий Іннокентиєм III.

1212. Хрестоносний похід проти Маврів, бій під Навас де Тольоза, зломанє могучости музулман в Іспанії. Фридрих II. сицилїйский король виступає з порученя папи проти Оттона IV.

1213. Іван без Землї признає себе ленником папи.

1213. Бій під Бувен, побіда Филипа II. і Фридриха II. над Іваном без Землї і Оттоном IV.

1215. Велика анґлїйска Карта; вселеньский собор лятераньский; Фридрих II. загально признаний у Нїмеччинї.

1215 — 1250. Фридрих II. цїсар.

1216 — 1272. Генрих III. анґлїйский король.

1217 — 1221. Пятий хрестоносний похід.

1221. Смерть сьв. Домінїка.

1222. Золота буля Андрея II. угорского.

1223. Бій над Калкою, перша поява Монголів в Европі.

1226. Смерть сьв. Франціска з Ассижу; надане Хелминьскої Землї нїмецкому Орденови.
1226 — 1270. Людвик IX. сьв. французкий король.
1227 — 1241. Григорий IX. папа виклинає Фридриха II.
1228 — 1229. Шестий хрестоносний похід: Фридрих II. відзискує Єрусалим з підмогою договорів.
1234 — 1238. Генрих Бородатий вратиславский князь займає Краків і часть Великопольщі.
1237. Побіда Фридриха II. під Куртенуовою над льомбардскими містами, початок монгольских наїздів Батухана на Русь.
1239. Фридрих II. знов виклятий, завзята боротьба цїсаря з папою і Ґібеллїнів з Ґвельфами в Італії.
1240. Овлада і збурене Києва Батуханом. Русь під монгольским ярмом Золотої Орди.
1241. Наїзд Монголів на Польщу й Угорщину, бій під Лїґнїцою і над рікою Сайо; договор між Гамбургом а Любекою, початок нїмецкої Ганзи.
1243 — 1254. Папа Інокентий IV.
1243 — 1279. Болеслав Соромливий кн. краківский і судомирский.
1244. Наконечна овлада Єрусалима музулманами.
1245. Собор в Лїонї, Фридрих II. враз із цїлим родом Гогенштавфів відсуджений від влади.
1246. Смерть Фридриха Бойкого, конець Бабенберґів в Австриї.
1248 — 1254. Семий хрестоносний похід: Людвик сьв. в Єгипті.
1250. Смерть Фридриха II. упадок цїсарства і Гогенштавфів.
1252. Хрещене і коронация Мендовга.
1253 — 1278. Перемишль-Отокар II. король ческий володарем Австриї, Стириї і Каринтиї.
1253. Данило Галицкий королем Руси.
1254. Смерть Конрада IV., Манфред сицилїйским королем: союз надреньских міст.
1256 — 1273. Велике Безкоролївє в Нїмеччинї.
1258. Монголи в Багдадї, конець халїфату Аббасидів.
1259. Другий наїзд Монголів на Польщу.
1261. Овлада Царгорода Михаїлом Палеольоґом, конець латиньского східного цїсарства, воскресене византийского цїсарства.
1265. Надзвичайний парлямент у Льондонї: Симеон Монфор покликує перший раз відпоручників міст.
1266. Бій під Беневентом, смерть Манфреда, Кароль андеґавеньский сицилїйским королем.
1268. Бій під Таґлїякоццом, смерть Копрадина, конець Гогенштавфів.
1270. Осьмий хрестоносний похід, смерть Людвика сьв.

IV. ДОБА.

Від кінця хрестоносних війн до відкритя Америки, 1270—1492.

1272 — 1307. Едвард I. анґлїйский король.
1273 — 1291. Рудольф I. з Габсбурґа римский король.

1274. Смерть сьв. Томи з Аквіно.
1278. Бід над Моравою, поражене і смерть Оттокара II.
1278 — 1305. Вячеслав II. ческий король.
1278 — 1288. Лєшко Чорний краківский князь.
1282. Надане Австриї Габсбурґам. Сицилійска Вечірня, Петро араґоньский королем Сицилії.
1285 — 1314. Филип IV. Красний, французский король.
1291. Упадок Аккону, конець єрусалимского королївства. Почин швайцарского союза. Вячеслав ческий краківским князем.
1291 — 1298. Адольф Нассавский римским королем.
1294 — 1303. Боніфатий III.
1195. Перемислав коронує ся польским королем.
1298 — 1308. Альбрехт I. римским королем.
1300. Перший великий ювілей у Римі. Вячеслав ческий польским королем.
1301. Вимерте Арпадів в Угорщині.
1302. Перші Ґенеральні Стани у Франциї.
1303. Замах Филипа Красного на Боніфатия VIII., занепад папства.
1305 — 1314. Климентий V. папа поселює ся у Франциї.
1306. Смерть Вячеслава III. ческого і польского короля, вимерте Перемишлїдів.
1306 — 1333. Володислав Локтик, польский король.
1307 — 1327. Едвард II. анґлїйский король.
1307 — 1342. Кароль Роберт угорский король, андеґавеньска родина в Угорщині.
1308 — 1313. Генрих VII. люксембурский, римский король і цїсар.
1309 — 1377. Папи в Авіньонї, вавилоньска неволя папства.
1309. В. Майстер нїмецкого Ордену поселює ся в Прусах.
1310 — 1346. Іван ческий король, родина Люксембурґів у Чехах.
1312. Генрих VII. в Італії, коронований у Римі. Собор у Вієн, знесене Темплярийв.
1314. Незгідний вибір у Німеччині. Фридрих Красний австрийский і Людвик баварский.
1314 — 1347. Людвик баварский, римский король, цїсар; боротьба єго з Іваном XII.
1315. Бій під Морґартен, побіда Швайцарів над Леопольдом австрийским.
1316 — 1341. Ґедемин В. князем литовским.
1321. Смерть Дантого.
1322. Бій під Мільдорфом, Фридрих Красний полоненником Людвика баварского.
1327 — 1377. Едвард III. анґлїйский король.
1328. Вимерте головної лїнії Капетинґів, дім Валєзиїв на французскім престолї.
1328 — 1350. Филип VI. Вальоа французский король.
1328 — 1341. Іван I. Калита московский князь і В. кн. володимирский.
1331 — 1355. Стефан IV. Душан сербский цар.
1333 — 1370. Казимир В. польский король.
1335. Вишегородский договор Казимира з Іваном ческим, зрікає ся Шлеска.

1337 — 1453. Столїтна війна Анґлїї з Францнєю о францускую корону.
1338. Зїзд електорів в Рензе, папство тратить політичний вплив у Німеччинї.
1340. Казимир В. у Галичи, придбанє Галицкої Руси.
1340 — 1375. Вальдемар III. даньский король, могучість Ганзи.
1342 — 1382. Людвик В. угорский король.
1343. Калїшский мир, Казимир В. зрікає ся Поморя.
1345 — 1377. Ольґерд В. кн. литовский і Кейстут.
1346. Бій під Кресі, князь Чорний, перші гармати.
1346 — 1378. Кароль IV. цїсар і ческий король.
1346 і слїд. Чорна смерть, велика пошесть.
1348. Унїверситет у Празї.
1350 — 1364. Іван Добрий, францускиий король.
1352 — 1382. Вінрих фон Кніпроде В. Майстром Хрестоносцїв, найбільша сьвітлість Ордену в Прусах.
1354. Турки перший раз в Европі. Ґаллїполї.
1356. Золота Буля Кароля IV., колеґія електорів. Бій під Пуат'є Іван Добрий полоненим кн. Чорного; хлопский бунт у Франції і замах Марселя в Парижі.
1358 — 1365. Рудольф IV. австрийский князь, придбанє Тиролю.
1359 — 1389. Димитрий Доньский В. князем московским.
1360. Мир в Бретіні.
1364 — 1380. Кароль V. Мудрий відновлює монархію у Франції.
1364. Основини унїверситету в Кракові.
1365. Основини унїверситету у Віднї. Султан турецкий Мурад І. здобуває Адриянопіль.
1370 — 1382. Людвик угорский польским королем.
1374. Кошицкі договори. Смерть Петрарки.
1377 — 1399. Ришард II. анґлїйский король.
1378 — 1417. Церковне розцвоєнє на Заходї. (Велика західна схизма).
1378 — 1419. Вячеслав люксембурский, ческий і римский король; боротьби в Німеччинї князїв з містами (швабский союз).
1380. Побіда Димитрия Доньского над Татарами на Куликовім Полї.
1380 — 1422. Кароль VI. францускиий король.
1381. Віклїф і льоллярди; хлопский бунт в Анґлїї.
1384. Ядвиґа польскою королевою.
1386. Подруже Ядвиґи з Ягайлом, злука Литви з Польщею. Бій під Семпах.
1387. Хрещенє Литви; відібранє Червоної Руси для Польщі; Жигмонт Люксембурский на Косовім Полї, упадок Сербії.
1396. Бій під Нікополем, побіда Турків над Жигмонтом угорским і хрестоносцями з Заходу.
1397. Кальмарска унїя скандинавских держав.
1399. Пораженє Витовта над Ворсклою, Ришард II. зложений з престола, Генрих IV. з дому Ленкестер анґлїйским королем (—1412).
1400. Зложенє Вячеслава з престола в Німеччинї. Рупрехт римским королем (—1410).
1402. Бій під Анґорою, побіда Тамерляна над Турками.

1407. Убійство кн. орлєаньского з приказу Івана бурґундского; боротьба Арманїяків і Бурґундцїв у Франциї.
1409. Собор в Пізї, трех папів сучасно. Спір Чехів з Нїмцями на праскім унїверситетї, перше виступленє Гуса.
1410. Бій під Дубровном (Ґрунвальдом).
1410 — 1437. Жигмонт люксембурский, угорский король, цїсарем.
1413. Городельска унїя.
1413 — 1422. Генрих V. анґлїйский король.
1414 — 1418. Констанцкий собор.
1415. Спаленє Гуса. Бій під Асенкур. Бранденбурска мархія надана наслїдно Гогенцолєрнам.
1417. Конець церковного роздвоєня на Заходї. Мартин V. папа.
1419. Смерть ческого Вячеслава, початок гуситских війн. Убійство бурґундского князя Івана.
1419 — 1467. Филип Добрий, велика держава бургундска.
1420. Генрих V. анґлїйский призваний наслїдником Кароля VI. у Франциї.
1420 — 1434. Гуситскі війни, хрестоносні походи Нїмцїв на Гуситів.
1422 — 1461. Генрих VI. анґлїйский король, Кароль VII. француский король.
1424. Кровавий рік Жіжки, побіда Гуситів.
1429. Іванна д' Арк Орлєаньска Діва. Зїзд у Луцку Жигмонта, Ягайла і Витовта.
1430. Смерть Витовта, Свидригайло В. кн. литовским.
1431. Смерть Орлєаньскої Діви. Пятий хрестоносний похід на Гуситів, бій під Домажлицями.
1431 — 1442. Базилейский собор.
1433. Праскі компактати.
1434. Бій під Ліпанами, конець гуситских війн. Смерть Володислава Ягайла.
1434 — 1444. Володислав III. польский король.
1434 — 1464. Козімо де Медічі у Фльоренциї.
1435. Филип бургундский признає королем Кароля VII. Бій під Вількомиром, пораженє лївоньского Ордену і Свидригайла.
1437. Смерть цїсаря Жигмонта, випертє Люксембурґів.
1438 — 1439. Альбрехт II. габсбурский римским, ческим і угорским королем.
1438. Собор у Феррарі, відтак у Фльоренциї.
1439. Фльорентийска унїя східної Церкви з західною. Ґенеральні Стани Франциї ухвалюють сталі податки на військо.
1440. Володислав III. польский король стає королем угорским.
1440 — 1493. Фридрих III. цїсар.
1440 — 1458. Альфонс V. араґоньский і сицилїйский неаполитаньским королем.
1443. Успішна боротьба Гунїядого і Володислава III. з Турками.
1444. Пораженє під Варною.
1444 — 1457. Володислав Посмертний австрийский угорским і ческим королем.
1447 — 1492. Казимир Ягайлович, польский король і В. кн. литовский.
1450 (около) Винахід печатаня.
1450. Франц Сфорца медиоляньским князем.

1453. Овлада Царгорода Турками, конець византийского цісарства; нїшавске законодавство.
1454. Пруси піддають ся Казимирови польскому, початок 13-лїтної війни; нїшавске законодавство.
1455 — 1485. Війна Білої Рожі з Червоною в Анґлії.
1456. Оборона Білограду перед Турками, смерть Івана Гунїядого.
1458 — 1464. Еней Сильвій Пікко̂льомінї папою: Пій II.
1458 — 1471. Юрий з Подєбраду ческим королем.
1458 — 1490. Матей Корвин угорским королем.
1460. Смерть інфанта Генриха Мореплавця.
1461 — 1483. Людвик XI. францускй король; Едвард IV. Йорк анґлїйский король.
1462 — 1505. Іван III. Василевич В. кн. московский.
1466. Торуньский мир, В. Майстер хрестоносцїв ленником польского короля.
1467 — 1477. Кароль Сьмілий кн. бурґундский.
1469. Подруже Ізабеллї кастильской з Фердинандом араґоньским.
1471. Володислав Ягайлович ческим королем.
1474 — 1504. Ізабелля королевою кастильскою.
1476. Побіда Швайцарів над Каролем Сьмілим під Ґрансон і Муртен.
1477. Бій під Нансі, смерть Кароля Сьмілого; подруже Мариї бурґундскої з Максимілїяном австрийским; бурґундска спадщина дістає ся Габсбурґам.
1478. Оломуцкий договор Матея Корвина з Володиславом Ягайловичем.
1479 — 1516. Фердинанд католицкий араґоньским королем.
1480. Конець татарскої неволї в Москві і в північній Руси. Смерть Длуґоша.
1483 — 1485. Ришард III. анґлїйским королем.
1485. Бій під Босворт, конець війни Двох Рож. Матей Корвин займає Австрию і поселює ся у Віднї.
1485 — 1509. Генрих VII. анґлїйский король, династия Тудор.
1486. Максимілїян вибраний римским королем. Вартоломей Діяц допливає до пригірка Доброї Надії.
1490. Боротьба о угорский престіл по Матею: Володислав Ягайлович ческий король, королем угорским, Максимілїян відзискує Австрию з Віднем.
1492. Упадок Ґренади, конець влади Маврів в Іспанії. Відкритє Америки. Смерть Казимира Ягайловича і Лаврентия Медічі.